

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Masteroppgave 2018 30 stp

Fakultet for landskap og samfunn
Hovedveileder på NMBU: Einar Lillebye

Likestilte byrom - en utforskning av hvordan en feministisk tilnærming kan bidra til utforming av offentlige byrom i indre Oslo

Gender equal public spaces - an exploration of how
a feminist approach can contribute to the design of
public spaces in the inner city of Oslo

Pia Olsen Haukali

Master i landskapsarkitektur
Fakultet for landskap og samfunn

Tittel: Likestilte byrom - en utforskning av hvordan en feministisk tilnærming kan bidra til utforming av offentlige byrom i indre Oslo

Title: Gender equal public spaces - an exploration of how a feminist approach can contribute to the design of public spaces in the inner city of Oslo

Forfatter: Pia Olsen Haukali

Veileder: Einar Lillebye, professor ved fakultet for landskap og samfunn

Sideantall: 172

Format: 19x25 cm

Opplag: 5

Trykket ved: Vegdirektoratet

Alle figurer uten figurnummer er produsert av forfatter.

Emneord: feminisme, feministisk perspektiv, feministisk tilnærming, kjønn, offentlig byrom, Kristparken

Keywords: feminism, feminist perspective, feminist approach, gender, public urban space, Kristparken

FORORD

Denne oppgaven markerer avslutningen på min femårige mastergradsutdanning i landskapsarkitektur ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet.

Kjønnsproblematikk og likestilling er temaer som lenge har opptatt meg. Interessen ble desto større da jeg fikk en mer faglig forståelse for kjønn og ulikhet gjennom sosiologiutdanningen jeg tok i forkant av landskapsarkitekturstudiet. Da jeg kom over en artikkel som diskuterte en feministisk tilnærming til byutvikling, ble det liten tvil om hva jeg ønsket å dedikere min masteroppgave til å utforske. Med det fikk jeg mulighet til å forene to faglige interesser. Arbeidet med oppgaven har overbevist meg om at det er høyst relevant og meningsfullt med en tilnærming til landskapsarkitektur som også reflekterer over kjønn. Kjønn er en essensiell del av hvem vi er og hvordan vi har det som mennesker og samfunn. Og det er jo for mennesker og samfunn at steder skal skapes. For å skape inkluderende og demokratiske byer må vi se på de faktorene som kan ha betydning for å oppnå dette i praksis. Likestilling mellom kjønn er en slik faktor. Med en feministisk tilnærming kan vi bidra til å løse sosiale problemer samtidig som vi lager gode byer.

Oppgaven har vært tilknyttet DEMOSSPACE, et tverrfaglig forskningsprosjekt som undersøker hvordan nye styringsmodeller og urban design kan sikre inkluderende og demokratiske offentlige byrom. Jeg vil takke de involverte i prosjektet som har bistått med veiledning og givende samtaler.

Jeg vil gi en stor takk til min veileder Einar Lillebye for gode faglige innspill, tiltro og oppmuntring underveis.

En takk må også rettes til klassen min, studiet ville ikke vært det samme uten den engasjerte gjengen som jeg har fått dele disse årene med. Jeg vil takke venner og familie for all støtte. Takk til Kristin som har vært en god støtte, venn og studiekollega gjennom oppgaveperioden. Takk til Morten, min beste venn og kjæreste.

*Pia Haukali
Oslo, 14. mai 2018*

SAMMENDRAG

«Byen må skapes av og for alle», argumenterte byaktivist og husmor Jane Jacobs på 1960-tallet. I dag er det bred enighet om at offentlige byrom skal være demokratiske og inkluderende, både i form av bruk og påvirkning. Fra et feministisk perspektiv kan det imidlertid hevdes at dette ikke skjer i praksis, fordi kjønn i stor grad ignoreres innenfor arkitektur- og planleggingsfeltet. Det er en tendens til at planlegging og design automatisk tilrettelegger for menn og gutter når kjønn overses, og dermed foregår en indirekte forhindring av kvinner og jenters deltakelse i det offentlige rom. Videre gjør relasjoner mellom kjønn at kvinner opplever større grad av utrygghet ved å være i det offentlige rom, og unngår steder som oppfattes som utrygge. Utrygghet er et likestillingsproblem fordi det fungerer som en begrensning på kvinners frihet. Ved å tilrettelegge særlig for kvinner kan utforming bidra til å skape mer likestilte byrom.

Feministiske analyser kan bidra til bevisstgjøring om hvem byrom er tilrettelagt for. Denne oppgaven presenterer en metode for å analysere byrom fra et feministisk perspektiv, og ble utarbeidet av forfatteren. Anvendelse av metoden på offentlige byrom i Oslo viser at enkelte steder kan tilrettelegges bedre for kvinner og jenters bruk. Videre presenterer oppgaven 16 prinsipper for utforming som kan bidra til å skape mer likestilte byrom. Prinsippene skal tilrettelegge for kvinners bruk, trivsel og trygghet, samt for synliggjøring av kvinners erfaringer og bevisstgjøring av kjønnsulikhet som en samfunnsutfordring. Som et case-eksempel blir prinsippene anvendt på byrommet Kristparken sentralt i Oslo. Tiltaksforslagene som ble utrettet i dette arbeidet vil kunne bidra til at Kristparken blir et mer inkluderende, demokratisk og likestilt offentlig byrom.

ABSTRACT

“The city must be created by and for all”, argued city activist and housewife Jane Jacobs in the 1960s. Today, there is broad consensus that public spaces should be democratic and inclusive, both in terms of use and influence. From a feminist perspective, however, it can be argued that this does not happen in practice, because gender is largely ignored within the architecture and planning field. There is a tendency for planning and design to automatically arrange for men and boys when gender is overlooked, thus indirectly preventing women and girls from participation in public spaces. Furthermore, gender relations make women experience more fear in public spaces than men do. As a result, women avoid places that are perceived as unsafe. Fear in public space is a gender equality problem because it acts as a restriction on women’s freedom. By facilitating especially for women, design can create more gender equal public spaces.

Feminist analyses of public spaces can help raise awareness of whom they are facilitated for. This thesis presents a method for analysing urban spaces from a feminist perspective, and was developed by the author. Applying the method to public spaces in Oslo shows that some spaces can be better suited for women and girls. Furthermore, the thesis presents 16 design principles that can help create more equal public spaces. The principles facilitate for women’s use, well-being and safety in public spaces, and to expose women’s experiences and raise awareness of gender inequality as a social challenge. The principles are tested on Kristparken, a central public park in the inner city of Oslo, as an example. The proposed initiatives could make Kristparken become a more inclusive, democratic and gender equal public space.

INNHOLD

DEL 1 INTRODUKSJON

1.1 Bakgrunn, formål og avgrensning	8
1.2 Problemstilling og mål	11
1.3 Metode og oppbygning	12
1.4 Begrepsavklaring	14

DEL 2 TEORI

2.1 Feminisme og feministisk arkitektur- og stedsteori	18
2.2 Kjønn og fysiske omgivelser – fire utfordringer	26
2.3 Feminisme for landskapsarkitekter	38
2.4 Deloppsummering	43

DEL 3 FØRINGER OG MÅL

3.1 Internasjonale føringer og mål	48
3.2 Nasjonale føringer og mål	52
3.3 Lokale føringer og mål	56
3.2 Deloppsummering	62

DEL 4 ANNEN EMPIRI

4.1 Kvinners opplevde utrygghet i offentlig byrom	66
4.2 Kriterier for kvinners trygghet, trivsel og bruk	73
4.3 Case-eksempler	80
4.5 Deloppsummering	85

DEL 5 FEMINISTISK BYROMSANALYSE

5.1 Kriterier og metode	91
5.2 Byromsanalyse	94

DEL 6 DISKUSJON: PREMISER OG DESIGNPRINSIPPER

111

DEL 7 EKSEMPEL PÅ UTFORMING: KRISTPARKEN

7.1 Landskapsanalyse	126
7.2 Anvendelse av designprinsipper: utformingsforslag	139

DEL 8 KONKLUSJON OG REFLEKSJON

159

LITTERATURLISTE

164

FIGURLISTE

168

DEL 1 INTRODUKSJON

1.1 BAKGRUNN, FORMÅL OG AVGRENSNING

“Cities have the capability of providing something for everybody, only because, and only when, they are created by everybody»

(Jacobs, 1961, s. 238)

Sitatet er fra *The Death and Life of Great American Cities*, boken fra 1961 hvor husmoren og byaktivisten Jane Jacobs kritiserer den modernistiske byplanleggingens tendens til å ignorere mennesker og dens manglende rot i eksisterende og velfungerende byer og nabolag. Med sitatet kommer hennes demokratiske og humanistiske budskap klart frem: byen må skapes av alle og for alle. Bare slik kan vi oppnå sosialt og økonomisk levedyktige samfunn.

I dag er idealer om inkludering og like rettigheter til å påvirke og bruke byen på mange måter formalisert. De fleste vil si seg enig med slike byplanleggingsprinsipper, og Jane Jacobs har med tiden fått status som en pioner. Det kan likevel stilles spørsmål ved hvorvidt et demokratisk og rettferdig planleggingsideal realiseres i praksis. Hvem blir fokusert på når byer og byrom planlegges og utformes? Blir alle stemmer hørt og representert? Skapes steder for alle?

Planleggingen Jacobs kritiserte var stort sett definert av menn i en tid hvor kvinner i den vestlige verden fortsatt hadde mindre formell makt og rettigheter enn menn. Kvinner hadde med andre ord ikke samme posisjoner og muligheter til å definere byers utvikling og organisering. Menns dominans innebar at

offentligheten hovedsakelig ble skapt fra deres perspektiv og tilrettelagt for menn. I dag har kvinner og menn samme formelle rettigheter, og begge kjønn er representert i arkitektur- og planleggingsfeltet. Dette burde tilsi at planlegging og offentlige byrom nå inkluderer kvinner og tilrettelegges for dem like mye som for menn. Fra et feministisk perspektiv er det imidlertid flere som vil si at dette ikke er tilfellet, fordi kjønn er et tema som i stor grad ignoreres innenfor disipliner som planlegger og utformer steder og byrom.

Å overse kjønn er å overse en sentral del ved mennesker og samfunn. Kjønn er blant det første vi har behov for å fastslå i møtet med andre og det første vi spør om når et nytt menneske kommer til verden. Kjønn har åpenbart betydning for hvem vi er, hvordan vi blir møtt, hva vi gjør og hva vi blir. Det å overse kjønn er også å ignorere samfunnsutfordringer som ulikhet mellom kjønn innebærer.

Med formelle normer og bred enighet om likestilling er det gjerne lett å tenke at ulikhet mellom kjønn ikke lengre er et samfunnsproblem. Nylig ble en verdensomspennende bevegelse en ubestridelig attest på at dette ikke er tilfellet; Kampanjen

#Metoo som blusset opp høsten 2017 har belyst at seksuell trakassering og overgrep er et alvorlig problem som i aller høyeste grad er relatert til kjønn. Vold mot kvinner, kulturelle oppfatninger om kjønn og vedvarende kjønnsulikhet i tilgang på ressurser og makt, er stadig aktuelle utfordringer for et likestilt, rettferdig og demokratisk samfunn. Slike problemer vil ikke bli løst ved å ignorere dem, tvert imot vil de sannsynligvis bestå.

Konsekvensen av en «kjønnsblind» planlegging er en tendens til at det automatisk planlegges på menns premisser. Selv om kvinner nå har like stor rett på det offentlige rom, betyr ikke det at det automatisk tilrettelegges for deres deltagelse og bruk. Dette medfører at kvinner fortsatt i mindre grad enn menn opptar byens offentlige rom. For å skape steder som tar sikte på å inkludere alle mennesker, må vi forstå at kjønn har betydning for menneskers erfaringer, preferanser og behov. Kvinner har for eksempel andre aktivitetspreferanser og behov for trygghet enn menn. Et demokratisk og inkluderende offentlig byrom bør også bety et likestilt byrom, og arbeid for likestilling har som regel alltid ment å tilrettelegge for økt tilgang. En tilnærming som fokuserer på kvinners behov og preferanser med utgangspunkt i prinsipper om likestilling

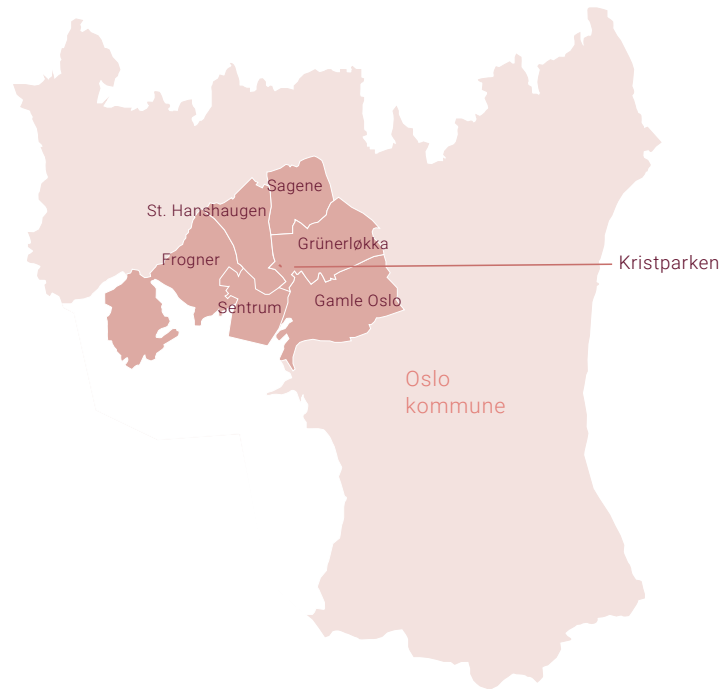
og rettferdighet, kan bidra til at demokratiske og inkluderende steder oppnås i praksis.

Formålet med oppgaven er formulert ut fra en hypotese om at et feministisk planperspektiv kan bidra til å skape offentlige byrom som er inkluderende og trygge for flere mennesker, og slik bli levende og innbydende. Det faglige feltet som utforsker kjønn, sted og rom har vært relativt lite, men begynner for tiden å bli en større del av fagdiskursen. Oppgaven vil forhåpentligvis bidra til bevisstgjøring og inspirasjon til å undersøke mer rundt den sosiale dimensjonen ved utforming og utvikling av sted og rom.

Opgaven er et forsøk på omsette ideologiske verdier til prinsipper for designpraksis. Dette gjøres gjennom å utvikle et feministisk analyseverktøy og designprinsipper som kan bidra til å skape mer likestilte byrom. Slik kan landskapsarkitektur være en praksis som skaper gode steder og rom, samtidig som den bidrar i arbeidet mot et likestilt og rettferdig samfunn.

Som fredsprisvinner og aktivist Masala Yousafzai har formulert: *“We cannot all succeed when half of us are held back.”*

1.2 PROBLEMSTILLING OG MÅL

Figur 1: Fritt etter bydelskart for Oslo (Oslo kommune, 2004).

OSLO INDRE BY OG KRISTPARKEN

Oppgaven er områdeavgrenset til indre Oslo by som innbefatter Oslo sentrum og de fem bydelene som omkranser sentrum (figur 1). Dette er de tetteste og mest urbane bydelene i Oslo. Ettersom den fremtidige byutviklingen tar sikte på en kompakt bymodell, og det er kritisk å sikre gode offentlige byrom i en slik utvikling, ønsket jeg å ta utgangspunkt i en eksisterende urban og kompakt setting.

Oslo ønsker å være en trygg, grønn og inkluderende by med et levende sentrum og gode nærmiljøer.

Arbeidet startet med en forventning om at eksisterende empiri ville bidra til å bestemme hvilke byrom som kunne være sentrale å analysere og anvende som case-område. En avgrensning som inkluderte alle de mest urbane områdene i Oslo, holdt flere potensielle funn, analyseområder og case-eksempler åpne.

Kristparken i bydel Grünerløkka, med nær beliggenhet til sentrum, pekte seg etterhvert ut som et mulig eksempel. I oppgaven utvikler jeg designprinsipper som jeg så anvender på Kristparken som en utprøving av prinsippene.

PROBLEMSTILLING

Hvordan kan et feministisk planperspektiv bidra til å utforme mer inkluderende, levende og trygge offentlige byrom i indre Oslo by?

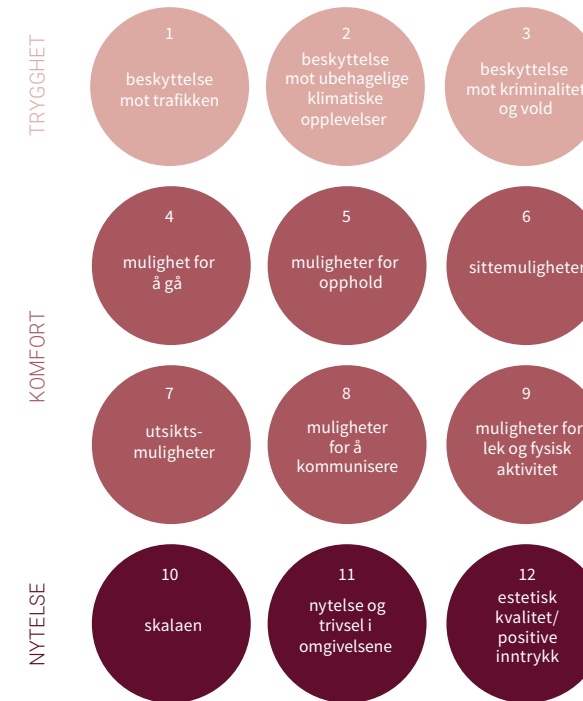
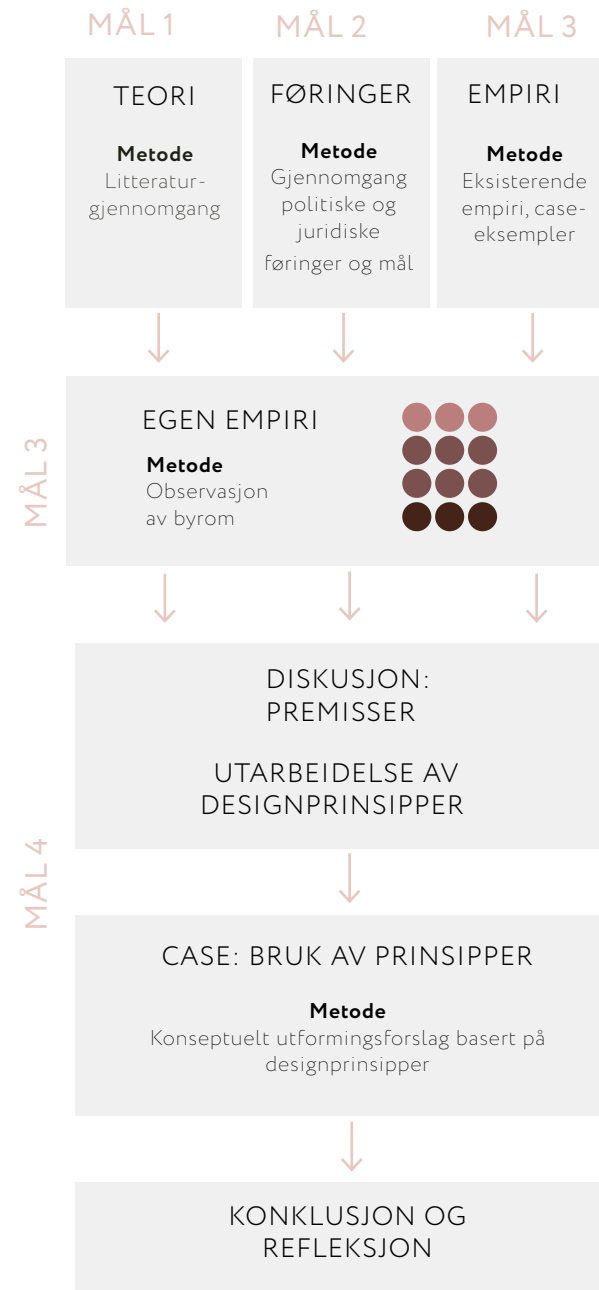
FIRE MÅL FOR OPPGAVEN SKAL BIDRA TIL Å SVARE PÅ PROBLEMSTILLINGEN

1. Undersøke hva et feministisk perspektiv innebærer og hvorfor og hvordan det angår planlegging og utforming av byrom
2. Undersøke hvordan et slikt perspektiv passer sammen med Oslos mål om å være en inkluderende, levende og trygg by
3. Avdekke fysiske tiltak som inngår i et feministisk perspektiv og undersøke byromskvaliteter i indre Oslo i lys av dette perspektivet
4. Utvikle feministiske planpremisses og designprinsipper for utforming av offentlig byrom og teste prinsippene på et case-eksempel i indre Oslo by

1.3 METODE OG OPPBYGNING

For å svare på hvordan en feministisk tilnærming kan bidra til å utforme mer inkluderende, levende og trygge offentlige byrom, har jeg satt opp fire mål for oppgaven, som jeg tar for meg trinnvis. Litteraturgjennomgang av teori bidrar til å forklare hva en feministisk tilnærming til planlegging og utforming innebærer, og hvorfor det er et relevant perspektiv. Gjennomgang av politiske og juridiske føringer og mål understreker relevansen av en slik tilnærming ytterligere. Eksisterende empiri gir kunnskap om de fysiske og mer konkrete tiltakene som inngår i en feministisk designtilnærming. Teori, føringer og eksisterende empiri danner et kunnskapsgrunnlag for å analysere et utvalg byrom i indre Oslo by.

Det finnes ingen kjent etablert metode for å analysere byrom fra et feministisk eller kjønnsoppmerksomt perspektiv. For å sette den teoretiske og empiriske kunnskapen inn i et system for analyse har jeg valgt å bruke en vurderingsmetode for byromskvalitet utviklet av Gehl Architects (2014), som utgangspunkt og verktøy. I denne metoden er 12 kvalitetskriterier for byrom fordelt på tre kategorier; trygghet, komfort og nytelse. Disse kategoriene er vesentlige for at mennesker skal trives og ønske å oppholde seg i et byrom (Gehl Architects, 2014). De 12 kvalitetskriteriene er også viktige i et feministisk perspektiv. Noen av dem er imidlertid mer fremtredende i et feministisk

Figur 2: Analysemetoden "12 kriterier for byrom" utviklet av Gehl Architects (2014).

lys, og bør derfor utdypes for å gjøre det mulig å vurdere hvorvidt offentlige byrom inviterer til en jevnfordelt bruk av begge kjønn. Jeg supplerer derfor denne metoden med kunnskap om hva som er vesentlig for å oppnå mer likestilte byrom. Med dette har jeg konstruert en anvendbar metode til å analysere byrom i et feministisk perspektiv.

Kunnskap fra teori, føringer og empiri bidrar til å etablere planpremisser for en feministisk tilnærming. Ut fra dette utarbeider jeg designprinsipper for likestilte byrom, som jeg så anvender på et case-eksempel i Oslo indre by, nærmere bestemt Kristparken.

1.4 BEGREPSAVKLARING

Flere begreper vil utdypes gjennom oppgaven, men dette er en forenklet oversikt over sentrale begreper som er formulert i problemstilling og mål, og som vil gå igjen i teksten.

Feminisme og likestilling

Feminisme er et mangfoldig fenomen og begrep som jeg senere vil bruke mer plass på å utdype. Kort forklart er feminisme en fellesbetegnelse for ideologi, idétradisjon, etikk, politikk og akademisk virksomhet som handler om frihet, likestilling og rettferdighet for begge kjønn (Ikdahl, 2018). Likestilling betyr likeverd, like muligheter og like rettigheter for alle, uavhengig av hvem man er.

Kjønnsrelasjoner

Relasjoner mellom kjønn har blitt en teoretisk måte å søke å forstå kjønn på i nyere tid. Jeg vil utdype dette mer etter hvert, men det innebærer å se på relasjonen mellom menn og kvinner som en forklaring for urettferdighet og problematikk knyttet til kjønn. For eksempel kan kvinners større uro for å gå ute alene på kveldstid forklares ved at det eksisterer en relasjon til menn som fysisk overlegne kvinner.

Kjønnsulikhet

Det er mulig å forklare ulikhet mellom kjønn på flere måter, både fra biologiske, kulturelle og sosiale ståsteder. Innenfor feminismen har det vært særlig sentralt å argumentere med

utgangspunkt i kulturelle og sosiale forklaringer, da disse gir større rom for å betrakte kjønn som noe som kan endres (Holst, 2009). I denne oppgaven vil jeg ikke gå inn på en diskusjon om hva som forårsaker ulikhet mellom kjønn, men bruker begrepet kjønnsulikhet som en betegnelse på at det eksisterer former for ulikhet mellom kjønn som er uheldige for samfunnet, uavhengig av om ulikheten er biologisk, sosialt eller kulturelt forankret.

Offentlig byrom

Et byrom er et åpent rom som avgrenses av ulike fysiske rammer som bygninger og landskapsendringer som hav og vegetasjon. Alle åpne rom i byen kan defineres som byrom, både plass, torg, park, gater og mindre definerte steder. «Offentlig» byrom kan forstås som et rom alle mennesker har en juridisk rett til å bruke, da det ikke er privateid. Offentlige byrom kan betraktes som en hovedarena for kollektiv handling og fremdrift av lokaldemokrati. Det kan også betraktes som bakgrunnen for individuell utvikling og aktiv involvering i samfunnet. Slik sett er offentlige byrom en nødvendig forutsetning for at fysiske omgivelser skal bidra til harmonisk samleving og integrasjon av diverse sosiale grupper (DEMOSSPACE, 2015).

Trygg

Trygghet er et mangfoldig begrep. Et viktig skille er mellom objektiv og subjektiv trygghet, altså reell og opplevd trygghet (Aas, mfl., 2010). I planlegging og byutforming er det gjerne to sektorer hvor det å sikre å ivareta trygghet er vesentlig. Den ene dreier seg om å sørge for trygghet i trafikken, mens det andre handler om et kriminalforebyggende aspekt (Gehl, 2010). I denne oppgaven er det det siste aspektet som legges i begrepet.

Inkluderende

Begrepet «inkluderende», som er brukt i problemstillingen, referer til et demokratisk prinsipp om at alle skal ha lik rett til å delta, bruke og forme offentlige byrom. Det innebærer at planlegging og utforming av byrom tilrettelegger så godt som mulig for dette. Begrepet referer også til prinsipper om likestilling og frihet til å delta uten å diskrimineres.

Levende

Levende referer til begrepet byliv som en etterhvert mye brukt målformulering om at innbyggere skal bruke byens sentrumskerne til alle døgnets tider. Dette er også en sentral målformulering for Oslo by.

NB!

I denne oppgaven bruker jeg begrepene *feministisk planperspektiv* og *feministisk tilnærming* om hverandre, men refererer da til samme betydning. Jeg bruker også enkelte ganger *kjønnsoppmerksom* eller *kjønnsbevisst* som erstatning for *feministisk*. Hva en feministisk tilnærming innebærer vil utdypes gjennom oppgaven med særlig vekt på neste del.

DEL 2 TEORI

Mål 1

Undersøke hva et feministisk perspektiv innebærer og hvorfor og hvordan det angår planlegging og utforming av byrom

Metode

Litteraturgjennomgang

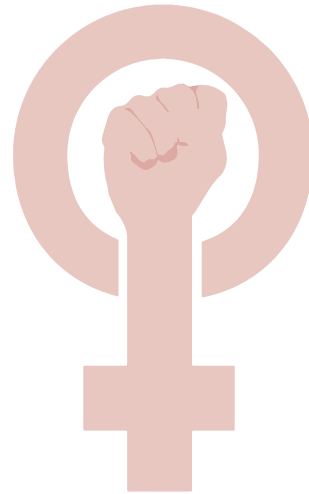
2.1 FEMINISME OG FEMINISTISK ARKITEKTUR- OG STEDSTEORI

FEMINISME

«Hva er feminisme?», spør sosiolog og kjønnsforsker Cathrine Holst (2009, s.9) i boken titulert med samme spørsmål, et verk som gir en oversiktlig introduksjon til det mangfoldige fenomenet feminisme.

Holst skriver at et sted å starte for å forstå feminisme, er i den dagligdage bruken hvor termer som frihet, likestilling, rettferdighet – og kjønn – straks dukker opp som assosiasjoner til begrepet. Mange vil si at feminisme dreier seg om å skape likestilling mellom kjønnene eller et rettferdig og fritt samfunn for begge kjønn. Feminisme defineres ofte med referanse til ord og uttrykk med kvinne i seg – kvinnesak, kvinnefrigjøring og kvinnekamp. Feminisme kommer opprinnelig fra det latinske ordet femina, som betyr kvinne.

Mange feminister er opptatt av at feminisme ikke bare handler om kjønn og å skape likestilling, men om å skape et mer rettferdig samfunn for alle, uansett, klassebakgrunn, etnisk bakgrunn, seksuell orientering, uansett det meste. Mange feminister er også opptatt av at kjønnsrettferdighet også rammer menn. Ulike retninger definerer feminisme og dens sentrale termer på ulike måter. Noen ønsker ikke en gang å kalle seg feminister selv om de er opptatt av kjønnsrettferdighet og likeverd. Feminisme er med andre ord et komplekst og ladet felt. Like fullt har «feminisme hele tiden

Figur 3: Symbolet for feminisme som bevegelse (Refinery 29, 2017)

vært - og er fortsatt - en isme med et særlig fokus på kvinner, på kvinners og det kvinneliges skjebne» (Holst, 2009, s.10). Gjennomgående har feminister ønsket å forklare kjønnsulikhet og kjønnsurettferdighet - som stort sett har rammet i kvinners disfavør - for å få gjort noe med den (Holst, 2009).

FEMINISMENS (ARKITEKTUR) HISTORIE OG ULIKE PERSPEKTIVER

Feminismen har kommet i to bølger, og det snakkes om at en tredje bølge nå pågår (Holst, 2009). Siden dens opprinnelse har feminisme som en isme bestått av flere perspektiver og retninger som stadig har utviklet seg og tatt form i relasjon til samtidens tendenser og samfunnets utvikling, både som idelogi, politikk og forskning. Forenklet kan man si at tre ulike teoretiske perspektiver har preget hver av de tre feministiske bølgene, særlig innen forskningen: Likestillingsperspektivet, kvinneperspektivet og kjønnsperspektivet (Pettersen, 1999).

I *The SAGE Handbook of Architectural Theory* gjennomgår arkitekturhistoriker Jane Rendell (2012) tendensene som har preget debatten om feminisme og arkitektur gjennom de siste førti årene. Arkitektur forstås her som å inkludere landskap, sted og rom. Rendell skriver at den feministiske debatten innen arkitektur, adopterte et mangfold av posisjoner fra den generelle feminisme. Det feministiske arkitekturfeltet har med andre ord også vært preget av ulike perspektiver.

Figur 4: Demonstrasjon for kvinners rettigheter i London i 1910 (Arbejderbevægelsens bibliotek, 1910).

Første bølge og likestillingsperspektivet

Den første feminismebølgen tidfestes ulikt. Noen mener den starten på slutten av 1700-tallet, da opplysningsfilosofene satte kvinnesaken på dagsorden, men som regel er det midten av 1800-tallet som oppgis som starten på feminismens første bølge.

Allerede på denne tiden var det en strid mellom retninger og hvilket perspektiv som lå til grunn for kvinnesakene. Mens én side kjempet for at kvinner skulle få statsborgerlige friheter og rettigheter med utgangspunkt i at kvinner og menn var prinsipielt like, mente en opposerende side at kjønn var ulike, og at kvinner derfor ikke skulle kreve å kunne gjøre og bli det samme som menn. Kvinnebevegelsen burde heller kjempe for at samfunnet i større grad anerkjente verdien av kvinners bidrag, erfaringer, og dyder, både økonomisk og kulturelt.

Gjennomslaget av kvinnekampens første bølge var stort, til tross for striden mellom ulike perspektiver. På slutten av 1800-tallet kom kvinners rett til utdanning samt flere andre formelle rettigheter, og kvinner entret stadig nye samfunnsfærer. Den sterke kvinneorganiseringsledet til at kvinner omsider fikk stemmerett ved stortingsvalg i 1913 (Holst, 2009). Dette var rettigheter knyttet til prinsippet om likhet, og resultatet var at likestillingsperspektivet satte størst preg på denne perioden (Pettersen, 1999).

Andre bølge og kvinneperspektivet

Den andre bølgen kom som reaksjon på etterkrigstiden og særlig 1950-tallet, et tiår som beskrives som et tilbakeslag for feminismen. Da mennene kom tilbake fra krigen, returnerte kvinnene til hus og hjem. En tankegang om at kjønnene skulle utfylle og komplettere hverandre startet allerede i mellomkrigstiden med den økonomiske krisen og knapt med arbeid. Det ble sett på som funksjonelt at kvinnen tok seg av husarbeid og barn i hjemmet, mens menn tok seg av politikk og produksjon (Holst, 2009).

På 1960-tallet og 1970-tallet kom reaksjonen. På denne tiden tok en ny generasjon kvinner høyere utdanning og andelen yrkesaktive økte. Samtidig pågikk flere sosiale bevegelser som fredsbevegelsen, miljøbevegelsen, og venstreorienterte solidaritetsbevegelser. Også nå gikk feminismen i flere forskjellige retninger, men prinsippet om likhet og like rettigheter var ikke lengre så fremtredende, antagelig fordi dette ble ansett som et slag vunnet gjennom den første feministiske kampen. Nå fikk særlig en sosialistisk feminisme fotfeste. Den artet seg intellektuelt og politisk. Innen academia ble det formulert teorier om kvinners undertrykkning og frigjøring med

utgangspunkt i marxistisk kritikk. Politisk var det særlig krav om reformer som gjorde det mulig for kvinner å kombinere utdanning og lønnsarbeid med morsrollen, som ble satt høyt på dagsorden. Sosiale og økonomiske betingelser for frigjøring ble altså viktige kampsaker (ibid.).

En ny type feminisme dukket også opp med denne bølgen, radikalfeminismen. Ifølge denne retningen forutsatte kvinners frigjøring ikke bare kapitalismekritikk, men en kamp mot patriarkatet som undertrykkingsystem. Menns gjennomgripende dominans over kvinner måtte bekjempes. Radikalfeministene var særlig opptatt av å bekjempe undertrykkningen som rammet i den private sfære; menns kontroll over kvinners kropp, undertrykkningen av kvinners begjær og seksuelle utfoldelse, fysisk vold og psykisk terror, seksuelle overgrep og voldtekt. Kampen mot seksuell vold og abortkampen fikk bred støtte, men radikalfeminismen skapte kontrovers med sin vektning av ulikhet mellom kjønnene. De mente at kvinner og menn står for forskjellige verdier, holdninger og tenkemåter. Den kvinnelige forskjell, kvinners liv og kultur skulle feires, dyrkes og oppvurderes. Egne kvinnefelleskap ble idealisert i enkelte kretser, og det var tette bånd til freds- og miljøbevegelsen.

Selv om mange ikke var enige i radikalfeminismens sterke fokus på ulikhet, var det i stor grad et kvinneperspektiv som satte preg på reformene som fulgte med den andre bølgen. Det vil si reformer som rettet seg mer spesifikt mot kvinners erfaringer og behov. Velferdsordninger ble utviklet for å gjøre det enklere for kvinner å kombinere foreldreskap og lønnsarbeid. P-pillen ble legalisert, loven om selvbestemt abortlov ble vedtatt, kritesentre oppsto og kjønnsdiskriminerende reklame ble

Figur 5: (Andersen, 1976)

Figur 7: (Vest, u.å.)

Kvinnens likestilling var avhengig av velferdsordninger, og en sosialistisk feminisme sto derfor sentralt i den andre bølgen. "Enhet i kampen" viste seg likevel vanskelig da radikalfeminismen også blomstret på denne tiden. Å "gjøre det private politisk" ble en viktig strategi som fikk gjennomslag, men deres vektning av kvinnen som unik og grunnleggende annerledes fra mannen falt ikke i god jord hos alle feministe.

forbudt (ibid.).

Debatten rundt feminisme og arkitektur startet på 1970-tallet, altså under denne andre bølgen, og sprang ut av den mer åpenlyse politiske diskursen. Noen posisjonerte seg til å følge prinsipper om likhet, mens andre foretrakk prinsipper om ulikhet (Rendell, 2012). Fra begge leirer var synliggjøring en viktig endringsstrategi.

De mer radikale ulikhetsfeministene stilte spørsmål ved arkitekturpraksisen som nok et implisitt patriarkalsk system som de mente

Figur 6: (NTB Scapix, u.å.)

Figur 8: (Vest, u.å.)

burde erstattes av en feministisk praksis med andre – mer kvinnelige - verdier. En sentral tilnærming for ulikhetsfeministene var å fokusere på kvinners problemer som brukere av omgivelser hovedsakelig skapt av menn. En annen tilnærming har vært å trekke arkitektonisk inspirasjon fra kvinnekroppen som et uttrykk for kvinnelige verdier som omsorg og følelser (ibid.).

Likhetsfeministene argumenterte på sin side sterkt for en jevnere kjønnsrepresentasjon innenfor den etablerte arkitekturen. En av likhetsfeministenes sentrale strategier var å

løfte frem fremragende arbeid av kvinnelige arkitekter. I tillegg stilte de spørsmål ved at kun arkitektoniske verk av menn er blitt feiret og inkludert i historiefortellingen, verk som sjelden er relatert til det gjennomsnittlige hverdagslivet og ofte finansiert av de rike. På denne måten ønsket de å utfordre hva som utgjør arkitektur (Rendell, 2012). Slik var prosjektet linket til den marxistiske filosofen Henri Lefebvres teori om at rom er sosialt produsert på måter som ofte virker nøytrale og abstrakte, men som i virkeligheten er partisk og politisk og styrt og definert av de som har makt (Lefebvre i Rendell, 2012; i Hudson og Rönnblom, 2008).

En mulig tredje bølge og kjønnsperspektivet

Noen vil si at en tredje feministisk bølge oppstår på 1990-tallet, men det er uenighet om dette. Det er på denne tiden ingen klar feministisk bevegelse som bærer frem konkrete kvinnesaker, slik det var under den første bølgen og på 1960- og 70-tallet med den nye kvinnebevegelsen. Det har heller ikke vært noen likestillingspolitisk reformbølge knyttet til perioden. Uten en klar bevegelse og nye reformer er det derfor vanskelig å si at det nå foregår en tredje bølge (Holst, 2009).

Det er likevel en utvilsom endring som skjer med feminismen i tiden rundt årtusenskiftet, da selve diskusjonen ser ut til å fornyes. Andre stemmer slapp til med nye observasjoner, perspektiver og spørsmål. Mannsrollen og marginaliserte kvinnestemmer fikk større plass. Man begynte å stille spørsmål ved selve begrepet kjønn, og kvinne som en kategori. Kvinner kan være like ulike fra hverandre som

fra menn (ibid.). Pettersen (1999) skriver at med kjønnsperspektivet vektlegges en mer differensiert forståelse av kvinner og menn, og de betraktes verken som prinsipielt like eller ulike. Kjønn er et tvetydig, kulturelt og foranderlig begrep og forståelsen av mann og kvinne endrer seg kontinuerlig. Kjønn konstrueres gjennom språk og sosialisering, gjennom konstant debatt og forhandling. Å avsløre kjønnsfenomener som sosialt skapte kunne gi nye muligheter til å leve fristilt fra tradisjoner og normer. Slik sett henger kjønnsperspektivet nært sammen med en tid preget av individualisme; individet settes i sentrum fremfor kvinner som gruppe (Holst, 2009). Ulike identiteter og kulturforskjeller blir også vektlagt med dette. Feminismen må også inkludere deltagere med ulik seksuell orientering og ulik kulturell bakgrunn (ibid.).

Fra 1990-tallet utvikles en forskning hvor man ønsket å forstå betydningen av kjønn i ulike sammenhenger, å studere kjønn som en integrert del av prosesser og strukturer som tidligere har blitt ansett som kjønnsnøytrale (Pettersen, 1999). Den feministiske kulturelle analysen skiftet fra å studere årsakene til undertrykking til å søke å forstå de ulike måtene denne undertrykkingen representeres på (Rendell, 2012). Det var på denne tiden at diskusjoner rundt forholdet mellom kjønn, sted og rom fikk særlig fotfeste i akademien. Samtidig som en fordypet forståelse av kjønn utviklet seg, ble ideer om rom og sted som fleksible sosiale konstruksjoner etablert. Dermed kunne arkitektur og rom kritisk studeres og analyseres som en representasjon av mening, idéer og makt som bidrar til undertrykkelse eller til å opprettholde kjønnsrettferdighet (ibid.). Kritiske teorier om rom, sted og kjønn ble formulert i tråd med de nye perspektivene.

Teoriene skulle gi selvreflekterende måter å tenke på, motivert av et ønske om å endre verden. Flere teorier ble etter hvert en praktisk tilnærming i seg selv. Enkelte utviklet en kritisk arkitekturpraksis ved å søke å overføre feministisk teori til design. De fokuserte på femininitet eller viet oppmerksomhet til kroppens subjektive erfaring av arkitektur – en teori som nettopp stammet fra den feministiske og kjønnsmessige kritikken av arkitekturen. Det ble viktig å fokusere på prosess like mye som designproduktet, og å teste grensene for hva arkitekturdisiplinen kunne være (ibid.).

Også den økende forståelsen for samvirkningen mellom identitetsfaktorer som kjønn, klasse, etnisitet og seksualitet, og hvordan dette formes i respons til tid og sted, ble en sentral kunnskap for arkitekturfeltet. Å forstå at folk erfarer rom og steder ulikt fra deres situasjon ble en viktig innsikt, og mange praksiser adresserte dette ved å fokusere på deltakelse (ibid.).

Figur 9: (Motmakt u. å.)

Figur 10: (Haugen, 2017)

Figur 11: (Jørgensen, 2018)

”Uansett legning. Uansett kjønn. Knus kjønnshierarkiet!”,
 ”Feminisme er også antirasisme”. Paroler fra 8. mars-toget i
 nyere tid hvor forståelsen for kjønn og feminisme er utvidet og
 fordypet.

FEMINISMENS PROSJEKT OG RELEVANS

Denne kortfattede historiske gjennomgangen dekker ikke hvor omfattende feminismen faktisk er. I realiteten er de ulike perspektivene og retningene mer mangfoldige, og i mange tilfeller flytende - flere kombinerer ulike synspunkter og posisjoner i sitt feministiske syn. Feminisme defineres av mange på mange ulike måter (Holst, 2009). Den gir likevel et overblikk i hvordan ulike retninger og perspektiver har preget feminismen og dens gjennomslag, og hvordan det stadig har vært uenigheter blant feminister. Særlig har debatten om fokus på likhet og ulikhet mellom menn og kvinner vært gjennomgående. Disse perspektivene artet seg ulikt og hadde ulik gjennomslagskraft i de to første bølgene, men i begge tilfeller var synliggjøring av kvinners liv og erfaringer en vesentlig strategi for politisk endring.

Uavhengig av perspektiv var de første feministiske kampene helt vesentlig basert på kvinners felles opplevde erfaring av undertrykkelse. Kjønnsperspektivets syn på kjønn som sosial konstruksjon, og det at kvinner nå stadig lever mer ulike og varierte liv, kan gjøre det vanskelig å fortsatt snakke om en felles erfaring av det å være kvinne (Pettersen, 1999). Noen vil hevde at det politiske feministiske prosjektet gått tapt med kjønnsperspektivet, og det er de facto også blitt vanlig at kjønn studeres uten at det uttrykkes som feministisk motivert, og at feminismen nå er blitt mer faglig og teoretisk orientert enn en politisk retning (Holst, 2009). Det er likevel mulig å holde fast på at det finnes en felles kvinnelig

erfaring selv om kjønn formes av kontinuerlige sosiale prosesser. Kvinners situasjon kan da sees som et resultat av kjønnsrelasjoner (Pettersen, 1999). Flere forskere peker på at kjønnsrelasjoner fortsatt er knyttet til et problematisk dominansforhold.

I sin artikkel «Kroppens plats i rummet» belyser professor Carina Listerborn (1999) at ulike former for kjønnsurettferdighet fortsatt rammer særlig kvinner og det som assosieres med kvinnen. Seksuell vold og overgrep mot kvinner, objektivering av kvinners kropp, samt et ujevnt kulturelt statusforhold mellom mannlighet og kvinnelighet er vedvarende aktuell kjønnsproblematikk. I tillegg kommer utfordringer ved den formelle likestillingen. Til tross for hundre år med kvinners organiserte påtrykk og normen om likestilling, har vi fortsatt utfordringer med kjønnsulikhet knyttet til lønnsforskjeller, besittelse av maktposisjoner og ujevn fordeling av omsorgsarbeid (Listeborn, 1999).

Også Holst (2009) henviser til tilsvarende statistikk som tyder på at vi enda ikke har full likestilling i Norge, til tross for at vi går foran med et godt eksempel på mange områder. Nyere tall fra Statistisk sentralbyrå ([SSB] 2017) viser at en gjennomsnittlig bruttoinntekt for kvinner i 2017 var 359 000 kr, mens mennenes lå på 522 900 kr. Gapet minker men det er fortsatt en vesentlig forskjell i gjennomsnittlig lønnsinntekt for kvinner og menn. Norske

Figur 12: (Krales, 2017) over og figur 13 (skjermbilde, 2017) til høyre: Metoo-kampanjen som ble utløst høsten 2017 av en twitter-post, har synliggjort hvordan menns seksuelle maktmisbruk eksisterer som et strukturelt problem i organisasjoner og arbeidsliv verden over. Kampanjen har fått massiv oppslutning, og vitner om at likestilling fortsatt er en sentral samfunnsutfordring. Tidligere samme år ble historiens største kvinnemarsj arrangert i USA som en protest mot president Trumps valgseier og anti-likestillingsholdninger.

mødre tar ut en større del av foreldrepermisjonen enn menn. Samt jobber flere kvinner enn menn med barn deltid, en del av dem ufrivillig (Sandvik, 2017; Holst, 2009). Menn bruker i gjennomsnitt 2 timer og 41 minutter på husholdningsarbeid daglig, mens kvinner bruker 3 timer og 56 minutter (Holst, 2009, s.17). Slik likestillingsstatistikk har ikke en direkte kopling til rom og sted, men forteller at det fortsatt eksisterer sosioøkonomisk og sosiokulturell kjønnsulikhet, og at det stadig kreves innsats for å oppnå likestilling og likebehandling mellom kjønn.

Vi trenger med andre ord fortsatt feminisme og begreper knyttet til feminismen. Holst (2009) understreker også et behov for ulike former av feminisme. Rendell (2012) kommenterer at det før og rundt tusenårsskiftet var helt sentralt for arkitekturforfattere på feltet å uttrykke sin feministiske agenda, men at dette

nå gjøres i mindre grad. Hun understreker at kjønnsundertrykkelse fortsatt er et problem som må adresseres, og at det er viktig at dette gjøres med henvisning til den feministiske arven. Hvis ikke kan vi risikere å undergrave viktigheten av eget prosjekt. I selskap med Rendell står flere forskere som argumenterer at kjønn og kjønnsrelasjoner har betydning for bruk og opplevelse av våre fysiske omgivelser, at mye av dagens kjønnsproblematikk og likestillingsutfordringer også relaterer til rom og sted, og at feministisk teori kan berike arkitektur- og byplanleggingsfeltet.

Jeg vil nå se nærmere på hvilke likestillingsutfordringer forskere mener arkitektur og planlegging kan bidra til å løse, før jeg så går nærmere inn på noen feministiske teorier og perspektiver som er relevante for arkitektur og planlegging.

2.2 KJØNN OG FYSISKE OMGIVELSER - FIRE UTFORDRINGER

Hva slags kjønnsproblematikk og utfordringer for likestillingen angår utforming av rom og sted, og gjør det aktuelt å anvende en feministisk tilnærming til landskapsarkitektur og planlegging? Hvilke utfordringer knyttet til kjønn kan slike disipliner bidra med å løse?

Faglitteraturen belyser mye av den samme problematikken rundt kjønn, rom og sted, som jeg her har valgt å oppsummere som fire sentrale utfordringer:

1. Urettferdig fordeling og påvirkning

Det problematiseres at det ser ut til å være en ujevn kjønnsfordeling i bruken av offentlige byrom, hvor aktiviteter og program gjerne faller til gutters fordel eller av ulike grunner domineres av menn. I en tid hvor vi streber etter et demokratisk ideal om inkludering og rettferdighet er dette problematisk og et klart likestillingsproblem.

2. Etterslepet av den modernistiske og mannsdominerte planleggingen

Flere knytter den ujevne fordelingen til kritikk av den fysiske byorganiseringen og planleggingen som foregikk i det forrige århundre, stort sett styrt av menn. Idealene som preget tiden innebar en fysisk kjønnssegregering hvor kvinner ble henvist til den private sfære, mens offentligheten var for menn. Sett med kritiske øyne begrenset idealer om adskilte funksjonelle bysoner og privatbileierskap kvinner. Kvinners status og deres typiske ansvarsoppgaver ble lite hensyntatt i planleggingen og kunne derfor gjøre hverdagen utfordrende. Vi lever i dag med et fysisk og kulturelt avtrykk av denne planleggingen, som fortsatt er problematisk for særlig kvinner.

3. Kvinners utrygghet i offentlig rom

En sentral likestillingsutfordring er at det stort sett er kvinner som rammes av seksuell vold og trakassering. Dette gjør at kvinner i større grad opplever utrygghet i tilknytning til sin kropp når de beveger seg i det offentlige rom. Kjønnslind byplanlegging har ikke tatt stilling til dette, og særlig den modernistiske planleggingen har skapt utrygge steder der kvinner føler seg utrygge. Teorier og kunnskap om hva som skaper trygge byrom bør tas på alvor. Kvinners utrygghet er nært relatert til maktforholdet som er assosiert med kjønnsrelasjoner. Kvinner er mer utrygge på grunn av relasjonen til menn.

4. Statusforholdet mellom maskulinitet og femininitet

Den fjerde problematikken som belyses har også med maktforholdet mellom kjønn å gjøre. Nemlig at det som assosieres med kvinnen og femininitet har lavere status enn det som assosieres med mannen og maskulinitet. For å oppnå likestilling må dette statusforholdet utjevnes.

1. URETTFERDIG FORDELING OG PÅVIRKNING PÅ BYROM

I en demokratisk by skal retten til byen teoretisk sett være den samme for alle uavhengig av kjønn, etnisitet, seksuell legning, funksjonsevne og så videre. En demokratisk by skal også bety at alle har samme muligheter til å påvirke hvordan byen planlegges og utformes (Hudson og Rönnblom, 2008). Dette innebærer en rettferdig distribusjon av byens offentlige rom, at menneskers ulike behov dekkes, og at man føler seg inkludert og velkommen i byrommene. Offentlige byrom er en vesentlig del av det demokratiske samfunn og av urbant hverdagsliv. De tilbyr steder hvor ulike generasjoner, sosiale grupper og kulturer kan møtes og omgås (Grimm-Pretner, 2012).

Kjønns- og stedsforskerne Hudson og Rönnblom (2008) og landskapsarkitekt Dagmar Grimm-Pretner (2012) er noen av de som argumenterer at det demokratiske idealet imidlertid ikke realiseres i praksis. Alle grupper inkluderes ikke i å bruke byens offentlige rom eller til å påvirke hvordan de utformes, og kvinner er en stor gruppe som ekskluderes i disse prosessene.

Grimm-Pretner (2012) belyser at empiriske studier har avdekket at det ikke er oppnådd en jevn kjønnsfordeling av bruk av offentlige byrom, og at jenter allerede i tiårsalderen begynner å trekke seg tilbake fra offentlige parker. I en studie av masterstudentene Fagerberg og Ziakouli (2016) gjøres en illustrativ fremstilling av kjønnsfordelingen av offentlig byrom. Basert på det faktum at menn kjører mer bil, mens kvinner går og benytter seg mer av kollektivtrafikk samt

tar mer omsorgsansvar for barn, markerer de i et bydelskart gater og parkeringsplasser som mannlig dominerte, og holdeplasser og mindre småbarnslekeplasser som kvinnelig dominerte. Med dette kommer det frem at «kvinner rom» er over tre ganger mindre enn mannlig dominerte arealer og funksjoner. Det finnes altså klare kjønne ubalanser i arealbruken av offentlig byrom.

Med tanke på målet om demokratisk deltakelse og anerkjennelsen offentlig byrom etter hvert har fått som vesentlige for unges sosiale utvikling og som demokratisk plattform, er denne ujevne fordelingen et problem (Grimm-Pretner, 2012). Muligheten til å delta i det offentlige livet er en forutsetning for et fungerende demokrati (Listerborn, 1999). Ved å ikke prioriteres i det offentlige byrom fortsetter en indirekte henvisning av jenter og kvinner til det private og slik består en strukturell ulikhet i muligheten for å delta.

Landskapsarkitekt Sally Schauman (2012, s. 220) skriver at det er et misforhold mellom vedtatte rettigheter om demokrati og likestilling, og virkelighetens vedvarende ulikhet. Hun referer med dette til et utsagn av kollega Elizabeth Kitz som sa at «Rettigheter i seg selv ikke kan besvare hva likhet betyr og krever. Rettigheter i seg selv gir oss verken kapasitet til å kritisk granske våre antagelser, eller evnen til å forestille oss og forfølge bedre ting». Vi må altså aktivt og bevisst jobbe med å oppnå det demokratiske idealet

om inkludering og rett til byen, både i form av bruk og i planleggingsprosessen. For å oppnå mer rettferdig og inkluderende planlegging og bruk av offentlige byrom må vi forstå at kjønn og kjønnsrelasjoner har betydning for hvordan vi erfarer byrom og hva slags ønsker og behov man har (Grimm-Pretner, 2012; Listerborn, 1999).

Hudson og Rönnblom (2008) kommenterer at den ujevne fordelingen av byrom er et paradoks med tanke på at det i dag bor flere kvinner enn menn i byer, og at byen også har vært essensiell for kvinners frigjøring. Likevel er byplanlegging fortsatt rettet etter en mannlig norm. Den fysiske planleggingen av sted og rom er basert på kjønnsblinde antagelser, som gjør at kvinner automatisk blir mindre adressert. Denne tendensen ser ut til å henge igjen etter en lang historie hvor planlegging og arkitektur hovedsakelig har vært dominert av menn.

Oppsummering: Ujevn fordeling

Til tross for demokratiske prinsipper forekommer en ujevn kjønnsfordeling i bruk og påvirkning på offentlige byrom. Kvinner ekskluderes og glemmes når kjønn blir tatt for gitt i planlegging. Konsekvensen er en indirekte henvisning av kvinner til det private og begrenser mulighet til å delta. Tendensen er derfor et likestillingsproblem som vi må jobbe aktivt med å forandre, et arbeid som innebærer å forstå at kjønn og kjønnsrelasjoner har betydning for menneskers erfaringer og behov.

2. EN PROBLEMATISK ARV FRA MODERNISMENS PLANLEGGING

Det er sentralt blant flere forskere å trekke linjer mellom den urettferdige og ujevne kjønnsfordelingen av byrom og det faktum at «det fysiske miljøet vi lever i er nesten utelukkende bygget og planlagt av menn» (Listerborn, 1999, s. 13). Landskapsarkitekt Sophie Nichol Sauvé (2012) og steds- og kjønnsforskerne Linda Sandberg og Malin Rönnblom (2016) stiller spørsmål ved hvor lite kjønn er diskutert i forhold til fysisk rom og sted, med tanke på de store endringene som ellers har skjedd i samfunnet. Ifølge Sauvé (2012) er ikke de fysiske omgivelsene justert i tråd med samfunnsutviklingen. At en stor del av befolkningen har vært ekskludert i å påvirke byens rom, gjør dette i seg selv verdt å diskutere.

En del forfattere har belyst hvordan særlig den moderne urbane planleggingen av forrige århundre bidro til å fysisk segregere kvinner og menn. Offentligheten ble bygget av og for menn, mens kvinner ble henvist til det private. Professor i landskapsarkitektur Louise Mozingo (1989) forklarer at dette begynte å skje med industrialiseringen og den medfølgende urbaniseringen av vestlige samfunn i starten av det 20.  rhundre. Et voldsomt ekspanderingsbehov av byen fulgte, og med det kom ideen om å organisere byen i ulike soner. Forretning og økonomi skulle finne sted i sentrum, mens boliger ble lagt i utkanten av byen. Dette innebar en kjønnssegregering i byen. Det sentrale urbane forretningsentrum ble laget av og for menn, mens boligområdene i utkanten

Figur 14: (Le Corbusier, 1964). Modernismen var preget av en streng inndeling av byer i funksjoner og soner, og ble planlagt oven-fra-og-ned.

ble kvinnenenes, eller mødrenes, domene. På 1950- og 60-tallet ble dette forsterket ytterligere ved at også handel ble flyttet ut av sentrum i form av kjøpesentre, tenkt til å gjøre husmorrollen enda mer praktisk. I følge Mozingo lever vi fortsatt med d nningene av den moderne planleggingen, både i form av fysisk organisering, men også ved at den forsterket assosiasjonen av mannen med det urbane og offentlige, og kvinnen med det hjemlige og private.

Aktivisten Jane Jacobs belyste også dette problemet i sin kritikk av modernistisk funksjonell planlegging i milep lverket *The Death and Life of Great American Cities* fra 1961. Selv om Jacobs ikke var ettertrykkelig kj nnsfokusert kan hennes arbeid betraktes som feministisk i kraft av at hun var kvinne og husmor, og ved å synliggjøre dagligdagse menneskelige erfaringer ved det å leve i byen som planleggere og beslutningstakere ellers ignorerte. I tillegg var

Figur 15: (Library of Congress, u.å.) Aktivisten Jane Jacobs bekjempet byplanleggeren Robert Moses planer for massive trafikkanellegg gjennom New York City på 1950- og 60-tallet. Noen ble imidlertid gjennomført. Anleggelsen av Cross Bronx Expressway avbildet til høyre, innebar utryddelsen av et helt eksisterende nabolag. Jacobs kritikk av byplanleggingen som humanitært hensynsløs og virkelighetsfjern var ikke ufortjent.

hun en av de første til å åpenlyst kritisere den moderne planleggingen (Mozingo, 2012).

Jacobs (1961) belyser mødre og barns behov, og kritiserer spesifikt de mannlige planleggerens svikt i forsøket på å sette seg inn i rollen som mødre og seg selv som forsørgere. Hun mente at menn planla seg selv ut av barns liv i den moderne planleggingen ved å organisere byen i monofunksjonelle soner. Tendensen til å adskille funksjoner som bolig, arbeid og servicetilbud var nettopp kjernen til hennes fortvilelse. Hennes mål var å belyse suksessen og verdien med byens eldre eksisterende gater fulle av ulike funksjoner og liv, og at det var dette planleggere burde ha som utgangspunkt. Jacobs skriver: «Sjansen til å leke og vokse opp i en hverdag med både kvinner og menn er mulig og vanlig for barn som leker i mangslungne og livlige gater. Jeg kan ikke forstå hvorfor denne ordningen skal frarådes av planlegging og regulering?» (1961, s. 84). Med

dette understrekte hun både kvaliteten ved det eksisterende bylivet og hennes frustrasjon over tendensen til kj nnsseparasjon i planleggingen.

Som del av den tidlige debatten om arkitektur og feminisme, problematiserte også det britiske feministiske arkitektkollektivet Matrix (1984) den funksjonsinndelte byen som blomstret voldsomt i årene etter andre verdenskrig, da særlig kombinert med ideen om personbilen. De argumenterer at soneinndelingen var nært utviklet i tråd med stereotypiske ideer om mannens bruk av omgivelsene. Idealet var at hjemmet hvor fritiden ble tilbragt skulle være adskilt fra arbeidsplassen. Oppsplittelsen var mulig ved at hver og en skulle eie en bil.

Milton Keynes brukes som eksempel på en by som ble planlagt og reist med forventninger om hundre prosent personbileierskap, og basert på idealet om å splitte arbeid og fritid. Forfatterne

Figur 17: (Alamy, u.å.). Milton Keynes: Eksempel på modernistisk planlegging i etterkrigstiden hvor den ble kombinert med stor tro på privatbilen.

peker på utfordringene dette skapte for de som ikke alltid hadde anledning til å benytte seg av bilen, som jo ble den faktiske realiteten. I mange tilfeller var dette særlig kvinner. Bilen ble stort sett brukt av mannen i huset, og ulikhet i tilgang på ressurser mellom kjønnene gjorde det vanskeligere for kvinner å eie bil. Matrix påpeker at denne sosioøkonomiske ulikheten ble lite reflektert over i planleggingen. Nabolagssentre med et lite antall butikker, skole- og helse fasiliteter skulle tilsynelatende gjøre det enklere også for kvinner og barn å redusere tid- og reisekostnader. En mindre velvillig tolkning er at dette også minimerte kvinners valg. Matrix skriver at «slik planlegging produserer en selvoppfyllende profeti: kvinner blir lokalt

bundet ikke bare gjennom sin anviste rolle, men også fordi den fysiske organiseringen forebygger alternativer; det fysiske mønsteret av rom og aktiviteter støtter, foreviger, og naturliggjør vanskeligheten av å komme seg utenfor det lokale nabolaget» (Matrix, 1984, s.84).

Listerborn (1999) og Hudson og Rönnblom (2008) argumenterer at det fysiske avtrykket etter den funksjonsseparerte og bilbaserte byplanleggingen stadig gjør hverdagen særlig problematisk for kvinner, ettersom de fortsatt i større grad tar på seg ansvarsoppgaver som omsorg for barn og andre familiemedlemmer og husarbeid enn menn. Store avstander tvinger frem lange reiser på tvers av byen mellom

hjem, barnehage, arbeid, innkjøp og så videre. Listerborn (1999) peker i tillegg på at kvinner kjører mindre bil, og går og bruker mer kollektivtransport enn menn. Den nasjonale reisevaneundersøkelsen viser at dette også er tilfellet i Norge i dag (Transportøkonomisk institutt, 2015). Dette gjør kvinners hverdag desto mindre smidig i byer med morfologi preget av det modernistiske idealet.

Ekskluderende omgivelser

Ikke bare funksjonsinndeling og bilprioritering har blitt kritisert ved den mannlig skapte byen. Den har vært ekskluderende i sin manglende kjønnsensitivitet på flere måter.

Den feministiske planleggeren og historikeren Dolores Hayden (i Rendell, 2012) har identifisert hvordan visse trekk ved den mannlig skapte byen diskriminerte og ekskluderte kvinnen. Ugjestfrie gater, sexistisk symbolisme i reklameplakater, og pornografiske utsalgssteder er slike eksempler. Hun foreslo at de burde erstattes med barnehagefasiliteter, crisesentre og bedre offentlig transport for å sikre et mer likestilt samfunn.

Hudson og Rönnblom (2008) belyser at det emosjonelle aspektet ved å oppleve rom som kvinne er undergravd som følge av en mannlig planleggingsnorm. De peker eksempelvis på at tomme udefinerbare steder mellom bruksområder, dårlig belysning og underganger kan få særlig kvinner til å føle seg uvelkomne, ekskluderte og ukomfortable. Relasjoner mellom kjønn gjør at kvinner erfarer byen på andre måter enn menn. Dette får særlig uttrykk i den ulike opplevelsen av trygghet og frykt i byens rom.

Figur 18 og 19: (Matrix, 1984): Den modernistiske planleggingen prioriterte privatbilen, og tilrettelegging for fotgjengere ble tilpasset etter dette. Det har skapt rom som er lite trivelige for mennesker til fots.

Oppsummering: Arven fra modernismen

Modernismens byplanlegging innebar kjønns-segregering som, sett i et feministisk lys, begrenset kvinnen. Byer er i dag fysisk preget av idealet om funksjonsinndeling og tilrettelegging for bil, som ofte betyr lange avstander og mange byrom som kan oppleves særlig ubehagelige for kvinner. Mange steder er fortsatt lite tilrettelagt for folk som reiser til fots eller med kollektivtransport og kombinerer lønnsarbeid og husarbeid med omsorgsansvar.

3. KVINNERS UTRYGGHET KNYTTET TIL KJØNNSRELASJONER

Trygghet og frykt er tematikk som ofte dukker opp i diskusjoner om kjønn, kvinner og offentlig byrom. Listerborn (1999) peker på at studier viser at kvinner frykter i langt større grad overfall i offentlige utemiljøer enn menn, og denne frykten begrenser deres bruk av offentlige byrom. Frykten er knyttet til den kjønnete maktstrukturen i samfunnet og den uavbrutte oppmerksomheten på kvinners kjønnsstilling. Erfaring og bevissthet om at det er kvinner som oftest er ofre for seksuell vold og trakassering, gjør at kvinner opplever en risiko knyttet til sitt kjønn i møte med fremmede menn på offentlige steder.

Trygghetsbegrepet

Geir Aas med flere (2010) belyser i politirapporten *Trygghet i det offentlige rom* de mange dimensjonene ved det mangfoldige begrepet trygghet. De understreker at det går et sentralt og viktig skille mellom objektiv, reell utrygghet og subjektiv, opplevd utrygghet. Frykt og utrygghet er følelsesmessige reaksjoner som ofte stemmer lite overens med den objektive eller faktiske tryggheten. Sannsynligheten for å bli utsatt for vold og overgrep i det offentlige rom er for eksempel mye mindre enn å havne i en trafikkulykke. Her understreker imidlertid forfatterne forholdet mellom utsatthet og sårbarhet. Selv om risikoen for å bli utsatt for kriminelle handlinger kan være statistisk lav, så kan sårbarheten til gjengjeld være høy. Det vil si at å bli utsatt for vold og kriminelle handlinger kan ha ulike konsekvenser for den enkelte.

Kvinner er sannsynligvis mer utrygge fordi de er klar over at belastningen og påkjenningen av å bli rammet av seksuelle overgrep er enorm. Derfor er det også problematisk å si at den opplevde utryggheten er irrasjonell selv om den ikke nødvendigvis står i forhold til den objektive og reelle tryggheten.

Trygghet som likestillingsproblem

Utryggheten gjør at kvinner justerer sin atferd i offentlige byrom for å vokte sine grenser og sin opplevde trygghet. De unngår øyekontakt, begrenser kroppsspråk og flytter seg mer for andre fotgjengere enn menn, noe som kan hevdes som et mønster av underdanig atferd skapt gjennom våre kjønnsrelasjoner (Weisman i Listerborn, 1999). Det betyr ikke nødvendigvis at kvinner er ærbødige og passive, de utvikler aktivt strategier for å forhandle med byen, som å finne alternative ruter eller å «spasere selvsikkert» (Koskela i Hudson og Rönnblom, 2008). Kvinner har med andre ord måttet tilpasse seg situasjonen med byrom som ikke møter deres behov knyttet til samfunnets kjønnsrelasjoner.

Listerborn (1999) kommenterer at konsekvensen av den opplevde utryggheten er en bevegelsesbegrensning som rammer særlig kvinner, og denne begrensningen er derfor en form for undertrykkelse. Det er et likestillingsproblem at det finnes en tendens til å tilskrive en kvinne skyld dersom hun går ute alene og blir offer for vold, og at kvinner blir fortalt at de er tryggere under eskorten av en mann. Kroppslig integritet

for kvinner i det offentlige rom er noe vi fortsatt må jobbe mer med for å oppnå en velfungerende demokratisk orden (Hudson og Rönnblom, 2008)

Behovet for trygghet

Fysisk utforming kan ikke alene løse roten til frykten, men frykt har en romlig dimensjon ved at kvinner unngår steder de oppfatter som utrygge (Listerborn, 1999; Hudson og Rönnblom, 2008). De fysiske omgivelsene kan altså forsterke opplevelsen av utrygghet i det offentlige rom. Men like fullt kan de derfor forsterke opplevelsen av trygghet. Jan Gehl (2010) understreker at en grunnleggende opplevelse av personlig trygghet er vesentlig for lysten til å ferdes i byens rom. Generelt innebærer liv og mennesker i byen i seg selv at byen blir mer inviterende og sikker å ferdes i med hensyn til både opplevd trygghet og reell trygghet. Han referer med dette til Jane Jacobs (1961) begreper om «street watchers» og «eyes on the street», med andre ord tilstedeværelse av mennesker som vesentlig for trygghet.

Sosial kontroll: øyne på gaten

Jane Jacobs (1961) koblet tidlig trygghet til sosial kontroll. Ifølge henne er det folks øyne på gaten som sørger for trygghet, både i opplevd og reell forstand. Frykten for en gate kan ha en selvforsterkende effekt: Om noe kriminelt skjer der, var det mest sannsynlig fordi det ikke var folk der. Den kriminelle hendelsen gjør at

Figur 20: (Gucwa, u.å.) Bygninger i mange gater i New York, byen som Jane Jacobs holdt så kjært, er gjerne preget av myke overgangssoner skapt av trapper, forhager og vegetasjon. Ifølge henne og Gehl kan det bidra til å gi en trygghetsfølelse.

folk snakker og begynner å føle seg enda mer utrygge. De bruker gaten mindre, og gaten blir enda mer utrygg. Fordi alle må bruke dem er det særlig gater vi bør fokusere på å holde trygge, mener Jacobs. Tryggheten skapes med å befolke gatene, som skjer grunnleggende ved hjelp av utadvendte fasader mot gaten og et mangfold av ulike funksjoner som sørger for bevegelse både dag og natt. Med dette vektla hun også bygningenes forhold mellom inne og ute. Det er viktig for tryggheten og den sosiale kontrollen at det er et tydelig skille mellom privat og offentlig rom. Myke overganger mellom fasade og gate kan likevel bidra til å øke opplevelsen av trygghet, da det gir en ytterligere «sone» for sosial kontroll (se figur 20).

Jacobs (1961) vektlegger også belysning som et trygghetsskapende element i kraft av å tilføre

Figur 21: (Gucwa, u.å.): Kveldsåpne funksjoner, belysning og myke overganger mellom ute og inne tilfører trygghet og trivsel til gaten. Her fra East Village i New York, Jane Jacobs eget nabolag og ofte brukte eksempel på gode, trygge og levende omgivelser.

sosial kontroll, fordi det gir mulighet til å se som gjør at folk går der. Også Listerborn (1999) belyser at plasser som ofte beskrives som ubehagelige som eksempelvis parkeringsplasser, øde bakgater, og industriområder alle er karakterisert av en mangel på medborgerlig kontroll og nærvær, ofte begrunnet av at tilgjengeligheten for gangtrafikkanter og kollektivreisende er dårlig. Det er steder planlagt for biltrafikk fremfor fotgjengere.

Jacobs og Listerborn belyser det positive aspektet med sosial overvåkning, men en slik form for kontroll kan i noen tilfeller oppleves ubehagelig. Flere av kvinnene masterstudentene Fagerberg og Ziakouli (2016) intervjuet i sin studie oppga at de følte seg trygge med mange mennesker tilstede. Andre følte seg derimot utrygge av samme årsak. Dette vil variere med kultur, verdier og personlige preferanser. Sosial kontroll i positiv

forstand krever en viss enighet om hvordan vi passer på hverandre som fremmede i det offentlige rom. I dagens samfunn med blandede kulturer er ikke dette nødvendigvis så enkelt. I nabolaget Grønland i Oslo har lokale kvinner fortalt at enkelte steder domineres av menn som påtar seg et ansvar om å fortelle unge kvinner og jenter at de skal holde seg innfor foreskrevne normer og overholde en ønsket form for passende oppførsel og fremtoning. Effekten kan være at kvinner blir direkte bortvist eller selv unngår enkelte steder på grunn av dette (Johnsen i Brattbakk et al. 2017).

Trygghet er grunnlag for frihet

Jacobs (1961) understreket at offentlige rettigheter og frihet til å bevege seg er avhengig av byens trygghet. Trygghet er altså en forutsetning for frihet. Dette tilsier at arbeid med trygghet er et humanistisk prosjekt og - ettersom kjønnsrelasjoner åpenbart påvirker tryggheten - også feministisk. Kjønnsrelasjoner er likevel dypt sosiale og kulturelle, og å endre på dem krever innsats på flere måter.

Oppsummering: Kvinners utrygghet

Kvinner opplever større grad av utrygghet med å være i det offentlige rom, på grunn av relasjonen til menn. Steder som oppleves som utrygge unngås. Utryggheten er et likestillingsproblem fordi det fungerer som en begrensning av kvinners frihet. Fysisk design kan bidra til å skape både opplevd og reell trygghet ved å tilrettelegge særlig for sosial kontroll.

4. STATUSFORHOLDET MELLOM FEMINITET OG MASKULINITET

Til tross for normer og lover om likestilling har samfunnet ifølge sosiologene Frønes og Kjølørød (2016) et kulturelt etterslep i synet på kjønn. Stereotype kjønnsrollemønstre og ideer om bestemte egenskaper knyttet til kjønn henger ved, og er en utfordring for likestillingen. Listerborn (1999) skriver at skjulte maktstrukturer påvirker oss sterkt og at kjønnsasymmetrien er grunnleggende i vår kultur, den er innkodet i måten vi tenker på.

Maskulinitet/mann/kultur versus feminitet/kvinne/natur

Landskapsarkitektene Dee og Fine (2005) belyser at selv om kvinner har oppnådd likestilling på mange områder, i det minste som prinsipp, har ikke denne likestillingen nødvendigvis blitt reflektert i en økende anerkjennelse av kvaliteter som tradisjonelt er oppfattet som feminine.

Forholdet mellom maskulinitet og feminitet har i vestlig kultur festet seg som to kategorier som gjensidig utelukker hverandre, men uten å ha samme status. Maskuline kvaliteter og betydninger har utviklet seg som dominante sosiale verdier og har med det formet en mesterkultur. Det feminine har dermed blitt forvist som «det andre» og har blitt tradisjonelt tolket som mindreverdig. Feministiske forskere kaller dette en hierarkisk dikotomi eller dualisme. Den hierarkiske kjønnsdikotomien sammenfaller med andre typiske dualismer som har betydning i vestlig kultur - sinn/kropp, fornuft/følelser, hvit/svart, kultur/natur - hvor maskuline verdier

sammenfaller med de første, og feminine verdier med de siste (Plumwood i Dee og Fine, 2005).

Schauman (2012) kommenterer at assosiasjonen mellom kategoriene kvinne og natur, og deres binære underordning til kategoriene mann og kultur, har legitimert og forsterket tankegangen om at de begge skulle kontrolleres og betinges. Hun hevder videre at dette også er årsaken til at landskapsarkitekter så lenge har manglet anerkjennelse satt opp mot bygningsarkitekter. Vi sysler med naturen, det feminine og kvinnelige, og det er enda ikke like verdsatt i vestlig kultur som det maskuline.

Ifølge Dee og Fine (2005) kan landskapsarkitekter og planleggere bidra med å utjevne uheldige kulturelle assosiasjoner rundt kjønn ved å være bevisste rundt dette. Vi kan for eksempel fremheve såkalte «feminine» kvaliteter som en form for synliggjøring.

Oppsummering: Kjønn og status

Maskulinitet som kulturell idé har høyere status enn feminitet. Slik tankegang bidrar til å opprettholde ulikhet mellom kjønn.

2.3 FEMINISME FOR LANDSKAPSARKITEKTER

Gjennomgangen av feminismens historie viste at feminisme er et mangfoldig og komplekst fenomen, med mange ulike perspektiver og retninger. Hva slags feministisk perspektiv skal så landskapsarkitekter anvende? Hvilke feministiske teorier og strategier er særlig relevante for disipliner som jobber med planlegging og utforming?

I dette delkapittelet vil jeg utdype noen feministiske teorier og strategier som ble nevnt i den historiske gjennomgangen. Jeg vil så diskutere hva slags feministisk perspektiv som er anvendelig for planlegging og design av fysiske omgivelser.

SENTRALE TEORIER

Kjønn, sted og rom som fleksible konstruksjoner

Det er helt vesentlig for feminismen å betrakte kjønnsrelasjoner og status mellom kjønn som noe som kan forandres (Holst, 2009). For disipliner som former og planlegger fysiske omgivelser med ønske om å forbedre samfunnet, er det også sentralt å tenke på rom og sted som fleksible konstruksjoner.

Den feministiske geografen Doreen Massey har utvidet Lefebvres teori om rom som en sosial konstruksjon som stadig formes gjennom maktrelasjoner, fra et klasseperspektiv til et kjønnsperspektiv (Rendell, 2012).

Ifølge Massey blir våre kulturelle ideer og oppfatninger om kjønn innbakt og reflektert i sted og rom, og stedet reflekterer, reproducerer og bidrar igjen til å konstruere den forståelsen av kjønn samfunnet har. Offentlig kunst eller reklame som objektiverer kvinnekroppen, og utstrakte arealer avsatt til idrettsgrener dominert av gutter og unge menn, er typiske bevisste og ubevisste uttrykk for oppfatninger knyttet til kjønn som gjenforsterker visse kjønnsideer (Massey, 1994 s. 186). Altså: Vi former rom og sted, men rom og sted former også oss.

Masseys teori belyser hvordan forming og definisjon av rom og sted kan bidra til å opprettholde kjønnsrettferdighet. Om måten

vi former et sted på, og ideene som bevisst eller ubevisst ligger bak, stadig bidrar til å reproducere kjønnsrettferdighet er dette problematisk. Men om sted og rom kan bidra til å opprettholde rådende kjønnsrelasjoner, må det vel også kunne være omvendt: at sted og rom også kan bidra til endring. Mange feministiske designere og arkitekter vil hevde nettopp dette. Derfor er det helt sentralt at vi reflekterer over hvordan vi utformer sted og rom, og hvilke oppfatninger og ideer vi baserer utformingen på. Ved å ta kjønnsrelasjoner og maktstrukturer i betraktning når vi utformer kan vi bidra til likestilling i samfunnet.

Kjønn samvirker med andre faktorer

I den historiske gjennomgangen ble det beskrevet at med den tredje bølgen kom en innsikt om at kjønn er en identitetsfaktor som samvirker med kultur, klasse, etnisitet, alder, seksualitet, funksjonsevne, tid og sted, og hvordan dette innebærer ulike behov, preferanser og verdier (Pettersen, 1999).

Det er viktig at vi i kjønnsoppmerksom planlegging søker å forstå de ulike behovene dette medfører, og at de tilpasses i design (Al-Bishawi mfl., 2017). I slikt arbeid er det også vesentlig at planleggere og designere reflekterer over maktbalanser og egen status i relasjon til lokalsamfunnet (Fagerberg og Ziakouli, 2016).

Oppsummering sentrale teorier:

Sted og rom er uttrykk for mening og er foranderlig. Intensjoner for sted og rom kan derfor bidra til endring og et mer likestilt og rettferdig samfunn.

Kjønn samvirker med flere andre identitetsfaktorer. Dette gir mennesker ulike behov, preferanser og verdier, som bør søkes forstått og tilpasset i design.

SYNLIGGJØRING SOM FEMINISTISK STRATEGI

Som nevnt i den historiske gjennomgangen har synliggjøring av kvinners liv og erfaringer vært en sentral strategi for feminismen. Listerborn (1999) skriver at det er fortsatt en aktuell endringsstrategi som også kan anvendes i feministiske arkitektur- og stedsutviklingsprosjekter.

Listerborn (1999) skriver at det å synliggjøre de små problemer som for eksempel belysning, kan være et kjønnteoretisk og strukturelt spørsmål som bidrar til endring.

Ikke minst handler synliggjørende strategier om å belyse hvordan kvinner faktisk erfarer og opplever byen. Matrix-kollektivet begynte tidlig på 1980-tallet å adressere kvinners behov i sin praksis med å utforme både private og offentlige omgivelser, særlig med tanke på tilgjengelighet og trygghet. De talte for en designprosess hvor brukere ble involvert i utformingen fra start og arkitektenes rolle ble mer som hjelpere for innbyggerne til å realisere sine romlige og behov og ønsker (Rendell, 2012).

Masterstudentene Fagerberg og Ziakouli (2016) foreslår synliggjøring som et designprinsipp. Det vil si å forsøke å gjøre kvinner mer fysisk synlige i et byrom ved hjelp av design, på måter som de ikke finner ubehagelige og som ivaretar behov for trygghet. Det er viktig at kvinners tilstedeværelse i det offentlige rom er synlig, da kvinners åpenlyse deltakelse i det urbane liv er vesentlig for holdninger og for demokratisk deltakelse

(Al-Bishawi mfl., 2017). Andre kvinners åpenlyse tilstedeværelse i byrommet kan i tillegg virke som invitasjon for andre kvinner (Listerborn, 1999).

Oppsummering av synliggjøring:

Synliggjøring er en sentral feministisk endringsstrategi.

Synliggjøring av mindre problemer og kvinners erfaringer kan ha stor effekt. Det kan avsløre skjulte strukturer og bidra til bevisstgjøring.

Synliggjøring av kvinners fysiske tilstedeværelse er viktig for deltakelse og holdninger.

ET PRAKTISK FEMINISTISK PERSPEKTIV

En kombinasjon av likhet, ulikhet og kjønn som relasjonelt

Som belyst har særlig tre perspektiver vært fremtredende gjennom feminismens utvikling. Perspektivet som tar utgangspunkt i grunnleggende likhet mellom kjønnene blir ofte satt opp mot perspektivet som ser på mann og kvinne som grunnleggende ulike. Senere kom et mer nyansert kjønnsperspektiv som vektet verken likhet eller ulikhet, men hvor kjønn som sosial relasjon og betydning i ulike sammenhenger fikk større fokus. Hvilke feministisk perspektiv bør landskapsarkitekter anvende? Det kan argumenteres for en feministisk tilnærming til planlegging fra alle tre perspektiver.

Noe av den feministiske kritikken av den mannlig skapte byen ser ut til å komme fra et ulikhetsperspektiv (Rendell, 2012). Man tenker at kvinner og menn har grunnleggende ulike egenskaper, og derfor vil kvinner skape annerledes steder enn menn har gjort. Schauman (2012) vil imidlertid presisere at dette ikke er gitt. Ukritiske og ubevisste kvinner kan – og har - bidratt til å skape fysiske omgivelser som verken er spesielt gode for kvinner eller noen andre. At en kvinne planlegger et sted trenger ikke automatisk å bety at stedet blir godt for kvinner.

Kritikk av den mannsdominerte og kjønnsblinde planleggingen trenger ikke nødvendigvis å innebære et syn på kvinner som ulike fra menn. For mange kommer denne problematiseringen ut fra rene prinsipper om demokrati, rettferdighet

og likestilling. Det handler om å skape bevissthet og belyse at kvinner har vært ekskludert og lite prioritert, og at det er en tendens til at dette fortsatt foregår. Det er problematisk at kjønn ignoreres i planlegging når kjønn fortsatt har betydning for hva mennesker erfarer og har behov for, og når det innebærer at kvinner og jenter bruker byrom mindre og opplever større ubehag med å være i dem. Det er et problem at relasjoner mellom kjønn gjør at kvinner er mer utrygge i det offentlige rom.

Schauman (2012) diskuterer hvilke feministiske perspektiv landskapsarkitekter bør vekte. Hun nevner i denne forbindelse økofeminisme som en retning som har vektet ulikhet mellom kvinner og menn. Denne bevegelsen var opptatt av å belyse at undertrykking av kvinner og utnyttning av natur er konsekvens av samme tankegang hvor mannen er overordnet begge. Økofeminismen ville hylle kvinnens annerledeshet, og den har også hatt kraftige tendenser til å argumentere at kvinnen har en nærere relasjon til natur. Derfor har den oppfordret og pålagt særlig kvinner et spesielt ansvar i å stå opp for naturen både som felles undertrykte og i posisjon av å forstå den bedre.

Schauman (2012) foreslår at vi som landskapsarkitekter anvender en feminisme hvor vi ikke trenger å velge mellom å tro på likhet og ulikhet. Dette fungerer bedre i praktisk arbeid. Det er viktig at vi ikke aksepterer den kulturelle og sosiale konstruksjonen av kjønn,

og assosiasjonen som forbinder landskapet med kvinne. Da minsker vi mulighetene til å endre, fantasere og oppnå bedre samfunn. Samtidig kan vi følge økofeminismens oppfordring til å snakke og handle for naturen, uten at det betyr at kvinner har en sterkere forbindelse med den.

Også andre forfattere argumenterer at troen på ulikhet eller likhet ikke er så vesentlig i praktisk arbeid hvis man likevel kan være enige om problemet. Sauvé (2012, s. 198) kommenterer at uavhengig av om man mener at menn og kvinner er grunnleggende like eller ulike, er det likevel et faktum at kvinner «glemmer sitt kjønn langt sjeldnere enn hva menn gjør». Også Listerborn (1999, s. 17) kommenterer at alle kvinner er ikke like, men «kvinner blir en kategori i et samfunnssystem der de ikke blir møtt og bedømt ut ifra sine menneskelige kvaliteter uten ut ifra sin kj nnstilh righet». Med dette sier de at det fortsatt er mulig å snakke om en felles kvinnelig erfaring, som er bevegelsesbegrensningen kvinner opplever i form av sin kjønnede kropp. Listerborn (1999) argumenterer at synliggjøring av en kvinnespesifikk erfaring i offentlig rom derfor er et relevant feministisk prosjekt. En feministisk analyse av byens utforming kan klargjøre og bevisstgjøre hvordan virkeligheten og hverdagen fungerer fra kvinners perspektiv, og gi kunnskap om hvordan den bygde byen kan tilpasses ulike mennesker.

Oppsummering: Et praktisk feministisk perspektiv

Det er ikke nødvendigvis viktig å vekte et konkret feministisk syn på kjønn som prinsipielt ulike eller like i praktisk arbeid. Det vesentlige er å forstå   relasjoner mellom kjønn og vedvarende kjønnsrollemønstre har betydning for hvilke erfaringer og behov man har i det offentlige rom.

Kvinner har en felles erfaring av å bli møtt som sin kjønnede kropp og bevegelsesbegrensning i det offentlige rom som følge av dette. En feministisk analyse kan bidra til å belyse hvordan byen oppleves for kvinner og hvordan den kan bedre tilpasses.

2.4 OPPSUMMERING OG DISKUSJON AV TEORI

Målet for denne delen av oppgaven var å undersøke hva et feministisk perspektiv innebærer og hvorfor og hvordan det angår planlegging og utforming av byrom.

For å oppnå dette målet var det nødvendig å se på feminisme som fenomen, hvordan feminismen har utartet seg innenfor arkitektur og planlegging, hvilke kj nnsutfordringer litteraturen peker på som relevantert til rom og sted, og hva slags feministiske perspektiver, teorier og strategier litteraturen belyser som vesentlige for feltet.

Det har blitt klart at feminisme er et mangfoldig og komplekst begrep som tillegges mange meninger. En allmenn forståelse er at feminisme handler om å skape likestilling mellom kjønn, og et fritt og rettferdig samfunn for begge kjønn. Feminismen er særlig orientert rundt kvinner ettersom kjønnsrettferdighet stort sett har rammet i kvinners uheld.

Feminismen har gjennom tiden vært preget av ulike perspektiver og retninger. Et skille mellom feminister som betrakter menn og kvinner som prinsipielt like og feminister som tar utgangspunkt i ulikhet mellom kjønnene, har forekommet siden starten. I dag er synet på kjønn blitt mer nyansert og beriket. Man snakker om kjønn som sosialt og kulturelt så vel som biologisk formet. Kj nnsrettferdighet forklares gjerne med utgangspunkt i relasjoner mellom kjønn.

Diskusjonen om arkitektur og feminisme har utviklet seg i tråd med den politiske og etter hvert mer teoretiske feminismen. Feltet har stilt spørsmål ved arkitekturpraksisen og kritisert hvordan omgivelsene stort sett skapt av menn oppleves for kvinner. Med den mer nyanserte kjønnsforståelsen ble det aktuelt å se på arkitektur, rom og sted som uttrykk for makt og undertrykking.

Vedvarende kjønnsrettferdighet og ulikhet gjør feminismen stadig relevant. Særlig fire aktuelle likestillingsutfordringer angår sted og rom, og kan adresseres av planleggingsdisipliner:

1) Til tross for demokratiske prinsipper om lik deltakelse og inkludering, foregår en ujevn kjønnsfordeling av bruk og påvirkning på offentlige byrom. Kvinner ekskluderes og glemmes n r kjønn blir tatt for gitt i planlegging. Det gjør at det foregår en indirekte henvisning av kvinner og jenter til det private, og steder kan slik bidra til å opprettholde strukturell kjønnsulikhet.

2) Forrige  rhundrets planlegging innebar en segregering av kvinner i det private og menn i det offentlige. Slik forsterket den oppfatninger om fastsatte kjønnsroller og relasjoner, som sett i et feministisk lys begrenset kvinnen. Den soneinndelte byen var problematisk for kvinner og deres typiske ansvarsoppgaver. Byer er i dag fysisk preget av idealet om funksjonsinndeling og tilrettelegging for bil, som ofte innebærer lange

avstander. Det betyr at mange steder fortsatt er lite tilrettelagt for mennesker som skal kombinere lønnsarbeid og husarbeid med omsorg for barn og andre, med gange og kollektivtransport som reisemåte. I tillegg blir den mannsdominerte og kjønnsblinde planleggingen kritisert for å ha skapt mange byrom som kan oppleves særlig ekskluderende og ubehagelige for kvinner. Relasjoner mellom kjønn og vedvarende kjønnsrollemønstre har betydning for hvilke erfaringer og behov man har i offentlige byrom.

3) Relasjoner mellom kjønn har særlig betydning for opplevelsen av trygghet. Kvinner opplever større grad av utrygghet med å være i det offentlige rom, på grunn av relasjonen til menn. Utryggheten har en romlig dimensjon ved at steder som oppleves som utrygge unngås. Utryggheten er et likestillingsproblem fordi det fungerer som en begrensning på kvinners frihet. Fysisk design kan bidra til å skape både opplevd og reell trygghet, ved å tilrettelegge særlig for sosial kontroll gjennom høy og tett funksjonsblanding, belysning og tydelige men myke overganger mellom privat og offentlig rom.

4) Kjønnsuretferdighet har med en maktrelasjon og et kulturelt statusforhold å gjøre. Maskulinitet og feminitet betraktes som to motsatser. Det som assosieres med maskulinitet har høyere status enn feminitet. Forholdet assosieres videre med andre idémotsatser som kultur/natur, hvor mann og kultur dominerer og kontrollerer kvinne og natur. Slik tankegang bidrar til å opprettholde ulikhet mellom kjønn. Det er en utfordring for likestilling som også planlegging og arkitektur kan bidra med å endre ved å synliggjøre og tadressere det som betraktes som feminine verdier og preferanser i større grad.

Modernismens Oslo: Også Oslo er preget av forrige århundrets planlegging hvor rene boligområder ble reist i utvidning av byen særlig i etterkrigstiden, som på Etterstad og utover Grovuddalen. Også i sentrum har planlegging for biltrafikk satt sine spor, som her med Nylandsveien / Ring 2 (nederst).

Hva slags feministisk perspektiv skal så landskapsarkitekter anvende for å adressere utfordringene, og hvilke feministiske teorier og strategier er særlig sentrale for en slik tilnærming?

Det er ikke uvanlig at ulike feministiske perspektiver kombineres, og dette anbefales i praktisk arbeid. Det er viktig at den sosiale og kulturelle konstruksjonen av kjønn - av maskulinitet som overlegen feminitet og av bestemte assosiasjoner med det kvinnelige og det mannlige - ikke aksepteres. Samtidig er det nødvendig å ta utgangspunkt i «forskjellen» mellom kvinner og menn i forstand av at kvinner som kategorisk gruppe har vært undertrykt på en måte menn ikke har. Kvinner opplever fortsatt større begrensninger knyttet til sitt kjønn enn det menn gjør. I dag er kvinne som kategori mer nyansert. Kjønn må forstås som samvirkende med andre identitetskategorier og dette kan medføre ulike erfaringer, verdier og behov. Inkludering og medvirkning fra lokalbefolkning er derfor en sentral strategi for feministiske arkitekturpraksiser. Det fungerer som en synliggjøring av kvinners erfaringer med de fysiske omgivelsene. Det kan avsløre skjulte strukturer og bidra til bevisstgjøring. Synliggjøring av kvinners fysiske tilstedeværelse i byrom er også viktig for demokratisk deltakelse og holdninger.

Sted og rom må betraktes som uttrykk for mening, som fleksibelt og mulig å forandre. Å analysere byrom fra et feministisk og kjønnsoppmerksomt perspektiv kan gi kunnskap om hvordan byen kan tilpasses ulike mennesker, og slik bidra til et mer rettferdig og likestilt samfunn.

En feministisk tilnærming til byutforming og planlegging tar utgangspunkt i et prinsipp og ideal om rettferdig og lik rett på tilgang og påvirkning på landskapet, og en innsikt i at dette ikke skjer i praksis når kjønn ignoreres i planleggingen. Å oppnå demokratiske og rettferdige byrom i praksis innebærer bevissthet om at kjønnsulikhet og relasjoner mellom kjønn er en betydelig faktor for hvordan mennesker erfarer og bruker fysiske omgivelser og hvilke ønsker og behov de har for dem. En feministisk tilnærming tilstreber likestilte byrom hvor kvinner og menn er likt representert i påvirkning og bruk, og hvor alle mennesker føler seg like inkluderte, frie og trygge.

Teoretiske premisser for et feministisk planperspektiv

Et feministisk planperspektiv tar utgangspunkt i et ideal og prinsipp om lik rett til å bruke og påvirke landskapet, og en innsikt i at dette ikke skjer i praksis når kjønn ignoreres i planleggingen.

Kjønnsrelasjoner, kjønn og andre identitetsfaktorer har betydning for erfaringer, behov, preferanser, og bruk av fysiske omgivelser, og for hvorvidt disse adresseres i planlegging og utforming.

Byrom må forstås som uttrykk for mening. En kritisk feministisk analyse kan avsløre skjulte strukturer og bidra til bevisstgjøring rundt hvem det planlegges for.

Kunnskap og tilrettelegging for kvinners behov kan skape mer inkluderende og rettferdige byrom. Særlig fire utfordringer adresseres gjennom et feministisk planleggingsperspektiv:

1. Ujevn og urettferdig kjønnsfordeling i bruk og påvirkning på offentlige byrom.
2. Det fysiske avtrykket fra modernismen innebærer mange utrivelige byrom og lange avstander som kan gjøre hverdagen utfordrende, særlig for kvinner.
3. Kjønnsrelasjoner innebærer at kvinner opplever mer utrygghet i offentlige byrom.
4. Maskulinitet har høyere status enn feminitet.

Feministiske strategier

- Analysere byrom gjennom et feministisk perspektiv
- Tilrettelegge offentlige byrom for kvinners bruk og opphold
- Fokusere på trygghet i fysisk utforming ved å tilrettelegge for sosial kontroll
- Synliggjøring og bevisstgjøring av kvinners erfaringer og av feminine kvaliteter og preferanser

DEL 3 FØRINGER OG MÅL

Mål 2

Undersøke hvordan et feministisk perspektiv passer sammen med Oslos mål om å være en inkluderende, levende og trygg by

Metode

Gjennomgang av politiske og

3.1 INTERNASJONALE FØRINGER

FNS KVINNEKONVENSJON

Kvinnediskrimineringskonvensjonen ble vedtatt av FNs Generalforsamling i 1979. Konvensjonen tredde i kraft 1981, og Norge godkjente og forpliktet seg til den samme år. Konvensjonen omhandler kvinners rettigheter, og bygger på erkjennelsen om at kvinner både i et historisk perspektiv og i dag møter særlige utfordringer sammenlignet med menn. Konvensjonen utgjør et felles globalt redskap for å håndtere spørsmål om kvinnediskriminering. Den består av 30 artikler, og omfatter materielle, sivile, politiske, økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.

Kvinnekonvensjonen forbyr direkte og indirekte diskriminering, og definerer diskriminering av kvinner som enhver forskjellsbehandling, utestengning eller begrensning på grunnlag av kjønn som har som virkning eller formål å oppheve eller svekke anerkjennelsen, nytelsen eller utøvelsen av kvinners menneskerettigheter og grunnleggende friheter på ethvert område. I tillegg inneholder Kvinnekonvensjonen en rekke plikter for konvensjonspartene. Sentralt blant disse er at statene skal ta skritt for å avskaffe strukturer og sedvaner som fører til diskriminering av kvinner både i den offentlige og i den private sfære. Partene skal «treffe alle tiltak som er nødvendige for å endre menns og kvinners sosiale og kulturelle atferdsmønstre, med sikte på å avskaffe fordommer og hevdvunnen og all annen praksis som bygger på stereotype manns- og kvinneroller, eller på forestillingen om

at et av kjønnene er det andre underlegent eller overlegent» (artikkel 5a, siter i Strand, 2014). Denne bestemmelsen utfordrer holdninger og praksiser som bygger på at kvinner og menn skal inneha ulike roller og funksjoner i det offentlige rom og i privatlivet (Strand, 2014).

FNS MÅL OM SOSIAL BÆREKRAFT

FN beskriver bærekraftig utvikling som det å ta vare på behovene til mennesker som lever i dag, uten å ødelegge fremtidige generasjoners muligheter til å dekke sine. Ifølge Brundtlandkommisjonen som formulerte begrepet i 1987, hviler bærekraftig utvikling på tre dimensjoner som verdenssamfunnet må arbeide med for å utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet og stoppe klimaendringene. Disse tre områdene er klima og miljø, økonomi og sosiale forhold. Sammenhengen og balansen mellom disse avgjør hvorvidt noe er bærekraftig (FN, 2018). Ettersom innfallsvinkelen for denne oppgaven er av en sosial karakter, er det relevant å se særlig på denne dimensjonen av bærekraftbegrepet. På FNs hjemmesider står det om sosial bærekraft:

”Den sosiale delen av bærekraftig utvikling handler om å sikre at alle mennesker får et godt og rettferdig grunnlag for et anstendig liv. Menneskerettighetene er det viktigste utgangspunktet for dette. Utdanning, anstendig arbeid, likestilling, kulturelt mangfold og et godt helsetilbud er bare noen av områdene som berøres av dette. Sosiale forhold sier dermed noe om hvordan mennesker har det i et samfunn, om de får oppfylt rettighetene sine og har mulighet til å påvirke egne liv og samfunnet de lever i» (FN, 2018).

I dag er alle verdens land forpliktet til 17 spesifikke bærekraftsmål som skal oppnås innen 2030. Et av de sosiale bærekraftmålene er likestilling mellom kjønn, med ni spesifikke delmål for å oppnå dette. Disse innebærer blant annet å gjøre slutt på alle former for diskriminering av jenter og kvinner, avskaffe alle former for vold mot alle jenter og kvinner, erkjenne og verdsette ubetalt omsorgs- og husholdningsarbeid gjennom infrastruktur samt fremme delt ansvar i familien, og sikre kvinner fullstendig og reell deltakelse og like muligheter på alle nivåer i beslutningsprosessene i det politiske, økonomiske og offentlige liv.

Andre sosiale bærekraftsmål er god utdanning, god helse og livskvalitet, mindre ulikhet, fred og rettferdighet (FN, 2018b).

DEN EUROPEISKE LANDSKAPSKONVENSJONEN

Den europeiske landskapskonvensjonen under Europarådet har som formål å promotere vern, forvaltning og planlegging av landskapet, og å organisere europeisk samarbeid på disse områdene (Miljødirektoratet, 2009). Konvensjonen skal sørge for at landskapet erkjennes formelt som en essensiell del av menneskers omgivelser, og som et uttrykk for mangfoldet av deres natur- og kulturarv, og som fundament for deres identitet (Council of Europe, 2000). Konvensjonen omfatter alle typer landskap, men vektlegger særlig hverdagslandskapet. Et viktig mål med konvensjonen er å styrke enkeltmenneskets og lokalsamfunnets medvirkning i arbeidet med landskapsplanlegging, vern og forvaltning. Konvensjonen sørger for ansvar og rettigheter for alle til å etterspørre landskapsmessig syn i sine omgivelser, engasjere seg i å ta vare på landskapskvaliteter, delta i diskusjoner om landskapets verdier og forvaltning og bidra i myndighetenes arbeid med landskapsmessig syn. Norge godkjente konvensjonen i 2001 og nasjonale myndigheter er forpliktet til oppfølging (Miljødirektoratet, 2009).

RELEVANS AV INTERNASJONALE FØRINGER

FNs kvinnekonvensjon plikter norske offentlige instanser til å arbeide mot økt likestilling, og å sikre enkeltindividene mot diskriminering på grunnlag av kjønn. Den forplikter til å forsøke å bygge ned forestillingen om at kjønnene er det ene underlegent eller overlegent. Dette ble det også argumentert i faglitteraturen at landskapsarkitekter og beslektede praksiser kan gjøre som en måte å bidra til økt likestilling.

FNs sosiale delmål for en bærekraftig utvikling samsvarer på mange måter med et feministisk planperspektiv. utfordringer som FNs likestillingsdelmål bygger på, som diskriminering av jenter og kvinner, vold mot kvinner i offentlig sfære, erkjennelse og verdsetting av omsorgs- og husholdningsarbeid og kvinners reelle deltakelse i det offentlige liv, er samme utfordringer som faglitteraturen peker på i argumentasjonen for at likestilling og kjønn bør fokuseres på også i planlegging og byutforming. Også helse og livskvalitet, mindre ulikhet og rettferdighet adresseres gjennom det feministiske planperspektivet. Unngåelser fra offentlige byrom på grunn av frykt for seksuell vold og overgrep kan påvirke menneskers psykiske helse. Kvinner har generelt lavere sosioøkonomisk status enn menn som gjør at deres tilgang og tilgjengelighet på gode byrom kan være mer begrenset. Kvinner har hatt mindre mulighet til å definere byen, og normen for planlegging tas ofte for gitt som har en tendens til å gagne menn og gutter. Dette resulterer i en urettferdig fordeling av makt og bruk av byrommene. En feministisk tilnærming tar sikte på å løse slike utfordringer, og adresserer

derfor sosiale bærekraftsmål som likestilling, helse, livskvalitet, mindre ulikhet og urettferdighet. Det er en måte for landskapsarkitekter å arbeide mot den sosiale dimensjonen av bærekraftig utvikling.

Sosial bærekraftig planlegging handler om å skape steder ut fra ideer om likeverd og rettferdighet, slik at steder også kan forsterke slike ideer. Slik henger sosial bærekraft også nært sammen med den europeiske landskapskonvensjonen. Det er et demokratisk og rettferdig prinsipp som ligger bak konvensjonen. Den sikrer alle mennesker rett til å delta i avgjørelser om landskapsomgivelser, og skal styrke slik deltakelse. Et fokus på kjønn i planlegging kan bidra til at flere stemmer blir hørt i slike prosesser. Et feministisk planperspektivet kan fordype forståelsen for landskapet som fundament for identitet, da også kjønnsidentitet.

Norge er forpliktet til å:

Bygge ned forestillingen om at kjønnene er det ene overlegent eller underlegent det andre

Jobbe mot bærekraftsmål deriblant sosiale mål som likestilling, god helse og livskvalitet og mindre ulikhet

Erkjenne landskapet som en essensiell del av menneskers omgivelser og som fundament for identitet

Sørge for at alle får mulighet til å delta og medvirke i planlegging av landskapet

3.2 NASJONALE FØRINGER

LIKESTILLING SOM LOV OG MÅLSETTING

Det er en menneskerett å ikke bli diskriminert på grunn av kjønn, og dette er fastsatt i en rekke konvensjoner. Likestillings- og diskrimineringsloven gir vern mot diskriminering på grunn av kjønn (Barne- og likestillingsdepartementet, 2017). Formålet med loven å fremme likestilling og hindre diskriminering. Med likestilling menes likeverd, like muligheter og like rettigheter. Likestilling forutsetter tilgjengelighet og tilrettelegging. Alle er omfattet av vernet, selv om likestillingsloven etter forskriften særlig tar sikte på å bedre kvinners og minoriteters stilling. Loven skal bidra til å bygge ned samfunnskapte funksjonshemmende barrierer og hindre at nye skapes, og gjelder på alle samfunnsområder (Likestilling- og diskrimineringsloven, 2017).

I stortingsmeldingen *Likestilling i praksis – Like muligheter for kvinner og menn* tar regjeringen for seg utfordringer for likestillingen mellom kvinner og menn. Regjeringen ønsker å rette innsats mot områder der det fremdeles er utfordringer for likestilling. Et av dem er vern mot vold. Kvinner utsettes langt oftere enn menn for vold i nære relasjoner, seksuell trakassering og voldtekt. Vold og overgrep er en likestillingsutfordring som har alvorlige konsekvenser for samfunnet. Kjønnbasert vold og trakassering reduserer mulighetene til å delta i samfunnet. Vold kan skade mennesker fysisk og gir økt risiko for

psykiske og somatiske lidelser. Voldtekt har alvorlige konsekvenser for den som utsettes og er samtidig et alvorlig samfunnsproblem som skaper frykt. Regjeringen ønsker å prioritere tiltak som kan forebygge og bekjempe voldtekt. Regjeringen ønsker også å forebygge seksuell trakassering som et likestillingsproblem (Meld.St.7 (2015-2016)).

Stortingsmeldingen presiserer at likestilling er en forutsetning for et rettferdig og demokratisk samfunn. Likestilling bidrar til bedre liv for den enkelte, men bidrar også til å styrke samfunnets bærekraft. Når både kvinner og menn er i jobb bidrar de til høy sysselsetting, høy grad av selvforsørgelse, skatteinntekter til felleskapet og et samfunn der borgerne deltar aktivt. Meldingen understreker at likestilling er et felles samfunnsansvar. Det krever innsats fra flere enn offentlige myndigheter. Aktører i det sivile samfunn, næringslivet, organisasjoner og forskningsmiljøer har alle et selvstendig ansvar for å bidra aktivt til å fremme likestilling og hindre diskriminering (ibid.).

Norge har likestillingspolitiske mål om jevn yrkesfordeling mellom kjønnene og at menn skal ta større del av arbeidet med husholdning og barn. Det er et fremtidig økonomisk behov for velferden at både kvinner og menn er yrkesaktive og jobber fullt (Sandvik, 2017).

UTFORMING AV INKLUDERENDE OG TRYGGE OMGIVELSER

Gjennom stortingsmeldingen *Bærekraftige byer og sterke distrikt* uttrykkes mål om å fremme byer og tettsteder der det er godt å bo og leve. Det presiseres at de fysiske omgivelsene har stor betydning for menneskers hverdag og livsutfoldelse, og at gode offentlige rom og møteplasser kan fremme kontakt mellom mennesker og er viktig for det sosiale livet:

«Regjeringen har en visjon om et samfunn der alle kan delta. De bygde omgivelsene virker inn på hverdagslivet til folk, på trivsel, livskvalitet og trygghet. Derfor er det viktig å fremme trygge og sunne byer, kulturmiljø og en følelse av å høre til, sosiale møteplasser og et levende sentrum. Av hensyn til livskvalitet og attraktivitet er det viktig at de tette byene ikke blir opplevd som trange og konfliktfylte, men som nære og tilgjengelige med urbane kvaliteter» (Meld.St.18 2016-2017, s. 86).

Grønne områder og grønnsstrukturer i byer og tettsteder er viktige for helse, trivsel og livskvalitet, friluftsliv, fysiske og sosiale aktiviteter, og er særlig viktig for barn og unge. De er vesentlige for å skape gode og inkluderende bomiljø. Siden veksten i stor grad vil skje gjennom transformasjon og fortetting er det spesielt viktig å ta vare på naturverdier sammen med urbane kvaliteter. Kommunene skal legge til rette for at folk flest har tilgang på områder for lek, rekreasjon og nærfriluftsliv.

Videre skrives det at det er viktig å rette oppmerksomhet mot kvalitet og vektlegging av estetiske hensyn i bygningsmasse og uterom. Det handler ikke bare om at det skal være fint, men om å skape og ta vare på omgivelser som kan stimulere til samfunnsdeltakelse, aktivitet og bruk. Dette må skje i dialog med befolkningen (Meld.St.18 2016-2017, s. 86). Bedre medvirkning og deltakelse er vesentlig som en strategi for å unngå økende ulikhet mellom grupper av befolkningen og til å skape inkluderende lokalsamfunn: «Det er et viktig demokratisk prinsipp at et bredt spekter av synspunkt og perspektiver kommer frem i planprosessene og at et godt lokalsamfunn og gode omgivelser skaper gode forhold og livskvalitet uavhengig av alder, kjønn, funksjonsevne, etnisitet og så videre» (Meld.St.18 2016-2017, s. 151).

Mål om gode omgivelser og bærekraftig utvikling er også lovfestet gjennom plan- og bygningsloven (2008). Ifølge paragraf 1-1 skal loven «fremme bærekraftig utvikling til beste for den enkelte, samfunnet og framtidige generasjoner» I paragraf 3.1 står det at planer skal legge til rett for gode omgivelser, gode bomiljøer og gode oppvekst- og levekår i alle deler av landet. Det står også at planer skal fremme befolkningens helse og motvirke sosiale helseforskjeller, samt bidra til å forebygge kriminalitet.

GANGTRANSPORT

I tråd med internasjonale forpliktelser og mål om å redusere klimagassutslipp vil regjeringen øke innsatsen for at persontransportveksten i byområdene skal tas med kollektivtransport, og særlig sykkel og gange. Satsingen gjøres ved at tiltak gjennom bymiljøavtalene og byvekstavtalene styrkes (Meld.St.33 (2016-2017)).

Som en respons til regjeringens mål om mer miljøvennlig transport, bedre miljø i byer og tettsteder, og bedre helse gjennom mer fysisk aktivitet, har Statens vegvesen utarbeidet et forslag til nasjonal strategi for tilrettelegging for gående og hvordan vi skal få flere til å gå mer i hverdagen. Strategien har to hovedmål som er at det skal være attraktivt å gå for alle og at flere skal gå mer. Innsatsområder for å nå målsetningene er blant annet å utvikle attraktive omgivelser med utgangspunkt i gåendes forutsetninger og behov, samt utvikle sammenhengende og finmasket gangnett med vekt på fremkommelighet, sikkerhet, attraktivitet og universell utforming. Også bedre vedlikehold og vinterdrift av gangarealer vektlegges som innsatsområder, samt høyere prioritering av forgjengere ved utforming av trafikkanlegg. Strategien vil også heve statusen til gåing, og utvikle verktøy og metoder for bedre tilrettelegging for gående (Berge, Haug og Marshall, 2012).

RELEVANS NASJONALE FØRINGER OG MÅL

Alle mennesker er vernet med lov fra å bli diskriminert på bakgrunn av sitt kjønn. Vern mot vold er et av innsatsområdene for økt likestilling i Stortingsmelding 7. Frykt som et samfunnsproblem er nevnt, men meldingen nevner ikke fysiske tiltak i offentlige byrom som et innsatsfelt. Det er likevel klare formuleringer i meldingen om at det ligger en forventning om ansvar og innsats på alle områder når det gjelder likestilling, særlig i det offentlige. Målet om jevnt fordelt fulltidsarbeid, omsorgsansvar og husarbeid kan, som seksuell vold i det offentlige rom, adresseres gjennom et feministisk planperspektiv. Økt fokus på trygghet i offentlige rom er et forebyggende tiltak mot seksuell vold og trakassering. Ved å fokusere mer på omsorgsrollen i utforming av byen, kan vi gjøre det bedre og mer attraktivt både for kvinner og menn som skal kombinere lønnsarbeid med ansvar for barn og hjem, og slik bidra i arbeidet mot likestilling.

Det er formulert tydelige nasjonale mål og føringer om at vi skal søke å forme omgivelser som er inkluderende og trygge, nære og tilgjengelige. Dette er begreper som også går igjen i litteraturen om kjønnsoppmerksom planlegging. En feministisk tilnærming til utforming av offentlige byrom kan derfor sies å være sammenfallende med nasjonale føringer og mål.

Kvinner går på en større andel av sine reiser enn menn, men opplever mer utrygghet og begrensninger knyttet til sitt kjønn ved å bevege seg i det offentlige rom, noe som gjør at mange

antageligvis likevel går mindre enn potensialet. Slike dimensjoner bør vurderes når strategier for å øke gangtransport skal utvikles.

Nasjonale føringer innebærer å:

Fremme likestilling på alle samfunnsområder, særlig kvinners og minoriteters stilling

Forebygge vold mot kvinner som et likestillingsproblem

Jobbe mot likt fordelt lønnsarbeid og omsorgsansvar mellom kvinner og menn

Fremme fysiske omgivelser som er trygge, sunne, gir en følelse av tilhørighet og liv, tilgjengelighet og nærhet

Sørge for et bredt spekter av deltakelse i planlegging for å skape inkluderende lokalsamfunn

Planlegge for å fremme helse, samt bidra til å forebygge kriminalitet

Få flere til å gå som transportmåte

3.3 LOKALE FØRINGER OG MÅL

KOMMUNEPLAN FOR OSLO: SMART, TRYGG OG GRØNN

Kommuneplanen er kommunens overordnede strategiske styringsdokument for den videre utviklingen i byen. I planens samfunnsdel beskrives mål, satsninger og strategier for videre utvikling av samfunnet, kommunens virksomhet og fysisk utvikling av byen. En juridisk bindende arealdel skal sikre at satsninger og retning for utvikling blir ivaretatt i videre plan- og byggearbeid. Planen skal svare til nasjonale forventninger, og koordineres med andre lokale planer og føringer. Kommuneplanen skal legge til rette for at innbyggerne blant annet får et godt bomiljø, trygge offentlige byrom, muligheter for fysisk aktivitet, gode gang- og sykkelveier og muligheter for friluftsliv i og utenfor byen. Også arbeid med å redusere klimautslipp står sentralt. Planen handler om hvordan kommunen skal møte utfordringene fremover (Oslo kommune, 2015).

Oslos gjeldende kommuneplan ble vedtatt i 2015 og har et tidsperspektiv frem til 2030. Visjonen for Oslos utvikling er «Oslo 2030: Smart, trygg og grønn». Dette er tre områder Oslo vil satse på som en respons til en forventet stor befolkningsvekst og de utfordringer og muligheter den skaper for byen og kommunen. Befolkningsframskrivingene tyder på at Oslos befolkning kan øke fra 650 000 i 2015 til 800 000 i 2030. Aktuelle utfordringer for planen er å motvirke sosiale forskjeller og dårlige levekår

i byen og styrke folkehelsen. Befolkningsvekst vil gi press på infrastruktur og kreve løsninger som sikrer at byen kan nå mål om godt bymiljø og reduksjon i klimagassutslipp. Under de tre satsningsområdene smart, trygg, og grønn er det valgt tre mål som uttrykker dimensjonene som skal gis høyest prioritert. Under hvert mål er det prioriterte politiske satsninger som skal iverksettes for å nå målene (ibid.). En nærmere titt på satsningsområdene «trygg» og «grønn» er relevant for denne oppgaven.

Oslo som trygg by

Oslo har mål om å være en trygg, tilgjengelig og åpen by. Under målet er det formulert som en satsning at det skal oppleves trygt å ferdes i det offentlige rom dag og natt, og at Oslos innbyggere skal ha tilgang på attraktive, varierte og brukervennlige byrom. Det er en utfordring at kun 25 prosent føler seg trygge i sentrum på kveldstid. Her nevnes gjennomføring av Oslos belysningsplan som et viktig tiltak, og kommunen ønsker å vektlegge tiltak for å gjøre det attraktivt for befolkningen å bruke og oppholde seg i byrommene. Både i utforming av byrom og i arbeid med mobilitetsplanlegging skal hensynet til myke trafikanter vektlegges. Kommunen vil jobbe for at utformingen og tilretteleggingen av byens fysiske forhold gjennomføres på en slik måte at flest mulig kan benytte seg av den.

Oslo har også et mål under trygghet om at alle skal leve et godt og aktivt liv, og det er en satsning at Oslo skal være en by uten diskriminering. Planen understreker at frihet og respekt for menneskerettigheter er forutsetninger for byens vekst og kreativitet. Diskriminering, og forventning om diskriminering, begrenser valg og handlingsrom, og fører til tapte muligheter. Det skal satses på gode medvirkningsprosesser hvor alle innbyggere har mulighet til å inkluderes og representeres. Som en måte å skape trygghet gjennom kommunale tjenester, vil kommunen satse på folkehelsearbeid. For eksempel skal areal- og transportplanleggingen bidra til å fremme befolkningens helse, spesielt ved å bidra til økt fysisk aktivitet og til å skape og opprettholde gode nærmiljøer med mulighet for aktivitet og rekreasjon (Oslo kommune, 2015).

Oslo som grønn by

Oslo har mål om å være en verdensledende miljøby. Kommunen vil jobbe for en kraftig reduksjon i klimagassutslipp ved å blant annet tilrettelegge for miljøvennlig persontransport og fremme klimavennlig arkitektur og byutvikling. Byen skal bli et enda bedre sted å bo. Kommunen har som mål styrke Oslos blågrønne preg, og satser på å videreutvikle byens blågrønne struktur, samt tilrettelegge for god

tilgang til grøntområder. Alle skal ha tilgang på grøntområder for utendørs rekreasjon i rimelig avstand fra bolig. Innbyggerne skal sikres luft og vann av god kvalitet og stille områder. Det er et mål og en satsning at all vekst i persontransport skal tas med kollektivtrafikk, sykling og gange (ibid.).

Oslo skal:

Oppeles som trygg og tilgjengelig ved hjelp av belysning og attraktive byrom

Oppeles som trygg for myke trafikanter og uavhengig av hvem man er

Byens areal- og transportplanlegging skal bidra til bedre folkehelse

Oslos innbyggere skal ha tilgang på grøntområder i rimelig avstand fra bolig

All vekst i persontransport skal tas med gange, sykkel og kollektivtransport.

Belysningsplan for Oslo sentrum

Belysningsplanen er et styringsverktøy, som beskriver overordnede retningslinjer for hvordan byens belysning skal utformes og planlegges i Oslo sentrum. Den er et praktisk redskap for å kvalitetssikre at den fremtidige belysning av byens gater og byrom utføres ut ifra et helhetssyn, slik at belysningskonseptet følges og at det er sammenheng mellom estetikk, funksjonalitet, driftsøkonomi og miljøhensyn (Oslo kommune, 2011).

Planen slår fast at den nåværende belysningen i Oslo sentrum er hovedsakelig etablert med tanke på biltrafikken, ikke for opphold, gående og syklende. På tross av at det er plassert mange armaturer over hele sentrum, oppleves byen påfallende mørk om natten (ibid.).

Mål for belysningen i Oslo sentrum er at den skal sikre trygghet og tilgjengelighet, samt heve kvaliteten på opplevelsen av byrommet og byens arkitektur. God belysning er et viktig trygghetskapende tiltak. Høyt lysnivå alene kan ikke nødvendigvis gi følelse av trygghet eller løse kriminalitetsproblemer, men belysningen kan gi oversikt og hjelpe folk til å vurdere området. Den beste trygghetskapende belysningen gir oversikt og understreker byrommets kvaliteter. Belysning kan sammen med godt utformede byrom understreke at dette er et godt oppholdssted og invitere folk til å ferdes der. Slik belysning kan bidra til et løft av området og inspirere til mer bruk (ibid.).

Levende Oslo

Oslo kommune har inngått et offentlig-privat samarbeid for å skape en levende, attraktiv og tilgjengelig bykjerne. Den geografiske avgrensningen for satsningens område er Oslo sentrum innenfor Ring 1, men opprustning av strøkgater i forlengelse av sentrum tas også i betraktning (Oslo kommune, 2006). En viktig strategi for arbeidet er å utvikle byens plasser og torg. Prosjektene skal ha fokus på god design, tilgjengelighet og trygghet. Det er et mål å skape attraktive møteplasser i sentrum, god fremkommelighet for alle og økt trygghetsfølelse for alle brukere (Oslo kommune, 2006).

Offentlige byrom i Oslo skal:

Være trygge oppholds- og ferdselsarealer

Ha vegetasjon som kvalitet, balansert med opplevelsen av trygghet

Være tilgjengelige og anvendelige for alle mennesker

Gi et variert tilbud med høy kvalitet

Bidra til samhandling mellom mennesker

Grense til publikumsfunksjoner på omkringliggende eiendommer

Ha gode sol- og lysforhold og sitteplasser og skjermes mot trafikkstøy

Være tilgjengelige i gangavstand på 200-300 meter for alle innbyggere

Være belyst på en måte som gir trygghet og trivsel

RELEVANS AV LOKALE FØRINGER OG MÅL

Oslo kommuneplan har klare formulerte mål om å sikre en trygg, grønn og smart byutvikling i møtet med en forventet stor befolkningsvekst. Under satsningsområdet trygg er det formulert mål om at det skal oppleves trygt å ferdes i byen for alle. Statistikk på opplevd utrygghet nevnes, men uten at kjønn kommenteres. Det er også formulert klare mål om frihet og respekt og at Oslo skal være en inkluderende by fri for diskriminering. En feministisk tilnærming til planlegging og utforming av byrom innebærer å adressere nettopp slike mål. Det kan også bidra mot mål om god helse, gode nærmiljøer, økt kollektiv- og gangtransport og at alle skal tilgang på grønne områder.

Det er en juridisk bestemmelse at alle offentlige byrom skal være trygge oppholdssteder, og at dette skal få særlig fokus i planlegging og utforming. Byrommene skal invitere ulike brukere, være tilgjengelige og anvendelige for alle og fremme god samhandling mellom mennesker. Et feministisk planperspektiv vektlegger trygghet, tilgjengelighet og anvendelighet for alle og nettopp det faktum at ulike faktorer påvirker bruken av byrom slik planen for torg- og møteplasser også peker på med sin figur. Som kjønn, alder og erfaring, tilbud, belysningsnivå og grad av tilrettelegging. Ifølge denne planen har de aller fleste av Oslos innbyggere i indre by i dag en tilgjengelig møteplass for opphold innenfor 200-300 meter radius fra der de bor. Det betyr likevel ikke at disse blir brukt av alle grupper og at de oppfyller kravene og har de kvalitetene som

planen etterlyser. Det er på samme måte et mål at belysningen i Oslo sentrum skal sikre trygghet og tilgjengelighet, men det kommenteres at belysningen rettet mot gående mange steder er begrenset.

Målet om byliv er først og fremst rettet mot sentrum innenfor Ring 1, men for å oppnå en levende bykjerne er det også vesentlige å se på forbindelser til tilgrensende områder. Et levende sentrum er helt avhengig av at folk ønsker å oppholde seg i byrom, som igjen er avhengig av at folk føler seg trygge og velkomne.

3.4 OPPSUMMERING OG DISKUSJON AV FØRINGER OG MÅL

Målet for denne delen var å undersøke hvordan et feministisk perspektiv passer sammen med Oslos mål om å være en inkluderende, levende og trygg by.

Det er tydelig at dagens mål og føringer for samfunns- og byutvikling på mange måter harmonerer med feminisme og argumentasjonen for en feministisk tilnærming til utforming.

Likestilling og forbud mot diskriminering er juridisk vedtatt og et forpliktende bærekraftsmål. Det pekes i føringer og målformuleringer på samtlige av de samme likestillingsutfordringene som av feministiske stedsforskere. Seksuell vold vektlegges som et alvorlig samfunnsproblem som må bekjempes på alle områder, som gjør trygghetsskapende arbeid helt vesentlig. I tillegg er det forventninger fra internasjonalt hold om å aktivt bygge ned det skjeve statusforholdet mellom kjønn. Norge har likestillingsmål om at menn og kvinner skal dele likt på omsorg for barn og lønnsarbeid, men dette er fortsatt en utfordring. Innenfor arkitektur og planlegging kan dette adresseres ved å rette mer fokus på omsorg i byutforming som en del av en feministisk strategi med å løfte frem det som betraktes som feminine kvaliteter. Ikke fordi det skal være kvinners oppgave, men som en måte å adressere det som fortsatt i stor grad faller på kvinner, og samtidig gjøre det mer attraktivt slik at menn også tar en større del.

Når det gjelder ønsket utvikling for byer og byrom er trygghet, inkludering, frihet, nærhet, tilgjengelighet, trivsel og helse sentrale ord som brukes i operative planer og førende dokumenter. Disse harmonerer tydelig med en feministisk tilnærming slik den er beskrevet gjennom del 2. Spørsmålet er i grunnen hvorvidt føringer og mål oppfylles i praksis. En feministisk tilnærming til planlegging og utforming kan med føringer og mål i ryggen være en måte å skape byrom som har de kvalitetene som er formulert som ønsket.

Oppsummering av føringer og mål

Likestilling skal fremmes på alle samfunnsområder, særlig kvinners og minoriteters stilling

I Norge er det et likestillingsmål med jevnt fordelt omsorgsansvar og lønnsarbeid mellom kvinner og menn

Fysiske omgivelser skal være trygge, sunne, gi en følelse av tilhørighet og liv, tilgjengelighet og nærhet, uavhengig av hvem man er

Alle skal ha mulighet til å delta og medvirke i planlegging av landskapet, og det skal sørges for et bredt spekter av deltakelse for å skape inkluderende samfunn

Det skal planlegges for å fremme helse og til å forebygge kriminalitet

All vekst i persontransport skal tas med gange, sykkel og kollektivtransport, og folk skal oppfordres til å gå mer i hverdagen

I Oslo skal alle byens innbyggere ha tilgang på grønne byrom. Offentlige byrom skal være trygge, ha vegetasjon som kvalitet, variere i tilbud med høy kvalitet, bidra til samhandling mellom mennesker, grense til publikumsfunksjoner, ha sitteplasser i gode solforhold skjermet fra støy og være belyst på en trygg og trivelig måte.

DEL 4 ANNEN EMPIRI

Mål 3

Avdekke fysiske tiltak som inngår i et feministisk perspektiv og undersøke byromskvaliteter i indre Oslo i lys av dette perspektivet

Metode

Eksisterende empiri og case-eksempler

Teoridelen har redegjort for utgangspunkt og argumenter for en feministisk tilnærming til planlegging og utforming av offentlige byrom.

Denne delen dreier seg hovedsakelig om å finne ut mer om de fysiske dimensjonene som en kjønnsoppmerksom tilnærming til landskapsarkitektur impliserer. Ved å gjennomgå eksisterende undersøkelser og gjennomførte prosjekter, finner jeg i denne delen hvilke fysiske kriterier som kan bidra til kvinners trygghet, trivsel og bruk.

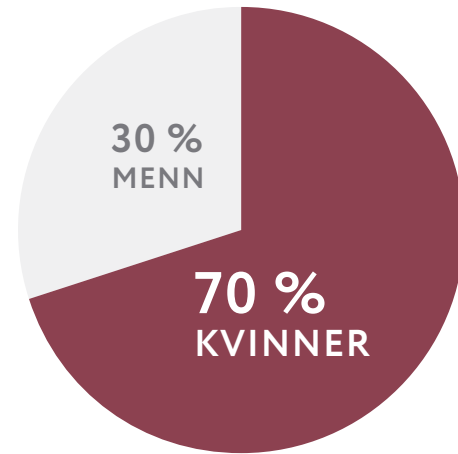
Det er tydelig fra litteraturen at kvinners utrygghet er et viktig utgangspunkt for en feministisk tilnærming. Jeg vil derfor begynne denne delen med å se på norske empiriske undersøkelser som har funn på opplevd trygghet knyttet til kjønn i offentlig rom. Dette vil kunne si noe om relevansen av en slik tilnærming i en norsk bykontekst som Oslo.

4.1 KVINNERS OPPLEVDE UTRYGGHET I NORGE OG OSLO

OPPLEVD UTRYGGHET I NORGE

Som vist i del 2 er trygghet og utrygghet viktig tematikk i litteraturen om kjønn og byrom. Kvinner opplever mer frykt for overfall og seksuell vold i det offentlige rom, og det argumenteres at denne frykten er et resultat av den kjønnete maktstrukturen i samfunnet og den uavbrutte oppmerksomheten på kvinners kjønnsstilhørighet. Kvinner opplever en risiko knyttet til sitt kjønn i møte med fremmede menn på offentlige steder. De fysiske omgivelsene kan forsterke følelsen av en slik risiko, og steder som oppfattes som utrygge blir gjerne unngått. Slik har frykt og trygghet en romlig dimensjon og design kan derfor bidra med opplevd trygghet for kvinner (og menn) i det offentlige rom.

Det er et markert høyere nivå for frykt for vold i det offentlige rom blant kvinner, også i Norge. De årlige levekårsundersøkelsene utført av Statistisk sentralbyrå (SSB, 2017b) finner at kvinner er mer bekymret for å utsettes for vold eller trusler når de går ute alene, selv om kvinner er sjeldnere utsatt for vold enn jevnaldrende menn. Dette fastslås også i rapporten *Trygghet i det offentlige rom* (2010) som bygger på flere års levekårsundersøkelser, samt en egen spørreundersøkelse av opplevd og oppfattet trygghet i ulike bydeler og kommuner i landet.

Figur 26: Opplevd utrygghet i en gate med dårlig belysning (Aas mfl., 2010).

Rapporten peker på at det er tydelige forskjeller i type vold menn og kvinner blir ofre for. Det er stort sett menn som rammes av vold i det offentlige rom, mens vold mot kvinner foregår i mye større grad i private bomiljøer. Likevel er det langt flere kvinner enn menn som er engstelige for vold og trusler når de går ute alene på kvelden. Unge jenter mellom 16 og 24 år er mest bekymret, som sannsynligvis er fordi de yngre ferdes hyppigere i det offentlige rom enn de eldre på kveldstid. Generelt for begge kjønn er det langt flere som er bekymret for voldshendelser enn antallet som faktisk utsettes for denne typen lovbrudd. Bekymringen øker sammen med befolkningstetthet og grad av urbanitet, som trolig skyldes at man i tettbygde områder oftere møter fremmede (Aas mfl., 2010).

De norske levekårsundersøkelsene har ikke trygghet som hovedformål. Politirapporten anvender derfor Sveriges nasjonale trygghetsundersøkelse til å nyansere og utdype de norske funnene om befolkningens opplevde trygghet. I denne undersøkelsen fant man at det er kvinners frykt for seksuelle overgrep som trolig forklarer mye av forskjellen i bekymringen for voldsartede lovbrudd (ibid.). De er klar over de sterkt kjønnete tendensene ved voldtekt, det er i all hovedsak kvinner som er den fornærmede i voldtekstanmeldelser og ugjerningen blir i all hovedsak utført av menn (Kripos, 2013). Nesten hver fjerde kvinne i Sverige er urolig for å bli overfalt eller mishandlet, mot bare 8 prosent av mennene. Det er naturlig å anta at det er samme grunn til at flere norske kvinner enn menn bekymrer seg over å gå ute alene. Den svenske undersøkelsen finner at det er flere kvinner enn menn som oppgir at deres atferd er påvirket av utryggheten. Også den norske politiundersøkelsen fant at kvinner i langt større grad enn menn unngår situasjoner på grunn av trygghet, særlig i form av å unngå bestemte steder. Eldre over 60 år kan la være å gå ut som følge av utrygghet, mens de yngste mellom 16 og 24 år velger å for eksempel ta taxi istedenfor å gå på nattetid (Aas mfl., 2010).

At kvinner unngår enkelte steder som de oppfatter som utrygge, indikerer at utrygghet er knyttet til spesifikke steder. Når det gjelder egenskaper ved steder som oppleves som utrygge, er det særlig gater med dårlig belysning,

folketomme gater og parker som peker seg ut. I politiets spørreundersøkelse oppgir over 70 prosent av de kvinnelige respondentene at de har følt seg utrygge når de har vært alene på kveldstid i en gate med dårlig belysning. Det er særlig mørket og sene kvelder som blir forbundet med fare (Aas mfl., 2010). Steder som vekker følelser av utrygghet hos folk er ofte preget av samme karakteristikk som steder hvor lovbrudd faktisk oppstår. Åsteder for vold, trakassering og overgrep skjer som regel på folketomme områder med lite ferdsel, mørklagte steder med lite innsyn, gode skjulesteder og randsoner preget av fysisk forfall som vitner om svekket ansvarfølelse fra beboernes side (Aas mfl., 2010).

Aas mfl. (2010) peker på at media har en stor rolle i å påvirke og gjøre folk redde for bestemte områder i byen. «Overfallsvoldtekter» får en uforholdsmessig stor plass i nyhetsbildet, til tross for at den typiske voldtekten skjer i private relasjoner. Forfatterne noterer at det er problematisk dersom nyhetsformidling av vold og annen kriminalitet villeder folk til å tro det er farlig å ferdes i sitt eget lokalmiljø. Dette kan medføre at folk isolerer seg innendørs. Det er sammenheng mellom det å være ensom og både psykisk, fysisk og sosial svekkelse. Isolasjon og ensomhet kan påvirke livsgleden og være en risikofaktor for å utvikle depresjon.

Spørreundersøkelsen viste at medias omtale har høy betydning for folks opplevelse av utrygghet, og i større grad for kvinner. Forfatterne

kommenterer at pressens omtaler og beskrivelser kan virke normgivende ved å skape et bilde av hva som er sosialt akseptert å frykte. De kan med andre ord formulere seg på en måte som forteller at særlig kvinner bør være redde for å gå ute alene på enkelte steder, og slik ha en forsterkende effekt på kvinners frykt for nettopp dette (Aas mfl., 2010).

Det konkluderes i politirapporten at opplevelsen av trygghet eller utrygghet er personavhengig. Personlighet, kjønn, alder, etnisitet, eventuelle erfaringer som offer for vold eller annen type kriminalitet samt sosioøkonomisk status m.m. er faktorer som virker inn på i hvilken grad man opplever, og ikke minst håndterer, utrygghet (ibid.).

OPPLEVD UTRYGGHET I INDRE OSLO BY

Empiri om opplevd utrygghet i indre Oslo by kan bekrefte om et feministisk perspektiv er relevant med tanke på kvinners utrygghet som et likestillingsproblem. Undersøkelsen fungerer også som en kartlegging av potensielle case-områder for analyse og utforming.

Innbyggere opplever Oslo sentrum, Grünerløkka og Gamle Oslo som mest utrygge bydeler

I Oslo kommunes publikumsundersøkelse (2014) måles innbyggernes opplevde trygghet når det gjelder å ferdes ute, både i Oslo sentrum og i eget nærområde. Det er store forskjeller i opplevelsen av trygghet i sentrum på dag- og kveldstid, som stemmer overens med tidligere nevnte funn om at fare ofte forbindes med mørke og kveldstid. 82 prosent av de kvinnelige respondentene oppgir grader av misfornøydhethet med opplevelsen av trygghet ved å ferdes ute på kveldstid i Oslo sentrum.

Folk er mer fornøyde med tryggheten i nærområdet der de bor enn i sentrum, men også her er forskjellen fra dag- og kveldstid stor. Her er det også store ulikheter etter hvilken bydel man bor i. Innbyggerne i bydelene Grünerløkka og Gamle Oslo er minst tilfreds med trygghet i nærområdet på kveldstid, med kun 36 og 38 prosent fornøyde. Andelen kvinner som opplever grader av utrygghet er større enn menn (Oslo kommune, 2014).

Politihøgskolens undersøkelse om trygghet i det offentlige rom ble blant annet utført i bydel Grünerløkka i Oslo. De fant at hele 85 prosent av de spurte kvinnene på Grünerløkka har følt seg utrygge i bydelens dårlig belyste gater og 80 prosent i bydelens parker. Selv om den opplevde utryggheten er størst her, betyr ikke det at Grünerløkka er et faktisk utrygt sted. De aller fleste opplever det som trygt å ferdes alene i bydelen på kveldstid, og folk oppfatter området som et trygt sted å være. Samtidig gir innbyggerne uttrykk for at de er bevisst på at det er visse farer forbundet med å bo i byen, og de tar forholdsregler for å beskytte seg. En slik forholdsregel kan være hvilke gater eller strøk man unngår, på alle eller enkelte tider av døgnet. Kvinner i undersøkelsen var tydelige på at det er visse steder de unngår å ferdes, som parker og smågater uten mennesker på kveldstid (Aas mfl., 2010).

Aftenpostens kartlegging av utrygghet

Områder i bydel Grünerløkka, Gamle Oslo og deler av sentrum var også fremtredende i Aftenpostens kartlegging av opplevd utrygghet i Oslo indre by fra 2013, som sentrale deler av Akerselva, østlig del av Karl Johans gate og Olafiagangen på Grønland.

Undersøkelsen viste at mange fant Torggata i sekvensen mellom Youngstorget og Hausmannsgate utrygg, en gate som senere er blitt opprustet og fått ny status som «hipp og livlig» (Gulbrandsen & Eggesvik, 2014). Det tyder på at fysisk opprustning kan ha stor betydning for opplevd trygghet og trivsel.

Også andre byrom i dette området - gjerne referert til som Hausmannskvartalene og Fredensborg, fremtrer som utrygge i Aftenpostens undersøkelse, som Osterhaus' gate og Kristparken. Om Osterhaus' gate oppgir særlig kvinnelige respondenter at de føler seg utrygge på grunn av fremmede menn. I Kristparken er det særlig åpenlys bruk av rusmidler både på dag og kveldstid som gjør at parken oppleves utrygg. Aas med flere (2010) skriver at tydelig ruspåvirkede folk virker gjerne uforutsigbare og kan derfor vekke følelser av utrygghet og frykt.

Figur 27: "Her føler Oslofolk seg utrygge". Fritt etter Aftenpostens utrygghetskartlegging av Oslo sentrum og omegn (Mellingsæter og Buan, 2013).

Sitater om Kristparken (tre øverste) og Osterhaus' gate fra Aftenposten utrygghetskartlegging av Oslo sentrum og omegn (Mellingsæter og Buan, 2013).

KJØNNSFORDELING I BRUK AV OSLO SENTRUM

I arbeidet med Bylivsundersøkelsen utført av Gehl Architects i 2014 ble det gjennomført registreringer av kjønn i flere byrom i sentrum, som en kartlegging av hvem som bruker byens rom. Det er stort sett er en jevn kjønnsfordeling av bevegelse og bruk av byrom i sentrum. Noen byrom på Grønland skiller seg derimot ut, hvor 64 % av brukerne er menn. Dette kan ha noe å gjøre med et det etniske og kulturelle mangfoldet som preger området, og ulike kjønnsrelasjoner det innebærer. Andelen kvinner som generelt bruker og beveger seg i Oslo sentrum blir mindre på kveldstid og på vinteren (Gehl Architects, 2014). Det kan hende dette har noe å gjøre med at mørket gir større opplevelser av utrygghet.

Bylivsundersøkelsen har ikke et utpreget fokus på kjønn, men hevder at tilstedeværelsen av kvinner ofte er en indikator på høy kvalitet på byrommet. Kvinner er generelt mer oppmerksomme på kvaliteten på omgivelsene, og deres opphold er ofte mer avhengig av faktorer som belysning, rengjøring og det estetiske uttrykket. Mozingo (1989) har også gjort funn på at menn ser ut til være mindre kresne og mer tilbøyelige til å oppholde seg i byrom med trafikkstøy og trengsel. At det er en jevnere kjønnsbalanse av opphold i den vestlige byrommene i Oslo sentrum kan derfor vitne om at den fysiske kvaliteten på byrommene i denne delen av byen er bedre. Antakelig har dette også sammenheng med at det generelt er mindre grønne lunger, steder for opphold og offentlige lekeplasser i den østlige delen av sentrum (Gehl Architects, 2014).

Andelen norske kvinner som har opplevd utrygghet ved å ferdes ute, er over dobbelt så høy som andelen menn. Utryggheten bunner ofte i frykt for seksuelt overgrep.

Kvinner unngår steder de oppfatter som utrygge. Dette er typisk dårlige belyste og folketomme gater og parker på kveldstid.

Medias omtale og rykter kan bidra til å gi inntrykk av steder som utrygge, og forsterke normen om at kvinner bør være redde.

Inntrykket og opplevelsen av utrygghet kan i verste fall medføre alvorlige helsekonsekvenser.

I indre Oslo by er det områder av Oslo sentrum og bydelene Grünerløkka og Gamle Oslo, innbyggere opplever som mest utrygge.

Østre del av Karl Johan, Akerselva og Vaterland peker seg ut som utrygge, men også mindre sentrale byrom som Osterhaus' gate og Kristparken.

Kjønnsfordelingen i byrom i Oslo sentrum er stort sett jevn, men flere sentrale byrom utenfor sentrumsgrensen er ikke talt.

Kvinnens tilstedeværelse i byrom kan betraktes som en indikator på god kvalitet på byrommet.

4.2 KRITERIER FOR KVINNERS TRYGGHET, TRIVSEL OG BRUK

Som belyst i teorien preger maktstrukturer og kjønnsrelasjoner hvordan kvinner og menn erfarer, bruker og opptrer i byrom på ulike måter. Den forskjellige opplevelsen av trygghet i byen knyttet til kjønn er en bekreftelse på dette. I tillegg har vi fortsatt sosialøkonomisk ulikhet mellom kjønnene og stadige tendenser til å følge visse kjønnsrollemønstre. Dette innebærer at kjønn også kan ha noe å si for hvilke preferanser og behov vi har knyttet til hverdagslivet i byen. Med dette som utgangspunkt, samt at kvinner generelt har hatt mindre rett til å definere offentlige byrom, har flere forskere undersøkt hva som er en god by og gode byrom sett fra kvinners perspektiv.

I dette delkapittelet avdekker jeg eksisterende empiriske funn om hvilke kriterier som er vesentlige for kvinners trygghet, trivsel og bruk. Funnene sorteres under under fem overskrifter. Flere funn avdekkes deretter gjennom en studie av case-eksempler. Til slutt sammenfattes funnene i en oppsummering.

Funnene blir et viktig grunnlag for senere utarbeiding av designprinsipper, men brukes i forkant av det også til å utvikle et analyseverktøy for å vurdere byrom fra et feministisk perspektiv.

TRYGGHETSSKAPENDE TILTAK

Aas og hans medforfattere (2010) peker i politirapporten på at kommunens viktigste bidrag i å skape trygghet er byplanlegging og utforming av det fysiske offentlige rom. Å skape trygghet handler ikke utelukkende om å forebygge kriminalitet, men også om å skape trivsel. Det vil si å skape byrom der folk ønsker å oppholde seg. Trygghet er en forutsetning for trivsel. De faktorene som gjør at et område føles trygt er mange av de samme som gjør at det føles trivelig, og omvendt. Det er vist at vedlikeholdte uterom, belysning, sosiale møteplasser, fjerning av tagging og bilfrie sentrumsgater har markert betydning for å skape tryggere, samt triveligere sentrums- og boområder. I spørreundersøkelsen fant politiet at kvinner i større grad vektlegger trygghets- og trivselstiltak i de fysiske omgivelsene, noe som trolig kommer av at de generelt opplever mer utrygghet når de beveger seg ute (Aas mfl., 2010).

Belysning er et tiltak som ofte fremheves i forbindelse med å skape økt trygghet og trivsel. Som forklart i teorien har belysning også betydning for den sosiale kontrollen og den faktiske tryggheten ved å bidra til synlighet og til å oppmuntre folk til å bruke gaten. Effekten av bedre belysning på den faktiske kriminaliteten og utryggheten er varierende, men har utvilsomt en trygghets- og trivselseffekt ved å styrke beboeres eierfølelse og stolthet over sitt nærmiljø. Dette skaper en økt ansvarsfølelse og mer uformell sosial kontroll (Farrington og Welsh i Aas mfl., 2010).

Som nevnt i teoridelen skaper svake skiller mellom private, halvprivate og offentlige arealer uklare eierforhold og vanskeliggjør uformell sosial kontroll (Aas mfl., 2010), og myke overganger mellom rom og fasade kan skape en ytterligere sone for sosial kontroll.

Også romlig skala har betydning for trygghet og trivsel. Store tomme plasser oppleves gjerne som utrygge, men en åpen plass vil være oversiktlig og kan oppleves som trygg nettopp av den grunn. Rapporten peker på slike dilemmaer og motstridende hensyn i trygghetsskapende virksomhet. Det kan foreligge en konflikt mellom hensynet til trivsel og hensynet til trygghet. For eksempel kan trange smug være både spennende og trivelige, men også egnet til å skjule lovbruddsaktivitet. Noen av de stedene hvor det er hyggeligst å oppholde seg på dagtid, som frodige parker, er områder hvor mange vil føle seg utrygge på kveldstid (Aas mfl., 2010).

Trygghetsskapende kriterier:

- Belysning
- Tydelige men myke overganger mellom offentlig og privat
- Sosiale møteplasser
- Bilfritt
- Vedlikehold og rengjøring
- Balansen mellom utrygghet og trivsel

MULTIFUNKSJONALITET OG PROGRAM FOR BYROM

Funksjoner og aktiviteter er en vesentlig faktor for opplevelsen av trygghet i et offentlig byrom. En tett blanding av funksjoner i et område har også betydning for at et sted oppfattes som attraktivt og trivelig. Det fører til mer liv og bevegelse og gir derfor anledning til sosial kontroll og både objektiv og subjektiv trygghet (Nørgaard og Børresen i Aas mfl., 2010).

Pettersen (1999) kommenter at i planprosjekter hvor man har tatt sikte på å arbeide med spesifikke fokus på kvinner, har det vært gjennomgående at kvinner ønsker å knytte sammen de ulike bitene i sin hverdag på måter som dagens soneorganisering gjør det vanskelig å få til. Kvinnene i Hudson og Rönnbloms (2008) studie løftet også frem multifunksjonalitet som noe som ville gjøre hverdagen enklere. De trakk det også frem i forbindelse med trygghet og identitet, i tråd med Jane Jacobs grunnleggende argument om multifunksjonalitet som kriterier for trygge og gode byrom. Med andre ord kan en tett og nær blanding av funksjoner dekke flere av kvinners behov og ønsker for gode byer og byrom.

Jacobs (1961) mente at parker var helt avhengig av omkringliggende funksjoner for sin suksess. Også bruken av gatene rundt var helt kritisk for at parker ble brukt, og bruken av gaten er igjen avhengig av funksjoner. I tillegg trenger en park et klart definert sentrum og bør være intrikate, det vil si at de bør ha mange subtile skiller i uttrykk og ting som skjer og fanger øyet.

Masterstudentene Fagerberg og Ziakouli (2016) kom i sin studie frem til at program for byrommet er en viktig faktor som kan bidra til å skape mer likestilte offentlige byrom. Kvinner kan oppleve at de trenger sosiale alibier for å oppholde seg i offentlige uterom, som å være i morsrollen. Fasiliteter som spiller på slike alibier kan derfor oppfordre til kvinners opphold i første omgang, selv om dette ideelt ikke skulle være nødvendig. Eksempler kan være småbarnslekeplass og markedsbod.

Kriterier:

Tett blanding av funksjoner gjør hverdagen enklere, skaper trygghet og triveligere steder.

En vellykket park har et senter. Det skaper en tydelig sosial møteplass og lesbarhet i parken.

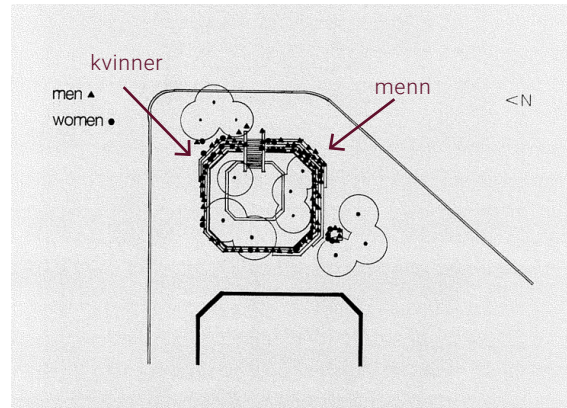
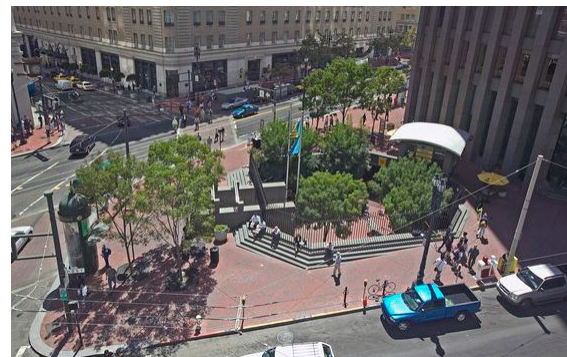
En park bør være intrikate. Det vil si at den har mange subtile og små ting som skjer som stimulerer sinn og kropp.

Program for byrommet og omkringliggende bygg er vesentlig. Kvinners opphold kan oppmuntres med fasiliteter.

TILBAKETREKNING, MYKE KANTER OG MANGE SITTEMULIGHETER

Mozingo (1989) fant i sin studie av to offentlige byrom i det finansielle distriktet av San Francisco, at kvinner og menn hadde ulike preferanser og oppfatninger av stedene. Det ene byrommet var dominert av menn, det andre av kvinner. Den mannsdominerte plassen var Crocker Plaza, en liten åpen plass i krysningen mellom to biltrafikkerte gater og skyskraperne. Plassen består hovedsakelig av et åttekantet arrangement av sittetrappert som omkranser et nedsunket inngangsparti til en T-banestasjon. Menn og kvinner hadde svært ulike mønstre for hvor de plasserte seg på denne plassen. Menn satte seg på den mest eksponerte delen med best oversikt, kvinner på den minst eksponerte (se figur). Som begrunnelse for hvor de plasserte seg sa kvinnene at det var mindre risiko for å havne tett opptil en fremmed de ikke ønsket å snakke med. Kvinner oppga at de ikke likte denne plassen på grunn av støy og trengsel, og at det var for åpent. Få kvinner brukte plassen i det hele tatt.

Det andre byrommet var Redwood Park, en mindre bypark mellom skyskraperne innrammet av tett beplantede, høye trær. Over tjue benker er spredt rundt i parken og det er også mulig å sitte på gress under trærne. En fontene er plassert i den sørlige enden, og en hevet scene i midten av parken. Tett vegetasjon skaper et fysisk skille mellom parken og gaten, myker opp den visuelle effekten av de omkringliggende høyblokkene, gir en menneskelig skala og visuell rikdom til parken. Sammenlignet med Crocker Plaza virker den mye mer intim, til tross for at den er betydelig større

Figur 28: (Ukjent, u.å.) øverst

Figur 29: (Mozingo, 1989)

Crocker Plaza: På den åpne plassen Crocker Plaza var det mest menn. De satt seg stort sett alltid ved det travleste området med god sikt mot gaten. Kvinner satt seg stort sett i det roligste hjørnet.

i areal. Parken ble brukt av flere kvinner enn menn.

Mens menn oppga at de likte å kikke på folk som en aktivitet, og virket å ha få kvaler med å selv bli sett, virket de kvinnelige respondentene mer vare på at de kunne bli objekt for beskuelse

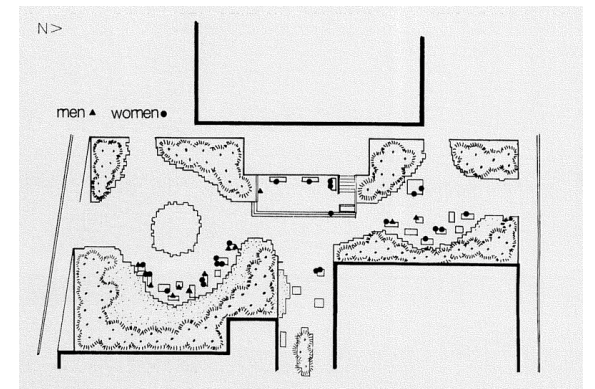

Figur 30: (ukjent, u.å.)

Redwood Park: Høye trær og vegetasjon gir myke og beskyttende vegger til rommet. Mange spredde benker gir gode sittemuligheter. Fontene er et estetisk og beroligende element.

når de befant seg i offentlige rom (Mozingo, 1989). Dette «mannlige blikket» er kommentert av flere som har studert kjønn og byrom. Studentene Fagerberg og Ziakouli (2016) fant i sin masterstudie at særlig unge kvinner føler seg observert og bedømt av menns blikk i spesielt mannsdominerte områder, noen ganger så mye at de unngår området fullstendig.

Mozingo (1989) kommenterer at det er vanskelig å forklare den nøyaktige årsaken til kvinners preferanser, men at det er åpenbart at kjønnsrelasjoner, uansett hva som determinerer dem, gjør at det finnes ulike behov og ønsker for byrom knyttet til kjønn. Hun konkluderer med at kvinner foretrekker noe mer tilbaketrukkne og rolige parker og byrom, hvor de føler en viss romlig oversikt, og mulighet for å sosialisere med venner. Menn ser i større grad ut til å foretrekke

Figur 31: (Mozingo, 1989)

Redwood Park var brukt mer av kvinner enn menn. Her var det ingen forskjell på hvor menn og kvinner plasserte seg i parken.

å kikke på mennesker, og er mer tilbøyelige til å oppholde seg på åpne, travle, og støyfulle plasser. Menn hadde likevel mer positive ting å si om kvalitetene ved byrommet som var mest besøkt av kvinner. Mozingo ser dette som en god grunn til å stadfeste at om vi designer for kvinner vil det sannsynligvis gi bedre byrom også for menn.

Kriterier:

Tilbaketrekning fra støy, skitt og trengsel er viktig for trivsel og trygghet.

Myke kanter med vegetasjon kan gi en intim og beskyttende følelse.

Det er viktig med mange ulike sittemuligheter, både eksponert og mindre eksponert.

TILGJENGELIGHET

Kvinner som gruppe har en del vesentlige ønsker og behov knyttet til byens utforming ettersom det fortsatt er slik at mange hverdagssysler som henting av barn, innkjøp og omsorg faller på kvinner, og fordi de går og bruker mer kollektivtrafikk. Dette gjør at tilgjengelighet blir en svært vesentlig faktor for bruk og trivsel.

Kvinnene i Mazingos (1989) studie oppga at de viktigste grunnene til at de brukte eller ikke brukte byrom var nærhet og tilgjengelighet. De opplevde ofte at det ikke var nok tidsrom i sitt arbeid, eller nært nok til å oppsøke byens uteområder for eksempel i lunsjpausen. Kvinnene ønsket seg flere og mer nærliggende plasser og parker. Også kvinnene Hudson og Rönnblom (2008) intervjuet vektla tilgjengelighet tungt. De nevnte i denne forbindelse også at transportplanlegging kan gjøres på mer hensynsfulle måter rettet mot de som ikke kjører, og at det bør vies mer oppmerksomhet til hvordan områder forbindes. Det er ofte steder som virker udefinerte som oppleves som utrivelige og utrygge.

Med tilgjengelighet inngår ikke bare nærhet og avstand, men også mulighet for fremkommelighet i form av tilrettelegging og god plass. Jane Jacobs (1961) anbefalte at gater skulle ha 9-10 meter som fortaus bredde som gir godt nok rom for barn til å leke, mennesker til å både spasere og stoppe, og for trær og møblement.

Figur 32: (Matrix, 1984) øverst.

Figur 33: (Østengen og Bergo, u.å.)

Utfordrende versus tilrettelagt tilgjengelighet: Nederste bildet er Schandorff plass i Oslo som har vunnet priser for universell utforming, som vil si at alle mennesker skal kunne komme seg opp stigningen.

Kriterier:

Tilgjengelighet innebærer korte avstander til gode oppholdsrom, fokus på hvordan områder forbindes og fremkommelighet som vil si godt med plass og universell utforming.

MENNESKELIG SKALA, MYKE VERDIER OG INKLUDERING

Kvinnene intervjuet av Hudson og Rönnblom (2008) sa at de ønsket mer menneskelig skala på bebyggelsen, og generelt mer fokus på «myke verdier» som solidaritet, omsorg, vennskap og sosial kontakt. De var opptatt av at kvinner må inkluderes mer i planleggingen og at likestilling gjelder for begge kjønn. Forfatterne noterer at kvinners opplevelser av utrygghet også kan være knyttet til mulighetene for å påvirke samfunnet. Å ikke kjenne seg igjen i omgivelsene kan gi en opplevelse av utrygghet og ekskludering. Inkludering fører til en sterkere tilhørighetsfølelse. Hudson og Rönnblom (2008) kommenterer videre at det tydelig eksisterer et nært forhold mellom det fysiske og det emosjonelle landskapet for kvinner. De konkluderer med at et litt annet fokus på enkelte fysiske elementer kan ha stor betydning for hvordan byen oppleves for kvinner.

Gehl (2010) har skrevet mye om menneskelig skala som et viktig kvalitetskriterie for hva folk opplever som gode og komfortable byrom. Gehl vektlegger en begrenset størrelse på bygninger og hyppig fasadevariasjon. Små rom formidler som regel mer intime og varme miljøer enn store rom og bygninger. Gehl (2010) kommenterer at gater dimensjonert for bil ofte har en skala som oppleves overdimensjonert for mennesker til fots. Gater som oppfattes som harmoniske har et forhold på 5:3 mellom gatebredde og fasadehøyder, det vil si at en gate på 5 meter ikke bør grense mot fasader som er høyere enn 3 meter (Storøy & Flesseberg, 2013).

Figur 34: (Nadeau, u.å.)

Rue des Barres i Paris: Et byrom som fungerer både som oppholdsted og gate. Rommet er ikke bare dimensjonert for en menneskelig skala, men må også sies å være et godt eksempel på intrikate detaljer og myke kanter.

Kriterier:

Kvinner ønsker mer fokus på verdier som omsorg, sosial kontakt og inkludering i byutforming og planlegging.

Menneskelig skala på byrommet er viktig for den emosjonelle opplevelsen.

4.3 CASE-EKSEMPLER

Det finnes flere eksempler hvor kjønnsoppmerksom planlegging og urban utforming er satt på agendaen både på offentlig styringsnivå og i private praksiser.

I Wien er kjønnslikestilling offentlig anerkjent som et anliggende for byplanlegging og urban design (City of Vienna, 2018). Diskusjon rundt kjønn og fysisk byutforming startet sent på 1980-tallet, og i 1999 annonserte kommunen en konkurranse om å skape et kjønns sensitivt parkdesign som skulle bidra til å utjevne den urettferdige kjønnsdistribusjonen av parkbruk i byen. Siden da har kommunen innført en liste av kriterier for all ny design hvor det vurderes hvorvidt de fokuserer på å styrke kvinner og jenters tilstedeværelse i det offentlige rom (Grimm-Pretner, 2012). I tillegg har byen innført et prinsipp om kjønns sensitiv trafikkplanlegging med utgangspunkt i at kvinner går mest, en fornyet innsats på belysning, og visse krav til utforming av byrom, som for eksempel fortaus bredder på minimum 2 meter og attraktivt dekke. I tillegg er småbarn og småbarnsforeldres behov vektlagt, som toalett og stellerom i parker (City of Vienna, 2018). Kjønnsfokus i planleggingen har generelt gjort folk mer bevisste på utfordringer rundt kjønn og likestilling (Grimm-Pretner, 2012).

I Storbritannia har kjønns sensitiv planlegging og design eksistert som en tilnærming på ulike måter og nivåer i flere tiår. Også i Barcelona finnes en feministisk organisasjon av kvinnelige arkitekter

og byplanleggere dedikerte til å planlegge med utgangspunkt i kjønn og medvirkningsprosesser, som en måte å utslette kjønnsdiskriminering og sikre alles rett til byen. Samarbeidet var en respons på den katalanske plan- og bygningsloven fra 2004 som gir byer i oppdrag å promotere kjønnslikestilling i bruk av offentlige steder og fasiliteter (Escalante og Valdivia, 2015).

Det siste tiåret har kjønn blitt satt på byplanlegging- og byutformingsagendaen flere steder i Sverige. Byen Umeå er i særlig forkant ved å markedsføre seg selv som en kjønnslikestilt by og arbeider med dette på flere tverrfaglige nivåer som inkluderer urban design og arkitektur. De har et særlig fokus på at likestilling også skapes gjennom prosesser, og har oppført et kvinnehistorisk museum og en guidet «gender city tour» dedikert til å vise initiativene Umeå gjør for likestilling og utfordringer som gjenstår. Initiativene bidrar til synliggjøring og bevisstgjøring rundt kjønnsproblematikk, også knyttet til sted (Sannberg og Rönnblom, 2016).

I Malmö ble det for noen år tilbake designet en aktivitetspark for og med jenter, som en respons til at dagens sportsfasiliteter utendørs stort sett brukes av gutter (Björnson, 2013), og i Stockholm anvendes det en feministisk tilnærming i arbeidet med en ny plan for et torg i Husby bydel som respons på at torget i stor grad er dominert av menn og at mange kvinner føler seg utrygge der (Thomas, 2017). Ved KTH – School of Architecture i Stockholm har det fra

2008 vært tilbudt et masterprogram i arkitektur fra en feministisk og kritisk posisjon (Schalk mfl., 2012).

Et pågående parkoppføringsprosjekt i tilknytning områdeløftet for Grønland i Oslo, tar nå sikte på å involvere særlig unge jenter. Dette er et resultat av at en sosiokulturell stedsanalyse avdekket bekymringer blant lokalbefolkningen for at det ikke tilrettelegges nok for jenter i bydelen. Generelt har det likevel vært lite spesifikt fokus på kjønn i forbindelse med urban utforming her til lands, verken innen forskning eller praksis. Innenfor planlegging ser kjønn ut til å få mer fokus i den politiske samfunnsdelen av kommuneplaner. Prosjektet «Kommuneplanlegging på kvinners vilkår» tidlig på 1990-tallet tok sikte på å belyse kvinners perspektiv, og medførte at områder som oppvekst, omsorg, kultur og miljø fikk styrket status i kommuneplanarbeidet (Pettersen, 1999). Det ser likevel ikke ut til at kjønn har fått tilstrekkelig oppmerksomhet i forbindelse med fysisk utforming av offentlige rom, sammenlignet med flere andre europeiske land.

Jeg vil nå ta et nærmere blikk på noen prosjekter som er utført med utgangspunkt i kjønn- og likestillingsproblematikk.

St. Johann-Park

Wien, Østerrike

Figur 35: (Grimm-Pretner, 2012)

Grimm-Pretner (2012) har evaluert en park hvor tiltak for å oppnå en jevnere kjønnsfordeling er gjennomført, og konkluderer med en liste av romlige designfaktorer som kan bidra til å fremme jenters tilgang til parker:

- Flere åpne, funksjonaliserte og allsidige rom i rimelige proporsjoner gjør det vanskeligere for en enkelt gruppe å dominere en park.
- Muligheten til å definere egen bruk er viktig. Jenter har en tendens til å observere før de beveger seg inn og opptar og krever en plass. Etablering av inviterende observasjonspunkter nær eller langs steder der det skjer noe kan oppmuntre til bruk. Punkter for igangsetting trengs på større steder og fungerer som startpunkter til å bruke nærliggende rom. For eksempel utspredde plattformer som kan brukes fleksibelt.
- Integrasjon av stier som skaper strømmer av bevegelse, god oversikt og mulighet for orientering er viktig for trygghet.

Et problem i arbeidet med denne parken, var at man ikke var tydelig overfor befolkningen på hva som var målet. At parken var bearbeidet med sikte på en jevnere fordeling av uterom, var informasjon som gikk tapt for folk flest. Å få til et vellykket prosjekt hvor likestilling og diskusjon også skapes i prosessen er avhengig av god kommunikasjon, formidling og medvirkning i arbeidet.

Gang- og sykkelpassasjen Lev!

Umeå, Sverige

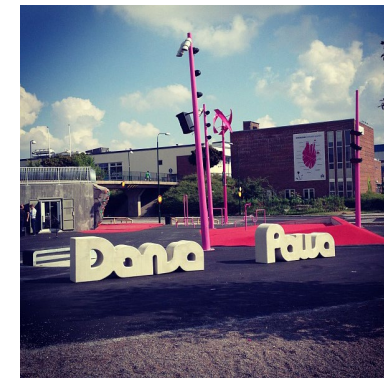
Figur 36 og 37: (umea.no, u.å.)

I Umeå begynte man å jobbe med en kjønnsbevisst byplanlegging etter at flere kvinner ble utsatt for seksuelle overfall i bydelen Haga. Man forsøkte så å løse problemet med hjelp av fysisk design. Resultatet ble en ny gang- og sykkelpassasje i form av en tunnel hvor arkitektene jobbet nøye med lys, sikt og romlig form viet til å skape en følelse av trygghet og tilgjengelighet. Området oppleves i dag som et mye tryggere sted å være ved hjelp av de fysiske tiltakene som ble gjort (Sandberg og Rönnblom, 2016). Belysning og sikt har sannsynligvis også bedret forutsetningene for sosiale kontroll som kan virke avskrekkende på de som faktisk begår lovbrudd, og dermed også bidratt til den faktiske tryggheten.

I tillegg har det uttrykkelige fokuset på kjønn i planleggingsprosessen bidratt til oppmerksomhet og diskusjon om trygghet, frykt, vold og makt i offentlig byrom. I arbeidet var også fokuset på inkludering av kvinner stort. Slik ble også kjønnslikestilling produsert i prosessen (ibid.).

Rosens röda matta

Malmö, Sverige

Figur 38: (Björnson, u.å.)

Aktivitetsparken Rosens röda matta er resultatet av en diskusjon som oppsto under arbeidet med en promenade som bedre skulle forbinde bydelen Rosengård med sentrum av Malmö. De første skissene av parken besto av typiske urbane sportsaktiviteter, skating, klatring og graffiti. Med andre ord en spontan idrettsplass lik mange andre i Sverige, som var dokumentert at domineres av 80 % gutter. Dette førte til en diskusjon blant planleggerne om hvem målgruppen var og hvem man ubevisst planlegger for. Konklusjonen ble å forsøke å bidra til en mer balansert sammensetning av brukere på denne nye plassen som skulle lages på en tidligere parkeringsplass. Unge jenter som sjelden blir hørt eller syns mye i verken statistikk eller media fikk derfor særlig fokus. Videre undersøkelser viste at dette var en høyst aktuell tilnærming da det viste seg at unge jenter i området sjelden brukte offentlige uteområder i det hele tatt, fordi det manglet steder som appellerte til dem og som de følte rett til å bruke.

Planprosessen involverte medvirkning av unge jenter i alt fra ideer og ønsker til praktisk modellering og utførelse av en fullskala test på stedet. Det var tydelig at de ettertraktet fysiske aktiviteter av en mer kulturell karakter,

som musikk og dans. Ved ferdigstillelse ønsket jentene å fortsette sitt engasjement og startet en påvirkningsgruppe som skal hjelpe andre jenter til å gjennomføre sine ideer og oppmuntre andre innbyggere til å involvere seg i byens fysiske utvikling. Prosjektet og denne gruppen har fått vid mediedekning og vekket videre debatt om hvem vi planlegger for, noe som behøves for å ta mål om medvirkning og deltakelse på alvor.

Det var et mål at gjennomføringsprosessen skulle være oversiktlig og begrenset slik at de involverte jentene ikke mistet interesse. I avvente av å få godkjent detaljplaner ble det organisert midlertidig installasjoner og testarrangementer på parkeringsplassen. Samtidig ble det også avholdt en navngivningskonkurranse blant de unge, for å gi eierskap til stedet (Björnson, 2013).

FUNN FRA EKSEMPLER

Case-eksemplene gjør det klart at opplevd trygghet er et viktig utgangspunkt for utforming for kvinner og jenters bruk og trivsel. I byrom for opphold er det viktig å skape nok fysiske muligheter for gangfart og bevegelse gjennom, rundt og i utkant av rommet. Det er viktig med gode orienteringsmuligheter og oversikt over rommet. I rom for bevegelse kan særlig belysning og romlig form som skaper god sikt og oversikt ha en trygghetsgivende effekt.

For unge jenters bruk av parker og byrom er det særlig viktig med allsidige og flerfoldige aktiviteter i samme byrom, og at det er mulig å selv definere bruken. Inviterende observasjonspunkter i utkant av et rom kan fungere som en måte å etablere kontroll og bruk som jenter selv kan definere. I store parker kan en form for fleksible installasjoner fungere som igangsettere, det vil si noe som har lav terskel for å bli tatt i bruk, men som gir mulighet for å observere resten av rommet og etter hvert oppta større plass. Unge jenter ser også ut til å være mer interessert i aktiviteter av en kulturell karakter.

Medvirkning og inkludering av kvinner og jenter i planleggingsprosesser er kritisk for å oppnå en demokratisk og rettferdig bruksfordeling av byrom. Det sikrer bruk og identifikasjon med endringen av stedet. Medvirkning og inkludering kan også ha positive ringvirkninger og skape engasjement i lokalbefolkningen. Midlertidige løsninger i påvente av detaljplanlegging, kan bidra til å opprettholde engasjementet til

lokalbefolkningen, samtidig som man får testet ut ny bruk av stedet og å etablere et nytt eierskap.

Planleggere og designere må være flinkere til å stille spørsmål ved planleggingsnormer og hvem vi ubevisst planlegger for. Om vi har en anelse om skjevheter i bruk av byrom kan vi sjekke dette med undersøkelser. Å fokusere på kjønn i planleggingsprosesser kan bidra til å skape diskusjoner og bevisstgjøring om utfordringer knyttet til kjønn og likestilling, og gi synergieffekter som politiske tiltak og holdningsendringer. Dette er avhengig av medvirkning, god kommunikasjon om intensjoner, og innsats på flere områder.

Viktig for å sørge for kvinner og jenters trygghet og trivsel:

Mange muligheter for gange gjennom og rundt rommet

God sikt og oversikt gjennom form og belysning

Allsidige og flerfoldige aktiviteter i et byrom

Observasjonspunkter i utkant

Fleksibelt parkutstyr/installasjoner

Kulturelle aktiviteter

Medvirkning gjennom hele prosessen

Midlertidig installasjon og testing

Refleksjon over hvem vi planlegger for

Undersøke hvem som bruker eksisterende byrom

4.4 OPPSUMMERING OG DISKUSJON AV ANNEN EMPIRI

Målet for denne delen var å avdekke fysiske tiltak som inngår i et feministisk perspektiv, altså å finne ut hvilke kriterier som gjør at byrom oppleves trygge, trivelige og inkluderende for særlig kvinner. Først ønsket jeg å få undersøkt hvorvidt opplevelsen av utrygghet også er større blant norske kvinner enn menn, ettersom dette er et sentralt premiss for en feministisk tilnærming.

Trygghet i byrom i Norge og Oslo

Norske kvinner er langt mer utrygge når de beveger seg ute enn menn. Utryggheten kommer av frykt for seksuelt overgrep og er slik tydelig knyttet til relasjoner mellom kjønn. Kvinner unngår i større grad steder som er folketomme og dårlig belyste.

Media kan skape inntrykk av steder som utrygge, og forsterke oppfatninger om at kvinner bør være redde når de beveger seg ute. Dette er problematisk og belyser behovet for å jobbe aktivt med å endre ideer om kjønn og trygghet på flere områder. Utrygghet kan i verste fall være et helseproblem. Dette er ikke dokumentert som et stort problem, men man kan også strekke helsebegrepet til å innebære velvære, og at kvinners generelle velvære er mindre ivaretatt ved at de opplever større grad av frykt ute.

Statistikk for den opplevde tryggheten i indre Oslo by viser at det er områder i Oslo sentrum, bydel Grünerløkka og Gamle Oslo hvor folk opplever størst grad av utrygghet, og kvinneandelen er også større her.

Aftenpostens kartlegging av utrygghet viser detaljert hvilke områder sentralt i byen folk opplever som utrygge. Osterhaus' gate er et byrom som beskrives som ubehagelig av kvinnelige respondenter. Kristparken, som ligger sentralt til like ved sentrum, omtales som utrygg særlig på grunn av åpenlyst rusmisbruk, men også med beskrivelser av overfall og forfølgelse av fremmede.

Trygghet og trivselskriterier for kvinner

Eksisterende empiriske erfaringer om hvilke fysiske tiltak og kriterier som bidrar til å skape gode byrom for kvinner, ble her kartlagt, samt undersøkt gjennom case-eksempler. Kriteriene er på mange måter overlappende og kan alle bidra med å skape trygghet, trivsel, bruk og nytelse. Jeg oppsummerer funnene her i tråd med rekkefølgen på "12 kvalitetskriterer for byrom", slik at det skal bli mer tydelig når jeg senere supplerer denne metoden med kriteriene jeg her har kartlagt.

For å skape trygghet, men også trivsel og komfort er særlig belysning, og tett blanding av funksjoner viktig. Skille mellom privat og offentlig er vesentlig, og myke overganger mellom bygg og åpne rom. Form og belysning bør tilrettelegge for god sikt og oversikt over et område, både utenfor og innenfor rommet. Sikt skaper også lesbarhet og mulighet for å observere rommet før entrer det. For kvinner er tilbaketrekning fra støy og trengsel en vesentlig kvalitet ved et byrom. Trygghetstiltak må balanseres med at et byrom også bør virke spennende og interessant.

Tilgjengelighet er vesentlig for kvinner fordi de i mindre grad bruker bil og oftere opptrer i omsorgsroller. Tilgjengelighet innebærer nærhet til gode oppholdsrom, kvaliteten på sammenkoblingen mellom tilgrensende områder, og fremkommelighet som innebærer godt med plass til å passere. Wiens kjønnsbevisste utformingsstandard for fortau og gangstier er minimum 2 meters bredde. Jane Jacobs er mer raus og foreslår opptil 9 meters brede fortau, for å gi plass til annet innhold som kan gi liv og sosial kontroll. Mange muligheter til å gå gjennom og rundt et rom er også viktig for trygghet.

Tilbudet av fasiliteter og aktiviteter, både i byrommet og tilgrensende bygninger er vesentlig for kvinner og jenters opphold. Større byrom bør tilby flere ulike aktiviteter slik at enkelte grupper ikke dominerer. Jenter ser ut til å ha en preferanse for mer kulturelt artede aktiviteter, som musikk, spill og dans. Fleksibelt parkutstyr og installasjoner kan inspirere til fantasifull lek og allsidig aktivitet.

Fordi kvinner oftere opptrer i omsorgsrollen, kan godt tilrettelagte småbarnslekeplasser bidra til deres bruk. Dette kan også være en måte å synliggjøre omsorg som en verdi og gjøre det mer attraktivt. For særlig kvinner og jenter, småbarnsforeldre og barn, kan fasiliteter som toalett og drikkevann være viktig. Det er viktig for kvinner å kunne ha flere valgmuligheter for hvor de skal sitte i et byrom, og at de ikke må sitte i direkte beskuelse av eller

tett opp til fremmede. Kvinnelige respondenter har oppgitt at sosialisering er en viktig verdi og aktivitet i byrom. Tydelig definisjon av et byrom som en sosial møteplass kan derfor være viktig, men på måter som ikke tvinger det frem. Dette kan gjøres ved å skape et klart senter og andre mindre rom, noe som også bidrar til lesbarhet og en god romfølelse i forhold til skala.

Menneskelig skala er vesentlig for opplevelsen av byrom. Skala handler om størrelsesforholdet mellom bygning eller andre romavgrensere og åpent rom. Menneskelig skala har et begrenset størrelsesforhold som gir en intim følelse. Det er viktig både som en nytelsesverdi og for opplevelsen av trygghet.

Andre viktige faktorer er vedlikehold og renhold, vegetasjon, attraktive dekker og materialer. I tillegg er det en kvalitet om et rom er intrikat, det vil si at det har små estetiske og interessante detaljer.

Fra teorien ble det klart at synliggjøring og bevisstgjøring er vesentlige feministiske strategier, og at medvirkning og inkludering er måter å gjøre på dette på. Med case-eksemplene ble det enda mer tydelig hvor viktig dette er, men også belyst at synliggjøring og bevisstgjøring kan gjøres på symbolske og innholdsmessige måter.

Fysiske kriterier som bidrar til kvinners trygghet, trivsel og nytelse i omgivelsene:

- Belysning
- Tett blanding av funksjoner og relevant funksjonsinnhold i tilgrensende bygninger
- God sikt og oversikt
- Tydelig skille mellom privat og offentlig
- Myke overganger mellom fasade og byrom
- Tilbaketrekning fra trafikkstøy og trengsel
- Tilgjengelighet: nærhet og tilgang til gode byrom. Kvalitet på overgangsområder.
- Fremkommelighet: mange gangveier, bredde min. 2 meter og universell utforming
- Flere allsidige aktiviteter i samme byrom
- Fleksibelt parkutstyr/installasjoner
- Kulturelle aktiviteter
- Toalett og drikkevann
- Tilrettelegging for omsorgsansvar for barn
- Mange sittemuligheter
- Sosial møteplass: Mulighet for valgfri sosialisering
- Tydelig senter og romavgrensning
- Menneskelig skala
- Vedlikehold og renhold
- Vegetasjon som estetisk element balansert med behov for trygghet
- Attraktive materialer og intrikate detaljer

Andre viktige kriterier:

- Medvirkning gjennom hele prosessen
- Midlertidig installasjon og testing
- Arkitekter og planleggere må reflektere over hvem det planlegges for, og bør undersøke hvem som bruker eksisterende byrom
- Synliggjøring gjennom symbolske prosjekter og tiltak

DEL 5 FEMINISTISK BYROMSANALYSE

Mål 3

Avdekke fysiske tiltak som inngår i et feministisk perspektiv og **undersøke byromskvaliteter i indre Oslo i lys av dette perspektivet**

Metode:

Byromsobservasjoner

I denne delen vil jeg vise hvordan jeg utvikler en metode for å analysere byrom i et feministisk perspektiv. Tre byrom i Oslo er så vist analysert ved hjelp av metoden.

5.1 METODE OG KRITERIER

TELLING AV KJØNN

Den tverrfaglige forskningsgruppen Gehl Institute (2018) har utviklet verktøy og metoder for å måle og analysere offentlig liv i fysiske omgivelser. Et av disse verktøyene er et skjema for å telle kjønn og alder på mennesker som oppholder seg i og beveger seg gjennom offentlige byrom. Slike registreringer kan fortelle noe om hvem som velger å bruke bestemte steder og rom (Gehl Architects, 2014). Tellingene kan avdekke om et offentlig byrom er inkluderende og mangfoldig, eller om det domineres av enkelte grupper. Registreringene kan danne grunnlag for hvem og hva som bør prioriteres og adresseres i videre utvikling for å oppnå inkludering og lik rett til byrom i praksis. Registrering av kjønnsfordelingen i offentlige byrom inngår derfor som en nødvendig del av det jeg har valgt å kalle en feministisk byromsanalyse, som jeg har utført av tre byrom i indre Oslo by.

Jeg har benyttet skjemaet fra Gehl Institute for å telle kjønn (og alder) på mennesker i byrommene jeg har observert. Jeg har utført tellinger minst én gang på dagtid og én gang på kveldstid etter solnedgang i hvert byrom, ettersom opplevelser av utrygghet oppstår særlig i forbindelse med kveld og mørke. Jeg har registrert opphold i byrom der dette forekommer, mens fotgjengere i bevegelse er talt der gjennomfart er en viktig funksjon i byrommet. På kveldstid har jeg kun talt fotgjengere i bevegelse, da det er lite opphold som foregår på kveldstid i mars måned. Jeg har registrert alder, men valgt å summere

antall mennesker fra og med ca 15 år i oppsummeringer her.

Ideelt sett burde det blitt utført tellinger på flere tidspunkter gjennom hele året for å gi et mer komplett bilde (ibid.). Et høyt antall tellinger vil også kunne gi grunnlag til å teste den statistiske signifikansen av funnene. På grunn av oppgavens tidsbegrensing har jeg ikke hatt anledning til å utføre så grundige tellinger, og mine funn må derfor kun betraktes som mulige antydninger og som et eksempel på en fremgangsmåte.

Fra et feministisk standpunkt er det særlig interessant å finne ut om kvinner bruker visse byrom i mindre eller større grad enn menn, noe tellinger kan avdekke. Tellingene kan imidlertid ikke si noe om årsaker til slike eventuelle forskjeller. Det kan derimot en vurdering av byrommet basert på bestemte kriterier gjøre.

Age + Gender Count

PEDESTRIANS—10–30 MIN OR 100 PEOPLE (CIRCLE ONE)

AGE	TOTAL:		
0–4 toddlers	TOTAL:		
	MALE	FEMALE	OTHER/NOT SURE
5–14 kids			
	TOTAL:	TOTAL:	TOTAL:
15–24 young adults			
	TOTAL:	TOTAL:	TOTAL:
25–64 adults			
	TOTAL:	TOTAL:	TOTAL:
65+ seniors			
	TOTAL:	TOTAL:	TOTAL:

2

NAME DATE WEATHER
LOCATION TIME

ADD MAP HERE

3

INSTRUCTIONS: Place map over the above box. If you are counting people moving, draw a dotted line across the zone of observation. Count pedestrians moving across the indicated line, noting age and gender for 100 people or 10–30 minutes, whichever comes first. Do not count individuals who do not cross the line, even if they move alongside it.

Figur 39: Skjema for registrering av kjønn og alder på mennesker i byrom utviklet av Gehl Institute (2018).

KVALITETSKRITERIER FOR LIKESTILTE BYROM

Teori og eksisterende empiri har gjennom oppgaven tilført kunnskap om hva slags fysiske faktorer som kan bidra til at særlig kvinner trives, føler seg trygge og velkomne i et byrom. For å analysere byrom i et feministisk perspektiv, altså undersøke om de er inkluderende for kvinner såvel som for menn, har jeg supplert metoden «12 kvalitetskriterier for gode byrom» av Gehl Architects med denne kunnskapen.

«12 kvalitetskriterier» er et kvalitativt vurderingsverktøy som kan brukes til å analysere byens rom. Kriteriene omfatter en rekke forhold som kan bidra til å legge til rette for trygge, komfortable og attraktive byrom. Trygghet beskrives i denne metoden som behovet for å være beskyttet mot trafikk, klimatiske påvirkninger, støy og forurensing, samt kriminalaspektet rundt opplevd og faktisk trygghet. Komfort handler om mulighet for utfoldelse, og her vektet mulighet for passiv og aktiv rekreasjon og fleksibilitet. Nytelse handler om utnyttelse av kvaliteter i byrommet, skalaen, gode materialer og fine detaljer (Gehl Architects, 2014).

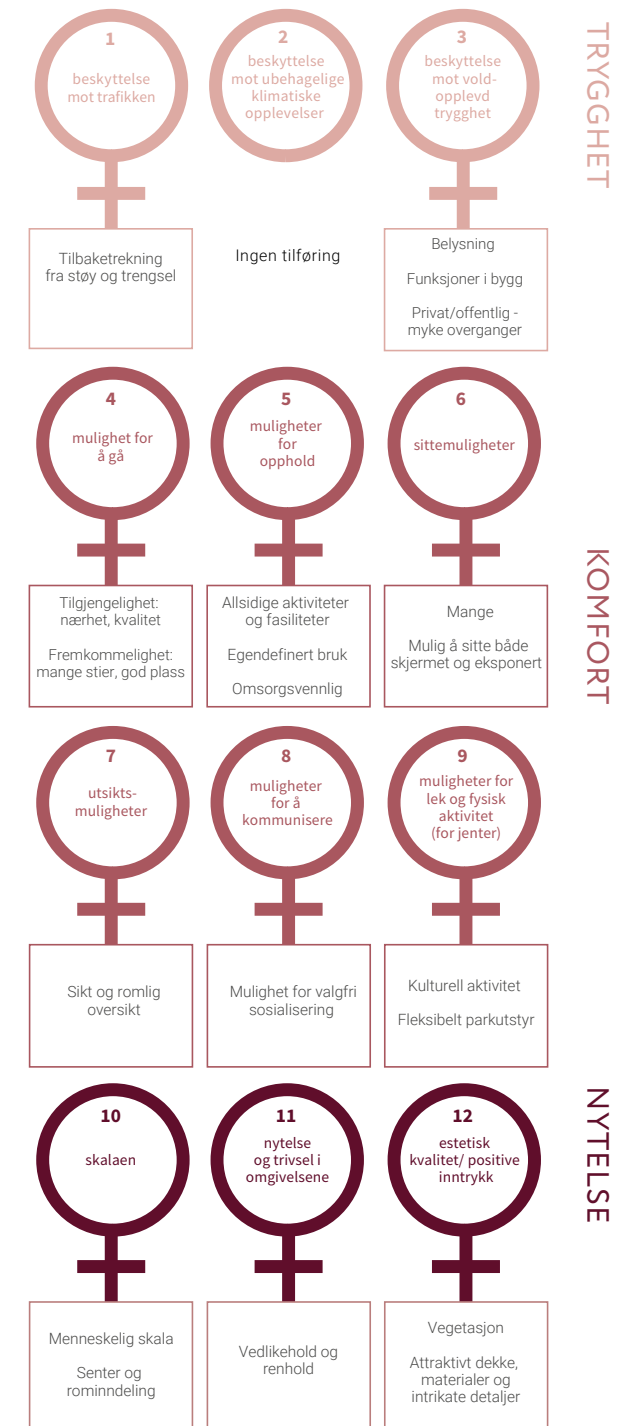
De 12 kriteriene samsvarer på mange måter med de kriteriene som er beskrevet som vesentlige for kvinner og jenters bruk av byrom. Kriteriene som er kartlagt i forbindelse med kjønn er derimot mer spesifikke og nyanserte. Jeg utdyper derfor de 12 kvalitetskriteriene til å inkludere de mer nyanserte og kjønns spesifikke faktorene. Med dette får jeg et analyseverktøy til å vurdere

hvorvidt et byrom er likestilt og tilrettelagt for kvinners og jenters bruk, samtidig som den generelle kvaliteten på byrommet også vurderes.

Det er skjematisk ryddig å fordele kriteriene etter temaer, men det er viktig å huske at alle kvalitetskriteriene er overlappende og kan bidra til å både skape trygghet, trivsel og komfort, og estetisk nytelse.

Jeg har analysert tre offentlige rom i indre Oslo by med hjelp av disse kvalitetskriteriene, samt utført tellinger av kjønn i hvert av dem.

- Belysning
- Tett blanding av funksjoner og relevant funksjonsinnhold
- God sikt og oversikt
- Tydelig skille mellom privat/offentlig
- Myke overganger mellom fasader og byrom
- Tilbaketrekning fra støy og trengsel
- Tilgjengelighet
- Fremkommelighet
- Mangfold av aktiviteter i samme byrom
- Fleksibelt parkutstyr/installasjoner
- Kulturelle aktiviteter
- Toalett og drikkevann
- Tilrettelegging for omsorgsansvar for barn
- Mange sittemuligheter
- Sosial møteplass: Mulighet for valgfri sosialisering
- Tydelig senter og romavgrensning
- Menneskelig skala
- Vedlikehold og renhold
- Vegetasjon, estetisk balansert med trygghetsbehov
- Attraktive materialer og intrikate detaljer

Figur 40: Metoden "Kvalitetskriterier for likestilte byrom".

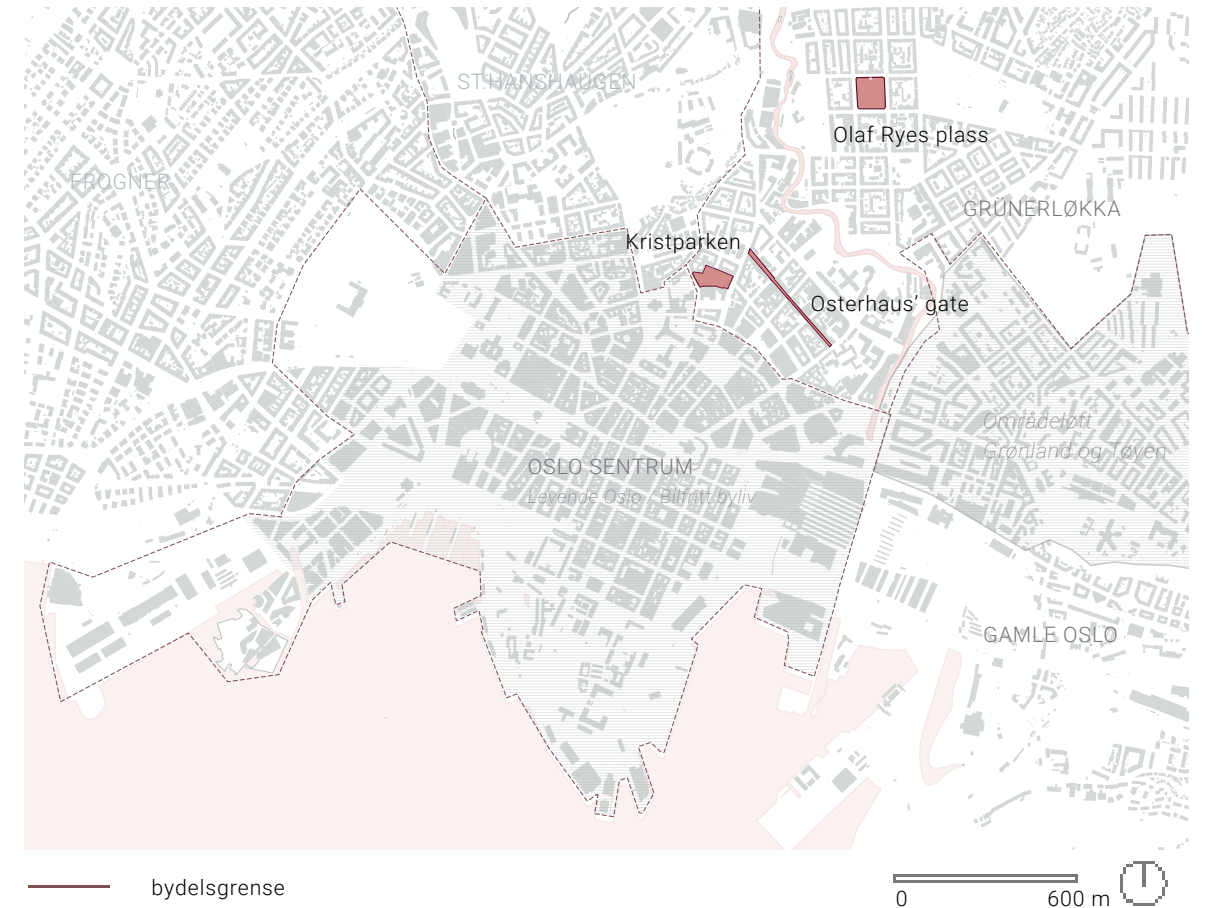
5.2 BYROMSANALYSE

AVGRENSNING OG UTVALG

I gjennomgangen av eksisterende empiri kom det frem at opplevelser av utrygghet i offentlige byrom i Oslo er størst i bydelene Grünerløkka, Gamle Oslo og deler av Oslo sentrum. Det kom også frem at opplevd trygghet henger sammen med trivsel. Det kan derfor antas at byrom innenfor disse områdene har potensial til å bli tryggere og triveligere.

I Oslo sentrums handlingsprogram for økt byliv ligger strategier for å løfte ulike byrom innenfor sentrumssonen. Gjennom Områdeløft for Grønland og Tøyen ligger planer om opprustning av uterom i denne delen av bydel Gamle Oslo. Jeg har derfor valgt å se på områder som ligger utenfor avgrensningen for disse operasjonelle planene. Jeg ønsket å se på ulike typer byrom og valgte derfor en park, en gate og en plass, nærmere bestemt Kristparken, Osterhaus' gate og Olaf Ryes plass. Utvalget er også basert på Aftenpostens kartlegging, hvor særlig Kristparken og Osterhaus' gate utmerket seg.

Jeg har utført kjønnsregistreringer ved alle disse tre stedene, samt analysert dem ut fra kvalitetskriteriene for likestilte byrom.

OSTERHAUS' GATE

Figur 41: (Kartdata, 2018)

Tidspunkt for observasjon og kjønnstillinger

DATO	TID	VÆR
Fredag 16.3.2018	15:00 - 15:30	Sol 8°C
Fredag 23.3.2018	15:00 - 15:30	Skyet -1°C
Onsdag 28.3.2018	21:10 - 21:25	Skyfritt -2°C

Osterhaus' gate løper i nordvest/sørøstvendt retning i Hausmannskvartalene, et sentralt og urbant nabolag som tilhører Grünerløkka bydel med grense til Oslo sentrum og St.Hanshaugen bydel. Hausmannskvartalene består stort sett av klassiske bygårder med servicetilbud i første etasje og leiligheter over. Gatene i området er enveiskjørt, har fartsgrense på 30 km/t og har en urban karakter.

Foruten den nevnte opprustningen av Torggata, og en rehabilitering av gategatet Deichmans gate/Wilses gate, er det ikke gjort noen fysiske grep i Osterhaus' gate eller andre byrom i Hausmannskvartalene nylig (Oslo kommune, 2018). Osterhaus' gate kan ses som et typisk eksempel på hvordan flere av gatene i disse kvartalene er.

Gaten er omtrent 425 meter lang og stopper ved Møllergata og Storgata. Den er funksjonell som gjennomfartsåre i lokalområdet, men i en større skala er den ikke svært viktig som ferdselsåre. Sentralitet og ulike funksjoner gir likevel bevegelse og opphold i gaten.

Kjønnstilling i Osterhaus' gate

Jeg har utført tre registreringer av kjønn på fotgjengere i Osterhaus' gate. To registreringer på dagtid ble gjort i enden mot Storgata, og én registrering på kveldstid etter solnedgang ble utført i nordenden av gaten.

På dagtid talte gjennomsnittet av en halvtimes registrering av fotgjengere over 15 år, 35 antall kvinner og 64 menn. Det vil si at det var nesten dobbelt så mange menn som kvinner som beveget seg gjennom Osterhaus' gate på dagtid. På kveldstid var antall menn som passerte tellestedet over dobbelt så mange som antall kvinner.

DAG: fotgjengere

Fredag kl 15:00 - 15:30 (gjennomsnitt)

KVELD: fotgjengere

Onsdag kl 21:10 - 21:25

● kvinner
● menn

Feministisk byromsanalyse
av Osterhaus' gate

lav ♀
middels ♀♀
høy ♀♀♀

TRYGGHET

Gatens regulering begrenser trafikken, men parkering langs hele gaten gjør likevel at biler preger gatebildet, og trikker og busser som passerer i Storgata skaper støy i den sørlige enden. Trafikk og skitt kan gi inntrykk av forurensning.

En tett blanding av funksjoner i gaten skulle tilsi en høy opplevelse av sosial kontroll. Det er likevel varierende hvor utadvendte fasadene med servicetilbud er. Overgang mellom fasader og gate er markant. Selve gaten oppleves som tydelig offentlig, mens byggene signaliserer at de er private med låste porter og lite synlige gårdsrom. Det er få tegn på at beboere har noe eierskap til gaten, som gjør at opplevelsen av sosial kontroll føles mindre. Selve servicefunksjonene i gaten kan også ha betydning for denne opplevelsen. En del av dem ser ut til å være dominert av innvandrermenn, noe empiridelen belyste at kan innebære ambivalens med tanke på sosial kontroll.

Belysningen i gaten består av vaierhengt armatur som hovedsakelig kaster lys på kjørebane, mens fortauet er mindre belyst og oppleves enkelte steder svak. Kveldsaktive funksjoner er sentrert rundt krysset ved Torggata, og hver ende av gaten oppleves mindre overvåket.

1 ♀♀

2 ♀♀

3 ♀♀

Overgangen mellom bygg og rom er hard og markant, og skaper et tydelig skille mellom gaten som offentlig og byggene som private. Et slikt skille kan være positivt for trygghet, men her er fraværet av beboeres preg på gaten mer fremtredende.

Relativt godt med plass for biler i en enveiskjørt gate i forhold til plassen satt av til fortau.

KOMFORT

Fortau på begge sider av gaten er 2 meter brede. Det virker likevel smalt i relasjon til kjørebane som får forholdsmessig stor plass til å være en gate med saktegående og begrenset gjennomgangstrafikk.

I utstrekning av krysset Torggata er det noe uteservering langs fasaden, men det innebærer at man må betale for å sitte der. Slike oppholdsmuligheter ligger stort sett tett opptil parkerte biler som gjør dem mindre innbydende. I tillegg forekommer skygge. Gaten i seg selv er funksjonell som kjørebane og for gangpassasje. Det er lite annet i selve gatebyrommet bortsett fra fire benker og noen steinblokker i enden mot Møllergata hvor et bygg er trukket litt tilbake.

Gaten er helt rett som gjør at man ser andre mennesker i gaten på lang avstand. Dette kan være betryggende, men samtidig kan man føle seg svært synlig. Parkering på begge sider kan gjøre opplevelsen av oversikt og kontroll mindre, og kan gjøre det utrygt å la småbarn løpe fritt. Det er lite i selve gaterommet som stimulerer til lek, fysisk aktivitet og utfoldelse.

4 ♀♀

5 ♀♀

6 ♀♀

7 ♀♀♀

8 ♀♀

9 ♀

Fargerike og detaljerte fasader, men vedlikehold påvirker trivsel- og trygghetsinntrykket. Selve gaten er asfaltert og tilfører lite estetisk.

I enden av gaten er det mindre belysning og mindre aktive funksjoner. Her er det derimot sitteplasser og vegetasjon.

NYTELSE

Noen bygg er høyere enn de bør være med tanke på at et harmonisk forhold mellom gatebredde og fasadehøyder. Den menneskelige skalaen er derfor skiftende, men forsterkes av at fasader varierer ofte. Retningen på gaten begrenser gode solforhold. Gatens ender bidrar lite til å skape tydelighet og klare sammenhenger med andre byrom. Fasadene i gaten er varierende og fargerike, mens selve byrommet har lite å tilby av estetiske kvaliteter. Av vegetasjon er det kun to store og noen mindre trær og einerbusker i nord. Fravær av elementer gjør vedlikeholdsbehovet av selve byrommet lavt, men tagging på flere bygninger og slitte tilstander på flere av de gamle bygårdene kan vekke følelser av utrygghet.

10 ♀♀

11 ♀♀

12 ♀

OLAF RYES PLASS

Figur 42: (BLOM, u.å.)

Tidspunkt for observasjon og tellinger

DATO	TID	VÆR
Søndag 25.3.2018	13:05 - 13:20	Sol 8°C
Onsdag 04.4.2018	22:05 - 22:25	Skyet 2°C

Olaf Ryes plass er et rektangulært byrom som avgrenses av fire gater og bygårder på alle sider. Plassen inngår slik i en tydelig kvartalstruktur som preger dette området i bydel Grünerløkka.

Området er sentralt og populært, og kjent for et mangfoldig servicetilbud. Funksjoner som

kaffebarer, serveringssteder, konsertscene og butikker blandet med leiligheter omkranser plassen. Byrommets lokasjon og størrelse gjør det til et urbant og livlig sted. Plassen har også typiske parkpreg som gressplen, store praktfulle trær og små lunder. Slik utgjør plassen også en grønn lunge i en tett bygningsstruktur.

To diagonale gangveier krysser plassen som skaper fysiske koblinger mellom de to sentrale strøkgatene Markveien og Thorvald Meyers gate. Dette er passasjer som er mye brukt. Slik har plassen funksjon både som oppholdsted og som rom for gjennomfart av fotgjengere.

Kjønnsstillinger på Olaf Ryes plass

To tellinger er gjennomført på Olaf Ryes plass. Den ene tellingen registrerte opphold på plassen en solfylt søndag, tidlig vår. Den andre tellingen registrerte antall fotgjengere som passerte gjennom plassen en onsdagskveld etter solnedgang.

Tellingene viser at det var nesten dobbelt så mange kvinner som menn som oppholdt seg på plassen på den solfylte søndagen. På kveldstid var det omtrent like mange av hvert kjønn som krysset midten av plassen.

DAG - opphold

Søndag kl 13:05 - 13:15

KVELD - fotgjengere

Onsdag kl 22:05 - 22:25

● kvinner

● menn

Feministisk byromsanalyse av Olaf Ryes plass

lav ♀
middels ♀♀
høy ♀♀♀

TRYGGHET

Plassen er tydelig tilbaketrukket fra gatene rundt. Oppholdsrom er stort sett vendt innover. Trikkene i Thorvald Meyers gate skaper derimot noe støy. Høyt gjennomtrekk av mennesker kan begrense en følelse av ro.

Alle bygg rundt plassen har utadvendte fasader i første etasje med funksjoner som kafeer, restauranter, butikker, barer, konsertscene, og boliger i etasjene over. Det er tydelig at funksjonene er populære, og dette gir en høy flyt av mennesker som tilfører sosial kontroll.

Parkbelysningen er god og trivelig. Den gode sikten over området og fra gatene rundt virker betryggende. Flere kveldsfunksjoner som restauranter, barer, konsertscene og døgnåpen kiosk ligger rundt parken.

1 ♀♀

2 ♀♀

3 ♀♀♀

KOMFORT

Plassen oppleves tilgjengelig. Trikkestopp langs parken og kobling til flere sentrale strøkgater bidrar til dette. Det er godt rom for gangtrafikk. To gangstier med 3 meters bredde krysser diagonalt over plassen, og det er gangstier langs hver ytre kant av det rektangulære rommet. Enten som del av gatens fortau med en bredde på 5-6 meter, eller adskilt fra fortau med lav beplantning. Denne strukturen gjør at de som passerer utenfor også forholder seg til plassen.

Plassen tilbyr få aktiviteter foruten å gå eller sitte, men det arrangeres ofte marked her på sommerhalvåret og det er en populær plass for ulike stands. Det er rom for å sosialisere og virker populært for småbarnsforeldre med barnevogn, men det er ingen offentlige toaletter eller stellerom, eller tilrettelagt for lek.

Det er over 30 benker fordelt på plassen, alle med ryggstøtter og behagelig sittehøyde. På benkene i senteret av parken er man nokså eksponert da de diagonale gangveiene krysser her. Sør i parken er det mindre passasje og her står det mange benker plassert i gode solforhold. Flatt terreng og lave, korte hekker gir god sikt over plassen.

4 ♀♀♀

5 ♀♀

6 ♀♀♀

7 ♀♀♀

8 ♀♀

9 ♀

NYTELSE

Bygningene er klassiske bygårder med fargerike varierte fasader på 3-4 etasjer. Størrelsen på byrommet oppleves som behagelig og bygningene føles som en naturlig innramming med sterk relasjon til rommet.

Det er mange godt voksne trær og varierte arter som kastanjer og syriner. Vegetasjonen bidrar til å gjøre parken intrikat med subtile romavgrensninger som små lunder som omkranser benker. Vegetasjonen er tydelig vedlikeholdt, med unntak av en del tråkk på gress. Plassen fremstår ren og ryddig. Den har et tydelig senter med en fontene i midten som et estetisk og beroligende element. Gangstiene består av belegningsstein og asfalt preget av noe slitasje. Solforhold er gode.

10 ♀♀♀

11 ♀♀

12 ♀♀♀

Sitteplasser skjermet fra den travleste passasjen. Her kan man sitte alene og sammen.

Åpne fasader og populære servicetilbud på bakkeplan. Menneskelig skala.

Raus bredde på gangvei som integrerer gate og park, og gir godt rom for å gå og sosialisere.

God sikt inn i parken fra fortau tilrettelegger for sosial kontroll også fra utsiden.

KRISTPARKEN

Figur 43: (BLOM, 2016)

Tidspunkt for observasjon og kjønnstelling

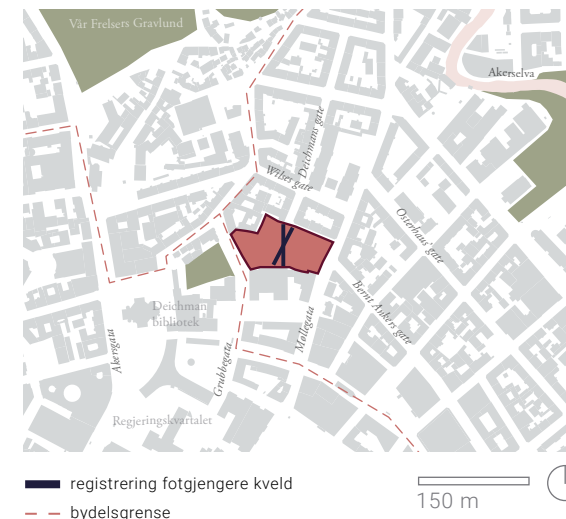
DATO	TID	VÆR
Søndag 25.3.2018	14:00 - 14:40	Sol 9°C
Onsdag 28.3.2018	20:45 - 21:00	Skyfritt 1°C

Kristparken ligger i området Hammersborg i bydel Grünerløkka, tett opptil bydelene St.Hanshaugen og Oslo sentrum, og sentrale funksjoner som byens hovedbibliotek og regjeringskvartalet. Det er derfor logisk å assosiere dette området med sentrum, men det er også mange leiligheter i området rundt parken.

Kristparken avgrenses av Møllergata i øst, Grubbegata i vest, leilighetsbebyggelse i nord og et større næringsbygg kjent som OBOS-bygget i sør. Terrenget i parken stiger mot vest, og opp til Grubbegata er det kraftig helning.

I 2015 ble det fjernet noe vegetasjon og en eldre paviljong i parken, samt installert apparater for egenorganisert trening (såkalt Tuftepark) (Oslo kommune, 2016). Det kan tenkes at vegetasjonen ble fjernet som et trygghetsskapende tiltak.

Registrering av kjønn i Kristparken

Samme solfylte søndag som Olaf Ryes plass var full av folk, var det 7 mennesker som oppholdt seg i Kristparken. 5 menn og 2 gutter, ingen jenter eller kvinner. Guttene lekte med en ball på fotballbanen i parken. Noen menn satt i solen og nøt medbrakte drikkevarer, og to menn spilte bordtennis.

På grunn av det lave antallet som oppholdt seg, talte jeg også fotgjengere som beveget seg gjennom parken. Dobbelt så mange menn som kvinner krysset parken i løpet av en halv time.

En onsdag kveld etter solnedgang var det nesten fire ganger så mange menn som kvinner som krysset parken i løpet av registreringstiden.

DAG: opphold

Søndag kl 14:00 - 14:40

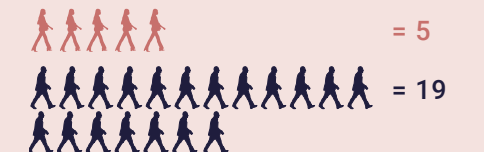
DAG: fotgjengere

Søndag kl 14:10 - 14:40

KVELD: fotgjengere

Onsdag kl 20:45 - 21:00

- kvinner/jenter
- menn/gutter

Feministisk byromsanalyse av Kristparken

lav ♀
 middels ♀♀
 høy ♀♀♀

TRYGGHET

Parken er skjermet fra trafikk. Gatene rundt er enveiskjørt med lav fartsgrense. En variasjon av funksjoner omkranser parken. I nord ligger bygårder med leiligheter som henvender seg med vinduer, balkonger og innganger mot parken. I Møllergata har bygårdene servicefunksjoner i første etasje og leiligheter over. I sør avgrenses parken med baksiden av et stort kontorkompleks som er preget av delvis folierte vinduer og betong på bakkenivå. Bygget har ingen innganger som henvender seg mot parken, og folk er lite synlige i vinduer. Bygget består stort sett av kontorer og fremstår tomt på kveldstid. Disse faktorene gjør at sørsidens bygningsmasse ikke tilfører sosial kontroll ovenfor parken. Kontrasten mellom hvordan fasadene henvender seg gir også et utydelig uttrykk. Sett mot nord virker den som en urban nabolagspark, med myke overganger mellom privat og offentlig areal. Mot sør virker rommet å ha mindre klar intensjon, og overgangen mellom bygg og rom er hard og markant.

Parkbelysningen er god langs alle gangveier, lysmaster rundt idrettsbanen gir imidlertid lite trivelig belysning. Enkelte funksjoner i Møllergata er kveldsåpne som barer og dagligvarebutikk. Få funksjoner har innganger som er vendt mot parken. De, samt tilsvarende funksjoner i området danner likevel grunnlag for bevegelse av mennesker både gjennom og forbi parken på kveldstid.

1 ♀♀♀

2 ♀♀

3 ♀♀

Bygningene i nord (høyre bilde) er varierte og fargerike og henvender seg i større grad til parken enn bygningsmassen i sør (venstre bilde) som bokstavelig talt er en bakside. Det gir en utydelighet til parken og begrenser potensialet for sosial kontroll.

KOMFORT

Til tross for sentral lokasjon oppleves ikke parken veldig tilgjengelig. Parken lider muligens noe av at de tilkoblede gatenes innhold, og at det er noen minutters gange til nærmeste kollektivstopp. To opparbeidede gangstier krysser parken, og et tydelig tråkk er dannet fra det ene hjørnet av parken. Gangveien der terrenget stiger er svært bratt, og kan være utfordrende å ta seg opp og ned for mennesker med nedsatt funksjonsevne og barnevogn.

Parken har kombinert ballbane, enkle treningsapparater og bordtennis-bord, som gir noe begrenset i fleksibilitet. Parken er ikke spesielt småbarnsvennlig, med verken lek for småbarn eller fasiliteter som toalett og stellerom. Kun to benker finnes og er plassert eksponert langs gangstien. Det er mulig å sitte på kanter langs idrettsbanen og på gummidekke som er lagt i murkonstruksjoner, tidligere brukt som bed. Om banen er i bruk kan det oppleves lite innbydende at de fleste sittemuligheter er orientert tett rundt denne. Sikt og oversikt over andre mennesker er stort sett god i hele parken.

4 ♀♀

5 ♀♀

6 ♀♀

7 ♀♀♀

8 ♀

9 ♀♀

I vest er parken bratt og og er lite tilrettelagt. Tråkk er oppstått fra gaten.

Sittemuligheter er stort sett sentrert rundt ballbanen. Den estetiske kvaliteten på elementer er lav og lite vedlikeholdt.

NYTELSE

Bygårdene i nord har en fasader på omtrent 15 meter som varierer med ulike farger og detaljer. Parkrommet måler 50 meter over til kontorbygget i sør. Kontorbygget har varierende høyder og strekker seg i hvert hjørne til mellom 40 og 50 meter. Dette gir en sprikende opplevelse av menneskelig skala. Nordsiden oppleves behagelig og stimulerende, mens sørsiden virker uproporsjonal og ensformig. Parken har ikke noe klart definert senter, men muren rundt ballbanen virker som en rominndeler.

Næringsbygget i sør har påvirkning på solforholdene i parken, da bygget legger skygge over halve parken deler av ettermiddagen. Parken har flotte høye trær i god tilstand som

10 ♀♀

11 ♀♀

12 ♀♀

myker opp rommet og gir det et grønt preg. Gresset er preget av tråkk og gjør at parken ser mindre frisk ut. Foruten trær er det få estetiske detaljer i parkrommet og lite innslag av attraktive materialer. Det er tagging på diverse parkelementer og på bygninger. Det er også noe forsøpling og slitasje på benker og andre parkelementer. Fra vest er terrenget bratt og overgang mellom park og gate har et litt rufsete uttrykk.

5.3 OPPSUMMERING AV FEMINISTISK BYROMSANALYSE

Målet for denne delen var å analysere byrom fra et feministisk perspektiv, det vil si finne ut hvorvidt et utvalg byrom i indre Oslo blir brukt jevnt av begge kjønn og hvorvidt de er tilrettelagt for det jeg nå har kartlagt som viktig for særlig kvinners trygghet, komfort, nytelse og bruk. Ettersom det er etablert en forståelse for at tilstedeværelse av kvinner ofte kan vitne om høy kvalitet på byrommet med tanke på trivsel, estetikk og trygghet, kan kvinners fravær eller nærvær også betraktes som en indikator på at det er kvaliteter ved stedene som gjør dem mer eller mindre inviterende, trygge og trivelige for kvinner.

Ved mine registreringer var det store kjønnsforskjeller i hvem som oppholdt seg og beveget seg i Kristparken og Osterhaus' gate med tydelig flertall av menn på alle tidspunkt det ble talt. For Olaf Ryes Plass var imidlertid bevegelsen gjennom rommet jevnt fordelt på kjønn, mens for opphold var det flere kvinner enn menn. Det må påminnes at disse funnene ikke er statistisk signifikante, men de kan betraktes som en mulig tendens som jeg her vil ta utgangspunkt i.

Fra undersøkelsene er det liten tvil om at tilgrensende funksjoner i bygg har stor betydning for ferdsel og opphold. Samtlige av de tre byrommene ligger sentralt til og har en høy tetthet av funksjoner, som skulle tilsi høy grad av sosial kontroll og trygghet. Men dette varierer med flere faktorer. Hva slags funksjoner kan for eksempel ha betydning. Rundt Olaf Ryes

plass er funksjonene svært populære og varierte og tiltrekker mange ulike grupper. I Osterhaus' gate er imidlertid variasjonen noe mindre og en av funksjonene ser ut til å tiltrekke seg særlig menn av utenlandsk opprinnelse, hvor kulturer gjerne innebærer større grad av kjønnsseparasjon. I tillegg er vedlikeholdsintrykket varierende i gaten og beboernes fravær merkbart, som kan være negativt for trygghetsfølelsen. Gaten scorer imidlertid ikke eksepsjonelt lavt på vurderingskriteriene, til tross for at kjønnsforskjellen er såpass høy. Det kan implisere at det er noe stedsspesifikt med området eller gaten som ikke fanges opp av å kun se på fysiske kvaliteter. Gaten har imidlertid høyt potensial til å bli en triveligere gate rent estetisk sett. En menneskelig skala er allerede tilstede, og gaten ville fått et stort trivsels- og trygghetsløft med dekorativt dekke, bredere fortau, flere innslag av trær og andre elementer. I Torggata i samme område har slike tiltak åpenbart hatt stor betydning.

Den høye andelen kvinner som oppholdt seg på Olaf Ryes plass kan betraktes som et tegn på at dette er et generelt godt byrom som kvinner (og da sannsynligvis også menn) liker. Det er derfor mulig å bruke plassen som et eksempel på hvilke kriterier som åpenbart er viktige for kvinners opphold. Funksjonene rundt plassen er konkludert som utvilsomt viktige. I tillegg er tilgjengeligheten og fremkommeligheten på plassen svært god, samt sikt og menneskelig skala. Parken har et tydelig senter, og vegetasjon

fungerer som prydd og romavgrensere men ivaretar sikt. Mange benker på flere steder i parken gjør det mulig både å sitte både mindre og mer eksponert, men parken kan føles litt travel på grunn av størrelse og gjennomgang.

Som en motsetning til Olaf Ryes plass står Kristparken med sitt fravær av kvinners opphold. Det er liten tvil om at selve beliggenheten, og hvordan disse to stedene inngår ulikt i bystrukturen kan ha betydning for den generelle bruken av disse byrommene. Kristparken inngår mer skjult i områdets struktur og er koblet til mindre sentrale gjennomfartsåre i byen, i motsetning til Olaf Ryes plass som er koblet til to svært sentrale strøkgater i bydelen. Kristparken er med andre ord mindre tilgjengelig. Terrengeforskjellen i denne parken gjør imidlertid dette til en større utfordring enn på Olaf Ryes plass. Kristparken har imidlertid også lavere score på flere fysiske kvalitetskriterier. Beliggenhet er det vanskelig å gjøre noe med for et eksisterende byrom, men mulig kan åpenbare fysiske kvaliteter ved Olaf Ryes plass også overføres til Kristparken.

Et av problemene som omtales om Kristparken er tilstedeværelsen av folk som åpenbart ruser seg. Det har muligens en forbindelse med et sosialt bosenter som ligger i Grubbegata. Dette er et utfordrende fenomen som kan være vanskelig å håndtere. Dette er også mennesker som har rett til å være på offentlig sted (selv om åpenlys rusbruk ikke er lovlig). Det er likevel problematisk at det er en slik type aktivitet som

forbindes med en offentlig nabolagspark. Det kan argumenteres at det er noe med de fysiske kvalitetene ved parken som også bidrar til at den ikke brukes mer av andre grupper, og at en slik aktivitet derfor får lov til å dominere. Denne byromsanalysen har kartlagt at parken har potensial til å forbedre enkelte fysiske kvaliteter som også kan forklare hvorfor kvinner og jenter ser ut til å bruke parken mindre. Særlig forholdet mellom bygg og åpent rom, rominndeling, et fleksibelt aktivitets- og fasilitetstilbud, tilrettelegging for omsorg, sittemuligheter, estetiske kvaliteter, tilgjengelighet og fremkommelighet kan forbedres i parken.

Det finnes altså offentlige byrom i indre Oslo som ser ut til å være mindre brukt av kvinner enn av menn og som kan forbedres gjennom en feministisk tilnærming.

Særlig viktige kriterier ser ut til å være tilgjengelighet for gående, sikt og oversikt, menneskelig skala, tett blanding av funksjoner og funksjonenes tilbud, estetiske kvaliteter, og mange spredde sittemuligheter.

Rommets beliggenhet i bystrukturen er viktig. Samt tilpasning til stedsspesifikke faktorer som terreng.

Det ser ut til å eksistere kjønnsforskjeller i bruken av enkelte byrom i indre Oslo.

Kristparken og Osterhaus' gate er byrom i Oslo som kan forbedres med tanke på feministiske kvalitetskriterier.

DEL 6
DISKUSJON:

PREMISSER
OG UTARBEIDELSE
AV
DESIGNPRINSIPPER

Mål 4:

**Utvikle feministiske planpremisser
og designprinsipper for utforming av
offentlig byrom og**
teste designprinsippene på et eksempel
i indre Oslo by

I denne delen vil jeg oppsummere teori, føringer og empiri som sammenfattet utgjør planpremisser. Jeg vil deretter utvikle designprinsipper med bakgrunn i premissene og i funn fra empirien om kvalitetskriterier som er viktig for å tilrettelegge for kvinner. Slik danner jeg ”Designprinsipper for et likestilt byrom.”

PREMISSER: SAMMENFATNING AV TEORI, FØRINGER OG EMPIRI

Kunnskap som er kommet frem gjennom den teoretiske litteraturen, føringer og empiri utgjør premissene for et feministisk planperspektiv og tilnærming til utforming.

Teorien belyste hvordan byrom og kjønnsutfordringer er relatert. For å oppnå utvikling av steder som er inkluderende for alle mennesker, må vi forstå kjønn som en viktig faktor ved mennesker og samfunn. En feministisk tilnærming fokuserer særlig på kvinners behov fordi de har vært mindre inkludert og prioritert i planlegging, en tendens som stadig pågår. Relasjoner mellom kjønn gjør at kvinner føler seg mer utrygge utendørs, og statusforholdet mellom kjønn er et generelt likestillingsproblem som også design kan adressere. Byer er i dag preget av historiske planidealer med funksjonsinndeling og lange avstander. Uten bil kan det være lite smidig å reise mellom arbeid og hjem i kombinasjon med innkjøp og ansvar for barn, en situasjon som er mer vanlig for kvinner enn for menn. Tilrettelegging for privatbilen har skapt steder som kan føles særlig ubehagelige for kvinner, som parkeringsplasser og underganger. Å adressere kvinners behov kan bidra til å skape bedre og mer inkluderende byrom hvor flere mennesker ønsker å oppholde seg, samt et mer likestilt samfunn.

Mål og føringer formulert i styringsdokumenter og konvensjoner harmonerer med et feministisk planperspektiv. Likestilling er et internasjonalt forpliktende bærekraftsmål, en konvensjon og en lov i Norge. Det er en forpliktelse å

bygge ned forestillinger om kjønn som det ene overlegent det andre, som går i kjernen på teorien om statusforholdet mellom maskulinitet og femininitet som en utfordring. Norge har likestillingsmål om at menn og kvinner skal dele omsorgsansvar og lønnsarbeid jevnt mellom seg. Fordi kvinner i større grad tar omsorgsansvar for barn kan omsorg løftes som en feminin kvalitet i planlegging. Ikke fordi det er kvinner som bør gjør det, men fordi kvinner gjør det. I tillegg er det et likestillingsmål å forebygge vold mot kvinner. Her er trygghetskapende tiltak i offentlige byrom en helt åpenbar strategi som arkitektur og planlegging kan bidra med.

Styringsdokumenter om areal- og samfunnsutvikling er klare på at byrom skal være trygge, inkluderende og tilgjengelige for alle mennesker. Byrom skal være livlige og trivelige. Alle skal kunne delta i planleggingen av landskapet og man ønsker å sørge for bred deltakelse. Folk skal gå mer som transportmåte. En feministisk tilnærming kan være en måte å realisere slik utvikling av landskapet og samfunnet. I bestemmelser for utvikling av byrom i Oslo er det formulert flere av de samme kvalitetene som empiri har avdekket som viktige for kvinners trygghet og trivsel.

Empiri har også avdekket at kvinners nærvær i byrom er en indikator på høy kvalitet. Menn ser ut til å like samme byrom som kvinner, de er bare mer tilbøyelige til å oppholde seg i byrom som kvinner derimot ikke liker. Å planlegge

Teoretisk grunnlag

Et feministisk perspektiv tar utgangspunkt i et ideal og prinsipp om lik rett til å bruke og påvirke landskapet, og en innsikt i at dette ikke skjer i praksis når kjønn ignoreres i planleggingen.

Kjønnsrelasjoner, kjønn og andre identitetsfaktorer har betydning for erfaringer, behov, preferanser, og bruk av fysiske omgivelser, og for hvorvidt disse adresseres i planlegging og utforming.

Byrom må forstås som uttrykk for mening. En kritisk feministisk analyse kan avsløre skjulte strukturer og bidra til bevisstgjøring rundt hvem det planlegges for.

Kunnskap og tilrettelegging for kvinners behov kan skape mer inkluderende og rettferdige byrom. Særlig fire utfordringer adresseres gjennom et feministisk planleggingsperspektiv:

1. Ujevn og urettferdig kjønnsfordeling i bruk og påvirkning på offentlige byrom
2. Modernismens planlegging har medført mange utrivelige byrom og lange avstander som kan gjøre hverdagen utfordrende, særlig for kvinner.
3. Kjønnsrelasjoner innebærer at kvinner opplever mer utrygghet i offentlige byrom.
4. Maskulinitet har høyere status enn feminitet.

Føringer og mål

- Likestilling skal fremmes på alle samfunnsområder, særlig kvinners og minoriteters stilling
- Norge har likestillingsmål om jevnt fordelt omsorgsansvar og lønnsarbeid mellom kvinner og menn
- Fysiske omgivelser skal være trygge, sunne, gir en følelse av tilhørighet og liv, tilgjengelighet og nærhet, uavhengig av hvem man er
- Alle skal ha mulighet til å delta og medvirke i planlegging av landskapet, og det skal sørges for et bredt spekter av deltakelse for å skape inkluderende samfunn
- Det skal planlegges for å fremme helse og til å forebygge kriminalitet
- All vekst i persontransport skal tas med gange, sykkel og kollektivtransport
- Oslos innbyggere skal ha tilgang på grønne byrom. Offentlige byrom skal være trygge, ha vegetasjon som kvalitet, variere i tilbud med høy kvalitet, bidra til samhandling mellom mennesker, grense til publikumsfunksjoner, ha sitteplasser i gode solforhold skjermet fra støy og være belyst på en trygg og trivelig måte.

Annen og egen empiri

- Norske kvinner som har opplevd utrygghet ved å ferdes ute, er over dobbelt så høy som andelen menn. Kvinners utrygghet bunnar i frykt for seksuelt overgrep. Kvinner unngår steder de oppfatter som utrygge.
- Kvinners tilstedeværelse i byrom kan betraktes som en indikator på god kvalitet på byrommet.
- Det ser ut til å eksistere kjønnsforskjeller i bruken av enkelte byrom i indre Oslo by.
- Offentlige byrom i indre Oslo som kan forbedres med tanke på feministiske kvalitetskriterier er Kristsparken og Osterhaus' gate.

PREMISSER ▶

for kvinner kan altså både medføre en generelt høyere kvalitet og sikre bruk av begge kjønn.

UTARBEIDING AV DESIGNPRINSIPPER

Premissene danner et grunnlag for utformingsprinsipper som kan bidra til å skape mer likestilte byrom. Designprinsippene er formulert med utgangspunkt i diverse empiriske funn som er gjort på hva som kan bidra til trygge, trivelige byrom som kvinner bruker. Det som var formulert som «kvalitetskriterier» i forrige del blir altså sammenfattet til «designprinsipper for likestilte byrom», hvor noen flere funn også inkluderes. Prinsippene er sortert under tre temaer med bakgrunn i feministiske strategier som ble belyst i teorien; tilrettelegge for bruk, trygghet og synliggjøring og bevisstgjøring.

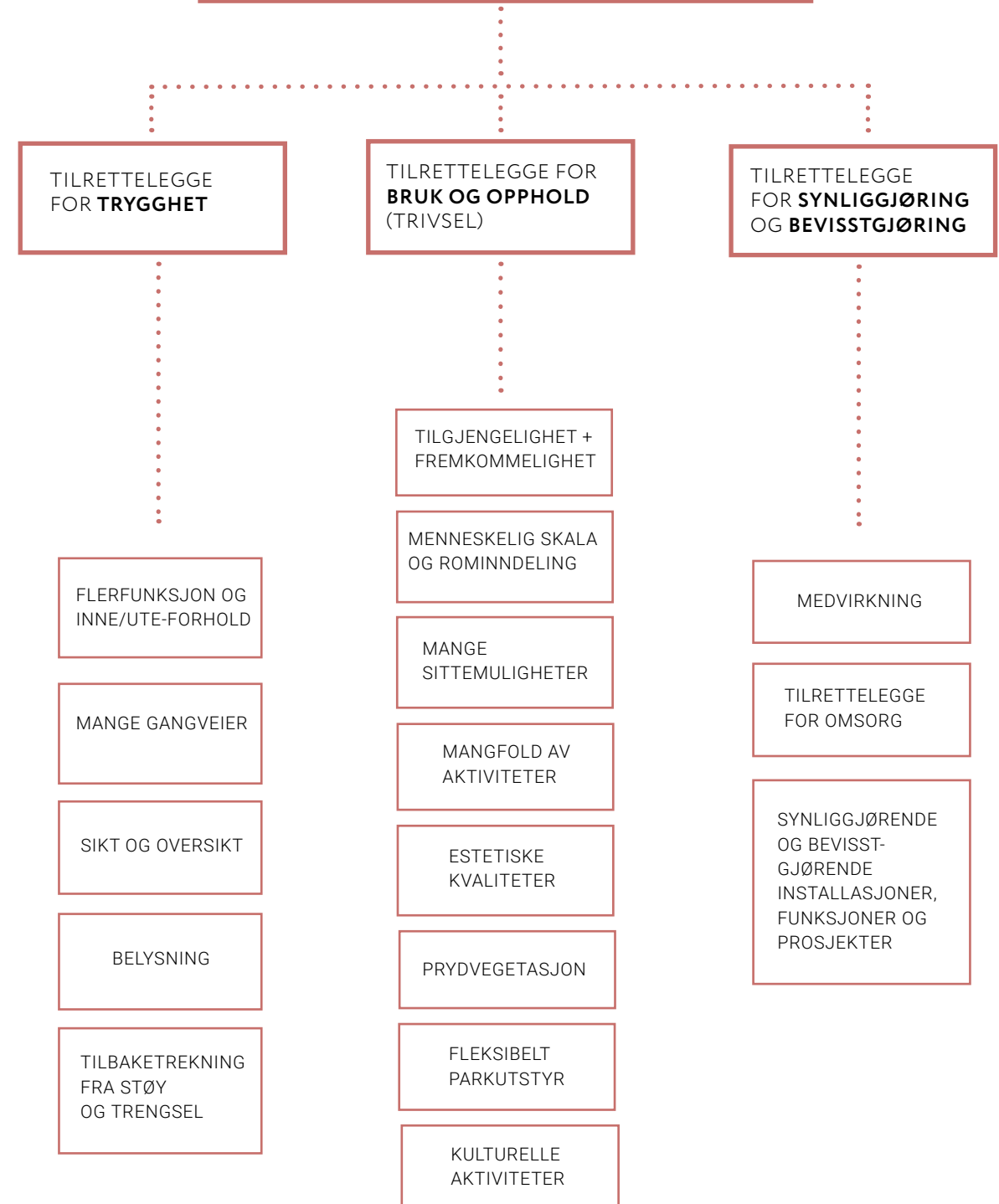
Innholdet i de to skjemaene til høyre på denne siden går altså inn i 16 designprinsipper under tre temaer på motstående side.

Empiriske funn av fysiske kriterier som bidrar til kvinners trygghet, trivsel og bruk

- Belysning
- Tett blanding av funksjoner og relevant funksjonsinnhold i tilgrensende bygninger
- God sikt og oversikt
- Tydelig skille mellom privat og offentlig
- Myke overganger mellom fasade og byrom
- Tilbaketrekning fra trafikkstøy og trengsel
- Tilgjengelighet: nærhet og tilgang til gode byrom. Kvalitet på overgangsområder.
- Fremkommelighet: mange gangveier, minimumsbredde og universell utforming
- Flere allsidige aktiviteter i samme byrom
- Fleksibelt parkutstyr/installasjoner
- Kulturelle aktiviteter
- Toalett og drikkevann
- Tilrettelegging for omsorgsansvar for barn
- Mange sittemuligheter
- Sosial møteplass: Mulighet for valgfri sosialisering
- Tydelig senter og romavgrensning
- Menneskelig skala
- Vedlikehold og renhold
- Vegetasjon som estetisk element balansert med behov for trygghet
- Attraktive materialer og intrikate detaljer
- Medvirkning gjennom hele prosessen
- Midlertidig installasjon og testing
- Synliggjøring gjennom symbolske prosjekter og tiltak

DESIGNPRINSIPPER FOR LIKESTILTE BYROM

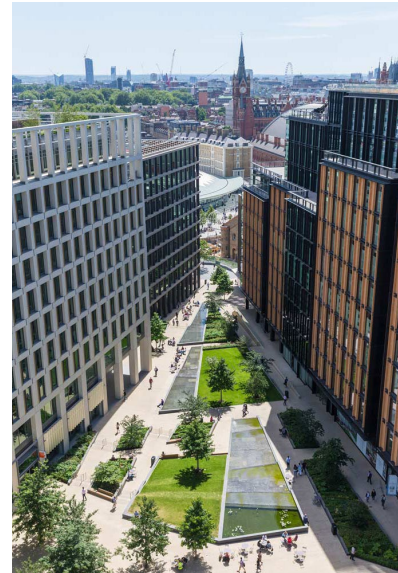

BESKRIVELSE AV DESIGNPRINSIPPER

Designprinsippene vil ha ulik grad av betydning for ulike typer byrom, og bør alltid tilpasses stedets egenart. Her har jeg brukt særlig eksempler fra parker og urbane oppholdsrom som eksempler på designprinsippene, ettersom jeg senere vil anvende dem på en slik type offentlig byrom, nemlig Kristparken.

TILRETTELEGGE
FOR TRYGGHET

Som påpekt sammenfaller tiltak for trygghet ofte med tiltak for trivsel, men jeg har her inkludert det som er omtalt som eksplisitt viktig for å skape trygghet.

Figur 44: (Sturrock, u.å.)

TILBAKETREKNING FRA
STØY OG TRENGSEL

Tilbaketrekning er et trygghetsprinsipp som også er svært relevant for trivsel, men som jeg har plassert under trygghet fordi det også handler om beskyttelse fra diverse ubehageligheter. Tilbaketrekning går ut på at et rom for opphold bør skjermes for motorisert trafikk og støy. Det bør tilby mulighet for ro samtidig som det er tilgjengelig og kan romme mange mennesker. Pancras Square ligger i et travelt område i London ved to av byens mest brukte togstasjoner. Rommet har høy gjennomfart av gående mennesker, men tilbyr likevel en slags ro med å være skjermet fra trafikk og elementer som vannspeil.

MANGE GANGVEIER

Mange gangveier er et tilgjengelighetsprinsipp, men er så viktig for trygghet at jeg her har valgt å ta det med som et eget prinsipp. Mange gangveier skaper mange muligheter for bevegelse gjennom et rom og mulighet for sosial kontroll. Det kan også forhindre at det oppstår tråkk, som bidrar til å holde et vedlikeholdsinntrykk oppe. På Pancras Square er det avsatt mye rom for gangpassasje både i hver utkant av rommet og på tvers.

Figur 45: (Arch-exist, u.å.)

BELYSNING

Belysning er et kritisk trygghetskapende prinsipp. Belysning handler imidlertid ikke bare om å lyse opp uterom så mye som mulig, men å gjøre byrom trivelige og innbydende også på kveldstid. Kvalitetsfull og kreativ belysning gir inntrykk av investering i et område. Det gir et positivt inntrykk som også kan bidra til at lokalbefolkning får en større ansvarsfølelse ovenfor området og generelt bidra til mer bruk og mer sosial kontroll. I parken Wantou & Vanke Paradise Art Wonderland i Kina er kreativ og stemningsfull belysning kombinert med et hensyn til sikt.

SIKT OG OVERSIKT

Oversikt i et byrom er viktig for lesbarhet og orientering og for opplevelsen av trygghet. Sikt gjør det mulig å se andre mennesker. Så langt det er mulig bør sikt også skapes mellom rom som grenser til hverandre, som gate og park. Det skaper sosial kontroll, og gir mulighet til å observere et rom før man entrer det. Prinsippet om sikt bør balanseres med en form for rominndeling slik at rommet ikke virker tomt og kjedelig. I parken Wantou & Vanke Paradise Art Wonderland har man oppnådd dette med lav prydbedskonstruksjoner som også fungerer som sitteplasser.

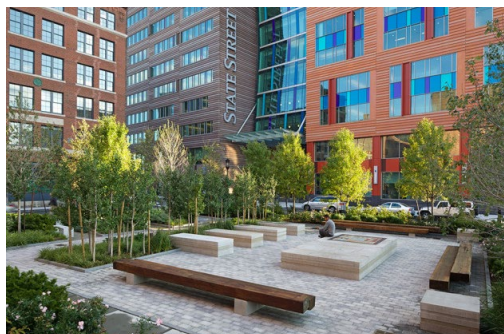
Figur 46: (People in the eyes, u.å.)

FLERFUNKSJON OG
INNE/UTE-FORHOLD

Prinsippet om flerfunksjon og forholdet mellom inne/ute innebærer at vi må ta stilling til hvordan bygninger forholder seg til et byrom og hvilke funksjoner de har. Bygningers innhold har betydning for hvilke grad av sosial kontroll de tilfører. Det er ønskelig at byrom for opphold skal grense mot åpne fasader med ulike publikumstilbud. Dette er vesentlig for både trygghet og trivsel. Her er også overgangen mellom fasade og åpent rom vesentlig. Myke overgangssoner i form av vegetasjon, møblement eller markerte inngangspartier kan øke trygghet- og trivselsinntrykk.

WATERLILY Design Studio har utformet en plass i byen Xuzhou i Kina, med fokus på å gjøre uteområdet til en forlengelse av innendørs livet. Vannspeil og møblement, samt en svært åpen fasade, gir en myk overgangssone og en sterk relasjon mellom bygg og plass.

TILRETTELEGGE FOR
BRUK OG OPPHOLD
(TRIVSEL)

Figur 47: (Wonsek, u.å.)

MENNESKELIG SKALA
OG ROMINDELING

For eksisterende byrom er det sjeldent man kan gjøre noe med skalaen på omkringliggende bygninger. Man kan imidlertid gjøre noe med opplevelsen av skala i selve byrommet ved hjelp av romdannende virkemidler. Større åpne rom bør få en form for rominndeling med hjelp av konstruksjoner og vegetasjon. Slik skapes mindre rom med som kan gi intim og beskyttende følelse. I enkelte tilfeller kan det også være aktuelt å skape et tydelig senter for å gi rommet en klar definisjon og en tydelig møteplass. Overganger mellom fasade og åpent rom kan mykes opp med vegetasjon og slik både skape intrikate detaljer og menneskelig skala.

Det er imidlertid viktig at rominndeling balanseres med siktprinsippet.

Figur 48: (Østengen og Bergo, u.å.)

TILGJENGELIGHET + FREMKOMMELIGHET

Tilgjengelighet innebærer at alle skal ha tilgang på offentlige byrom og derfor må det tilrettelegges for det, særlig for gående, folk med nedsatt funksjonsevne og barnevogn. Steder bør være tilrettelagt for fremkommelighet med å tilby god plass for bevegelse. Fortau og gangveier bør minimum være 2,5 meter brede. Ved god plass til det bør fortau gjerne være 6-7 meter brede slik som ved Olaf Ryes plass i Oslo (øverst). Prinsippet handler altså også om et fokus på hvordan tilgrensende områder møtes.

Terrengdringer kan være utfordrende for mange, og må tilpasses med universell utforming. Det vil si at stigningen på en gangsti eller rampe ikke skal være mer enn 1 meter per 20. meter. (1:20).

Figur 49: (Agence Ter, u.å.)

MANGE SITTEMULIGHETER
(ALENE OG SAMMEN)

Mange benker og sittemuligheter er en generell kvalitet i et byrom som skal invitere til opphold. I et feministisk perspektiv er det vesentlig at sittemuligheter er plassert slik at man ikke må sitte tett opp til fremmede, men også kan velge å sitte mer skjermet. Samtidig er det viktig for mange kvinner at steder fungerer som en sosial møteplass. Det er også et viktig feministisk prinsipp at kvinner bør være synlige i et byrom. Derfor bør sittemøbler plasseres både eksponert langs gangveier og senter og i mer tilbaketrukkne og skjermede soner. Et godt eksempel er plasseringen av sittemøbler i en park i utkanten av Paris designet av Agence Ter.

Figur 50: (Ukjent, u.å.)

Figur 51: (Surroca, 2017)

HØY ESTETISK KVALITET

Kvinner oppholder seg mer i byrom som har en generelt høy kvalitet. Det innebærer som regel at de estetiske og positive inntrykkene er gode. Å tilrettelegge for kvinners opphold innebærer derfor å søke en høy estetisk kvalitet på rommet.

Vegetasjon inngår som nevnt i dette, men materialer er også vesentlig. Attraktive dekker kan tilføre mye til en plass, som her på Pendés Square i Spania. I tillegg kan lekelementer også utføres på en estetisk måte. Huskestativet er fra en skulpturell lekeplass designet av billedhugger Isamu Noguchi i byen Atlanta i USA.

Under dette prinsippet inngår også renhold og vedlikehold som et kritisk moment da slitasje og hærverk som regel demper det positive inntrykket av et byrom.

Figur 52: (Soar og Thomas, u.å.)

MANGFOLD AV AKTIVITETER

Et prinsipp om mangfold av aktiviteter innebærer at et byrom så langt det er plass til det, bør tilby en variasjon av aktiviteter. Dette øker sannsynligheten for at byrommet brukes av flere ulike grupper. Det kan for eksempel være en kombinasjon av lek for barn, med andre aktiviteter som brukes mer av eldre som for eksempel volleyballbane eller bordtennis.

I Normand Park i London er ulike typer lek og aktiviteter som klatrevegger, lekeapparater, bmx-bane og bordtennis konsentrert og samlet i en del av parken, med grense til frie gressområder og sitteområder.

Figur 53, over: (Soto, u.å.) Figur 54: (Ukjent, u.å.)

FLEKSIBELT PARKUTSTYR

Fleksibelt parkutstyr innebærer at det gis mulighet til bruk på ulike måter eller at et element kan ha flere funksjoner. Det kan for eksempel være flyttbare objekter eller elementer som er skulpturelle og estetiske, men som man også kan sitte eller leke på. Et eksempel er installasjonen *Pénétrable* av kunstner Jesús Rafael Soto som har stått på offentlige steder i hele verden. Det er et interaktivt verk som både er vakkert å se på, men som også kan stimulere til lek. Paviljongen i Illinois er også et slikt fleksibelt parkelement.

Figur 55: (Zukauskas, u.å.)

KULTURELLE AKTIVITETER

Jenter har en tendens til å like mer kulturell og fantasifull artet aktivitet som musikk og dans. Parkelementer som kan tilby mulighet for egendefinert og fantasifull bruk, og for eksempel fungere som scene, gir mulighet for lek og aktivitet som er mindre predefinert enn for eksempel mange sportsaktiviteter. I en nabolagspark i Illinois, USA blir en paviljong brukt både som møbel, til fantasifull lek og som scene for diverse fremvisninger. Kulturelle aktiviteter kan også innebære funksjoner i bygg.

Figur 56: (Turenscape, u.å.)

PRYDVEGETASJON

Prydvegetasjon inngår som en estetisk kvalitet, men vegetasjon er en så viktig kvalitet som bør sikres at jeg her har inkludert det som et eget prinsipp. Vegetasjon bidrar til å gi farge og myker opp et rom. Samtidig har det en viktig biologisk funksjon som man alltid bør etterstrebe å ivareta. Forming med vegetasjon bør imidlertid tilpasses behovet for sikt og oversikt, og altså ikke gå på bekostning av trygghet.

I et parkdrag i den kinesiske byen Tianjin har arkitektkontoret Turenscape designet sitteområder omkranset av lav prydvegetasjon hvor sikt ivaretas. Det er også et eksempel på rominndeling.

TILRETTELEGGE
FOR SYNLIGGJØRING
OG BEVISSTGJØRING

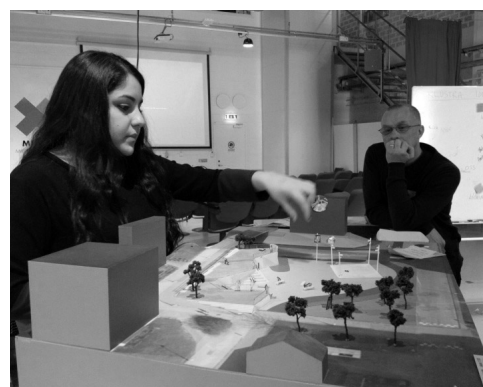

Figur 57 : (Kvaal, u.å.)

SYNLIGGJØRENDE OG BEVISST-
GJØRENDE INSTALLASJONER,
FUNKSJONER OG PROSJEKTER

Synliggjøring av likestillingsutfordringer og kjønnsproblematikk kan gjøres på mange måter. For eksempel gjennom kunst og design, og på denne måten bidra til å skape debatt og holdningsendringer i samfunnet. Den såkalte "Kvinneparken" som en del av skulpturparken på Ekeberg i Oslo skapte debatt om hvorvidt dette representerte et moderne eller ortodoks syn på kvinnen, og om dette var noe som var ønsket (Lund, 2013). Parken inneholder imidlertid flere moderne kunstinntallasjoner som på ulike måter belyser det komplekse ved kjønn, kjønnsrelasjoner og kvinnen, og kan derfor ses som en positiv form for synliggjøring og bevisstgjøring. Også funksjoner i bygg kan bidra til synliggjøring og bevisstgjøring, som eksempelvis det kvinnehistoriske museet i Umeå gjør.

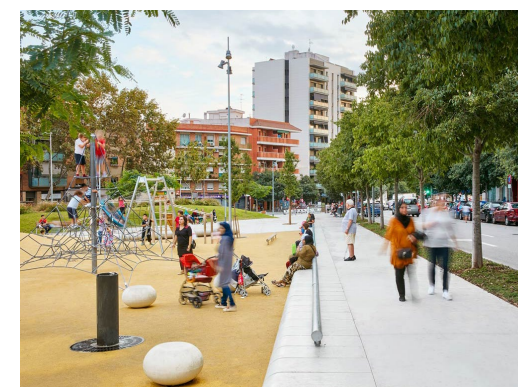
I prinsippet inngår også viktigheten av kommunikasjon og informasjon om hensikter. Erfaringer viser at planleggingsprosjekter som er uttrykkelige i å adressere kjønn, har hatt positive effekter.

Figur 58 : (Bjørnson, u.å.)

MEDVIRKNING

Medvirkning fra lokalbefolkning er et helt vesentlig prinsipp for en feministisk tilnærming, da synliggjøring av opplevelser og erfaringer er en sentral strategi. I denne forbindelse er det viktig å kartlegge hvem som bruker og hvem som fraværer fra å bruke et område. Det bør sørges for at stemmer som ofte blir mindre hørt og som ikke får sine behov dekket gjennom eksisterende byrom, inkluderes. Medvirkning bør ideelt foregå gjennom hele planleggingsprosesser og det bør også tilstrebes muligheter for midlertidige tiltak og utprøving.

Figur 59 : (Hevia, u.å.)

TILRETTELEGGE
FOR OMSORG

Å tilrettelegge for barns lek og for at foreldre kan oppholde seg komfortabelt rundt leken, er en måte å adressere det at kvinner oftere opptrer i omsorgsroller. Det er derfor også et sentralt prinsipp for bruk og opphold, men også et synliggjøringsprosjekt i form av å løfte omsorg som en prioritet i landskapsdesign. En nabolagspark i Badalona, Spania designet av peris+toral.arquitectes er et godt eksempel på en godt tilrettelagt plass for barn og småbarnsforeldre.

I dette prinsippet inngår også fasiliteter som drikkevann, toalett og stellerom som er særlig viktig for småbarnsforeldre, kvinner og jenter.

DEL 7
EKSEMPEL PÅ UTFORMING:
KRISTPARKEN

Mål 4:

Utvikle feministiske planpremisser og designprinsipper for utforming av offentlig byrom og **teste designprinsippene på et eksempel i indre Oslo by**

Metode:

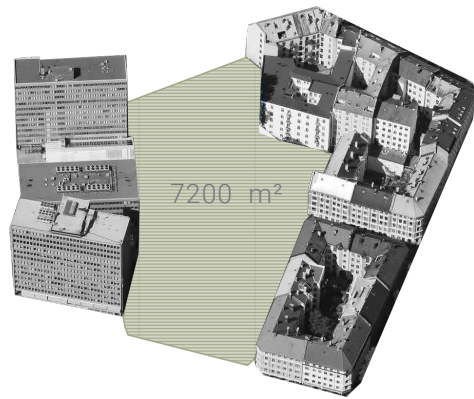
Konseptuelt utformingsforslag basert på designprinsipper

Den feministiske byromsanalysen avdekket at Kristparken har potensial for forbedring med tanke på kjønnsforskjeller i hvem som oppholder seg og beveger seg gjennom byrommet. Parken har i det hele tatt et generelt forbedringspotensial. I denne delen bruker jeg Kristparken som et case-eksempel til å anvende designprinsippene for likestilte byrom på. Utformingsforslaget er konseptuelt.

En del kvaliteter ved Kristparken er allerede kartlagt. For å utforme parken var det nødvendig å analysere flere steds- og landskapsspesifikke kvaliteter ved Kristparken, og delen starter med en slik redegjørelse.

8.1 LANDSKAPSANALYSE

EN DEL AV DET GRØNNE OSLO

Figur 60 : Redigert (BLOM, u.å.)

Kristparken er blant byens mindre grønne byrom, men er også en av parkene som ligger nærmest sentrumskjernen i ringen av grønne rom som omkranser Oslo sentrum (Gehl Architects, 2014). Området Hammersborg og delen av sentrum som parken grenser til, har ingen andre grønne byrom og er preget av mye asfalt. Dette gjør Kristparken til et verdifullt og viktig byrom i området, som muligens ikke er realisert til sitt største potensial i dag. Parken er utenfor området som ble behandlet av Bylivsundersøkelsen (2014), men i både den og i Handlingsprogram for økt byliv (2017) blir det belyst at forbindelser for fotgjengere er usammenhengende og lite tydelige mange steder i dette området. Parken har potensial til å kobles sterkere til andre grønne byrom og til å fungere bedre som en forbindelse mellom ulike områder.

Figur 61: Kristparken er en av byens mindre parker, men en av de som ligger tettest mot sentrumskjernen. Fritt etter Gehl Architects (2014).

Kartdiagrammet viser den sentrale beliggenheten til parken, nært til viktige handel- og strøkgater og ferdselsårer i byen. Parken er derimot ikke koblet direkte til noen av disse, og heller ikke til holdeplasser. Men det er kort vei å gå til parken fra slike sentrale sentrumsområder, og fra mange boliger i området.

HISTORIE:
TIDLIGERE KIRKEGÅRD

Figur 62: (Ukjent, u.å).

Området var tidligere gravplass og en del av Christ Kirkegaard. Der hvor det står "Kirkegaard" over, er i dag Kristparken.

Parken var tidligere del av Christ kirkegård som ble anlagt på 1600-tallet. Etter andre verdenskrig ble Grubbegata anlagt på tvers over kirkegården. Gravstøtter vest for gaten ble bevart og dette området er i dag regulert som minnepark. På nedsiden ble gravene fjernet og området ble gjort om til park, nå kjent som Kristparken (Giørtz, 2017).

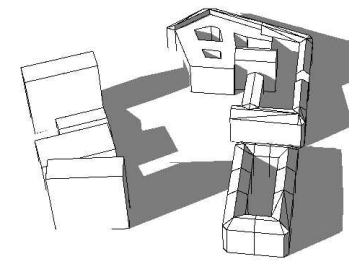

Figur 63: (Ørsted, 1971)

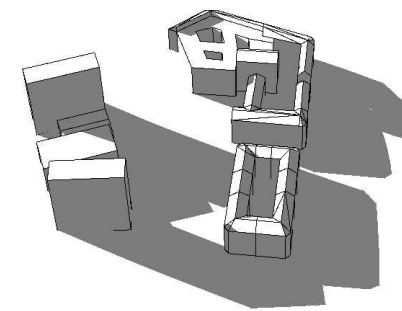
Eldre bilde på oppsiden av Grubbegata hvor Christ kirkegaard nå er regulert som minnepark.

SOL OG SKYGGE

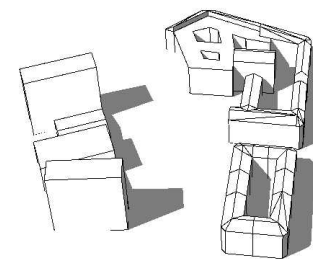
21 mars 12:00

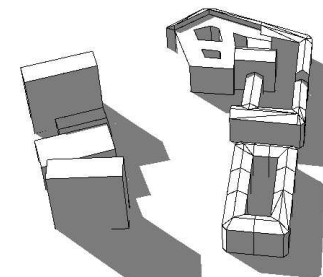
21 mars 15:00

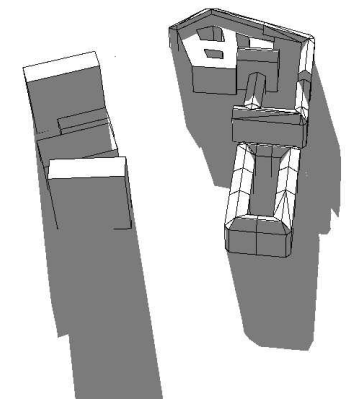
21 juni 12:00

21 juni 15:00

21 juni 18:00

Høyden på OBOS-bygget skaper skygge i parken deler av ettermiddagen. Parkens store trær kan også skape noe skygge, men av en mer transparent art. Flere steder i parken har gode solforhold store deler av dagen. Her finnes det potensial til å etablere flere oppholdsmuligheter.

BEVEGELSE OG LIV

Det er mange ulike funksjoner i bygningene rundt parken. De fleste boligblokkene i området har diverse servicetilbud i første etasje. På fasadesidene som tilgrenser parken er det stort sett leiligheter. I sør tilgrenser kontorbygget OBOS. Det er flere kirker i nærområdet, samt Deichmanske hovedbibliotek som trekker mange besøkende. Like ved ligger også en barneskole.

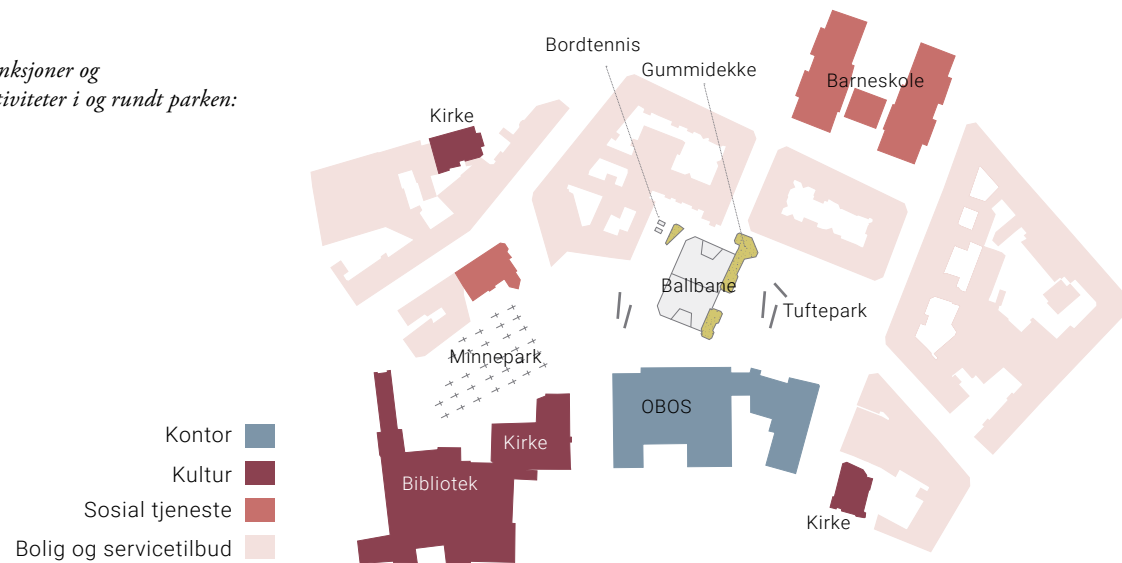
I selve parken er det ballbanen som genererer mest aktivitet, samt to bordtennisbord. Sitteområder er sentrert rundt disse. Enkle treningsapparater er plassert rundt i parken.

To gangveier brukes som passasje mellom de tre gatene som er tilkoblet parken. I tillegg viser tråkk en tydelig mye brukt passasje mellom Grubbegata og Møllergata.

Ganglinjer gjennom parken:

Funksjoner og aktiviteter i og rundt parken:

Tråkk går langs deler av gangveien og opp til Grubbegata.

Gangveiene i parken er belyst med klassisk parkarmatur.

Fasaden til OBOS-bygget henvender seg lite til parken uten innganger og inviterende publikumsfunksjoner.

Fasader i nord er mer fargerike og varierende. Balkonger tilfører liv, men det er kun leiligheter i blokkene.

Kombinert ballbane tar opp mye rom i parken, og fungerer som senter for aktivitet. På kvelden er den kraftig opplyst (banen er avbildet i dagslys senere).

Figur 64: (Google, 2017).

I hjørnet ved Møllergata er det et hyggelig lokale med høyt potensial til å skape mer liv i og rundt parken.

GRØNNSTRUKTUR

Parkens grønstruktur består hovedsakelig av gressplen og store praktfulle trær som er stort sett friske og fine. Flere av trærne er over 20 meter høye og myker opp parkrommet. På bakkeplan er det imidlertid mindre stimulerende. Tidligere hekker er tatt bort og erstattet av gummidekke og gress er mange steder preget av kraftig tråkk. De få buskområdene som finnes ser lurvete og lite vedlikeholdt ut.

Av omkringliggende grønstruktur er det også praktfulle trær i minneparken på oppsiden av Grubbegata. Videre vestover kommer man til Schandorffs plass med mindre gressområder og prydbed.

I Deichmans gate er det nylig etablert regnbed og hele gaten er oppgradert.

Treslag i parken

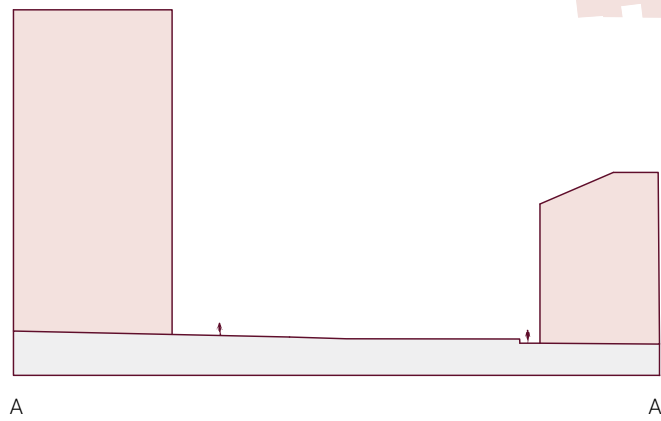
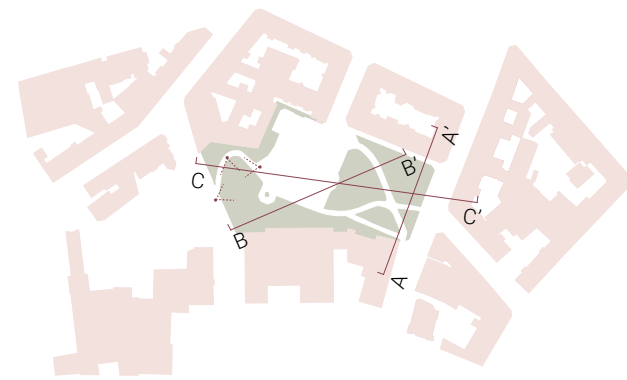
- Ask
- Lønn
- Alm
- Kirsebærtre
- Kastanje

Figur 65: (Rudjord, 2017).

Det er store praktfulle lønnetrær i parken. På bakkeplan er det kun gress n bortsett fra noen lite velholdte buskområder. Nylig anlagte regnbed i Deichmans gate grenser til parken.

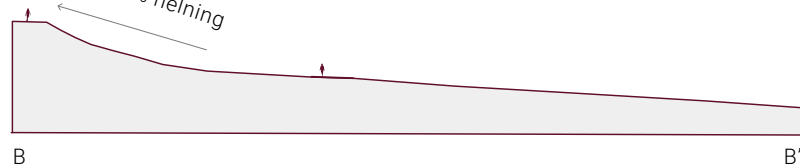
TOPOGRAFI OG SKALA

A

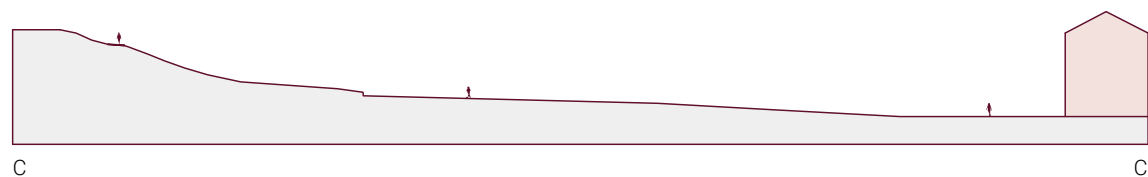
A'

1:5 / 20% helning

B

B'

C

C'

0 30 m

Gangveien heller enkelte steder 16 % som er langt brattere en kravet for universell utforming. Lengre sør blir det enda brattere med omtrent 20 % helning.

Terrenget stiger i vestenden av parken med flere meter på kort avstand, som gir bratte helninger. Mot OBOS-bygget der tråkk er dannet er helningen på rundt 20 %, altså én meter høydeforskjell per femte meter. Gangstien som er lagt i motsatt ende på denne siden hvor helningen er noe mindre bratt, er langt fra universelt utformet. På øverste strekk heller gangveien med ca. 16 %. Kravet om universell utforming er maksimalt 5 % stigning.

Skalaopplevelsen er som tidligere nevnt sprikende i parken. De to endene på OBOS-bygningen bidrar særlig til dette med mellom 40 og 50 meters høyde, mot mellom og 15 og 20 meter på motsatt side (snitt A-A').

VISUELL OPPLEVELSE

Fra Møllergata ser man tydelig parkens store trær. På bakkeplan begrenses imidlertid et visuelt inntrykk av parken på avstand på grunn av parkerte biler (1). Først like utenfor parken får man et inntrykk, og man ser store deler av rommet og hvor det er mulig å gå gjennom parken (2 og 3). De to ulike fasadeuttrykkene på hver side av parken gir en ulik visuell opplevelse av parken. Måten OBOS-bygget henvender seg til parken (4) gir et lite stimulerende inntrykk i motsetning til de gamle fargerike og detaljerte bygårdene på motsatt side (5). Ved ballbanen er det mulig å sitte og å se aktivitet (6 og 7). Opp mot Grubbegata er det en bratt gangvei. Asfalt rundt et tre vitner om noe slitte konstruksjoner (8). Fra Grubbegata ser man særlig ballbanen innrammet av trær (9).

OPPSUMMERING AV ANALYSE

Parken har en sentral beliggenhet og har potensial til å tilrettelegges bedre både som nabolagspark for mange beboere i området, til å kobles sterkere til andre grønne byrom og til å fungere bedre som en forbindelse mellom ulike områder.

Parken er skyggelagt deler av ettermiddagen, særlig i sør hvor OBOS-bygningen skaper skygge. Det er imidlertid flere steder som stort sett ligger i sol store deler av dagen.

Det er mange ulike funksjoner i tett blanding rundt parken som er positivt, men det er imidlertid potensial for at fasader som tilgrenser parken kan henvende seg i enda større grad mot parken og at en sterkere relasjon mellom inne og ute skapes. det ene hjørnet mot Møllergata ligger et trivelig lokale som parken potensielt kan skape en sterkere sammenheng med. Særlig OBOS-bygget har harde overganger mellom åpent rom og fasade.

Av aktiviteter i parken er de foruten sitteplasser og mulig lek på enkelt gummidekke, alle sportsorienterte med ballbane, bordtennis og treningsapparater. Ballbanen er arealkrevende og fungerer som et tyngdepunkt. Den begrenser imidlertid intime romopplevelser i parken.

Parken brukes av mange til å passere mellom de tre gatene som er koblet til parken, men har kun to opparbeidede gangstier. Tråkk viser behov for mer tilrettelagte gangstier.

Det står flere høye praktfulle trær i parken som stort sett er friske. De tilfører mykt og svært grønt preg til parken som er en positiv kvalitet. I tilgrensende Deichmans gate er det nylig anlagt pene regnbed og muligheter for opphold og lek. Det kan skapes et tydeligere slektskap mellom parken og denne gaten.

Terreng er en utfordring i parken. Dagens gangsti opp til Grubbegata er langt fra universelt utformet og det ligger et potensial i å skape mer muligheter for opphold i dette området da det har sol store deler av dagen. Opplevelsen av menneskelig skala med tanke på bygg kan være sprikende, men flere bygg rundt parken er attraktive og det ligger også et mulig uforløst potensial i OBOS-bygget.

8.2 UTFORMINGSFORSLAG

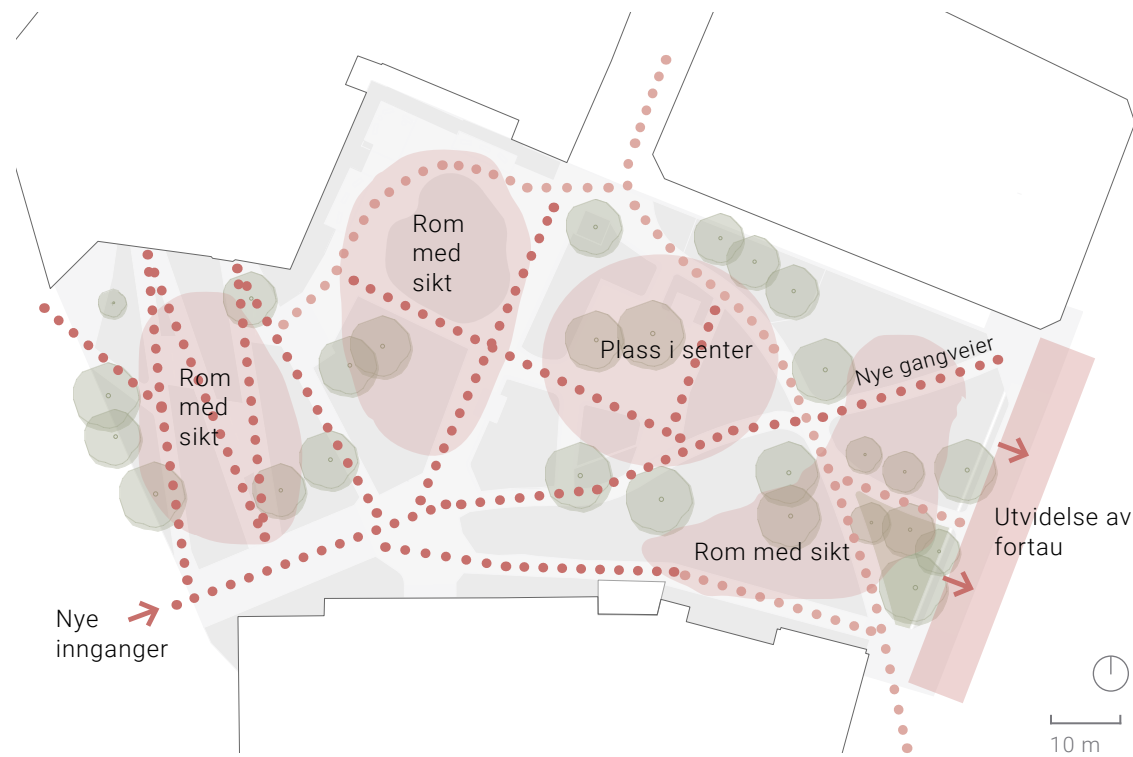
I dette delkapittelet anvender jeg designprinsippene til å utvikle et utformingsforslag for Kristparken.

På neste side presenteres illustrasjonsplan hvor flere tiltak for parken er vist. Jeg vil gjennom kapittelet presentere mer inngående ulike tiltak som er basert på prinsippene. I enkelte tilfeller vil jeg da henvise til illustrasjonsplanen som illustrerende figur, da ikke alle tiltak er vist like tydelig med andre illustrasjoner.

ILLUSTRASJONSPLAN

FORMGIVENDE GREP: BEVEGELSE OG ROM MED SIKT

Mange gangveier gjennom og rundt et oppholdsområde er viktig for å skape både opplevd og faktisk trygghet, ved å fungere som grunnlag for sosial kontroll av passerende mennesker. I dag har Kristsparken kun to opparbeidede gangveier gjennom området, men tydelig tråkk viser behov for flere. Det overordnede plangrepet er derfor basert rundt prinsippet om mange muligheter for bevegelse gjennom området og god sikt.

I tillegg er prinsippet om menneskelig skala og rominndeling brukt som førende for

det overordnede utformingsgrepet. Dagens tyngdepunkt og senter virker orientert rundt ballsporbanelen mot et hjørne i parken. Et tydeligere og mer intimt senter i form av en liten plass med mange sitteplasser kan invitere til en annen type bruk, samt gjøre parken mer tydelig og lett å lese. Plassen er trukket litt mot nord der det er bedre solforhold i parken, og har to av parkens praktfulle trær som sentraliserte elementer. Plassen rammes inn av lave murkonstruksjoner som illustreres på de neste sidene. Innrammingen av plassen gjør at det dannes flere rom som øker muligheten for

mangfold og for å oppholde seg i parken uten å nødvendigvis forholde seg direkte til fremmede. Slik følger også parkens utforming et prinsipp om tilbaketrekning.

Parkens plassering gjør at den allerede oppleves som tilbaketrukket fra støy og trengsel. En utvidning av fortauet i Møllergata i øst kan likevel gjøre overgangen mellom park og gate mykere, og samtidig øke tilgjengeligheten ved at et mer inviterende inngangsparti dannes. En ny

trapp og rampe gjør parken mer tilgjengelig fra Grubbegata i vest. Etablering av trapp og rampe vil også definere denne delen av parken tydeligere og danne små rom med muligheter for opphold (som vist på illustrasjonsplan forrige side).

Alle parkens eksisterende trær beholdes da dette er en sterk kvalitet ved parken. De fungerer som pryd og myker opp rommet. Når trærne er grønne kan de ta noe sikt, men dette er oppveining mellom trygghet- og trivselsbehov.

TILGJENGELIGHET OG SIKT

Sikt ivaretas gjennom lav prydevegetasjon i konstruksjoner man også kan sitte på.

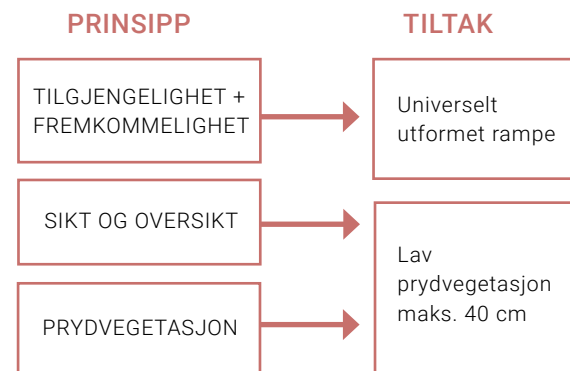
Universell utforming av terreng

Mange gangveier og inngangsporter gir bedre tilgjengelighet, men det er en forutsetning at disse også er anvendelige for folk uavhengig av funksjonsevne. I den østre delen av parken kvalifiserer stigningen som universelt tilgjengelig. Dette er imidlertid ikke tilfelle i vest hvor terrenget er bratt. Her er det mulig å anlegge en universelt utformet rampe, som illustrert i plan og snittoppriss på de neste sidene.

Sikt

Oversikt over et område er viktig for den opplevelsen av trygghet og den faktiske tryggheten ved at folk er synlige for hverandre. Det gjør også orientering enklere. Lav vegetasjon i

murkonstruksjoner sørger for at sikt ivaretas, samtidig som det tilfører estetisk kvalitet til området. Den gode sikten gjør også at rampen kan ses tydelig som er viktig for tilgjengeligheten.

MANGFOLDIG OG FLEKSIBEL AKTIVITET

PRINSIPP

TILTAK

MANGFOLD AV AKTIVITETER	En blanding av mindre plasskrevende lek og spill
KULTURELLE AKTIVITETER	Etablerer fleksible parkmomenter som inviterer til fantasifull og mer kunst- og kultur-preget lek
FLEKSIBELT PARKUTSTYR	Etablere småbarnslekeplass med nære sitteplasser orientert rundt.
TILRETTELEGGE FOR OMSORG	Etablering av WC/stellerom og drikkevannsfontene
MANGE SITTEMULIGHETER	Sitteplasser etableres utover flere steder i parken. Både i form av benker og som del av konstruksjoner.
ESTETISKE KVALITETER	Attraktivt dekke etableres på plass.

Mangfold av aktivitet, tilrettelegging for barn og småbarnsforeldre, mange sitteplasser spredd rundt, og estetiske elementer som attraktivt dekke og prydevegetasjon.

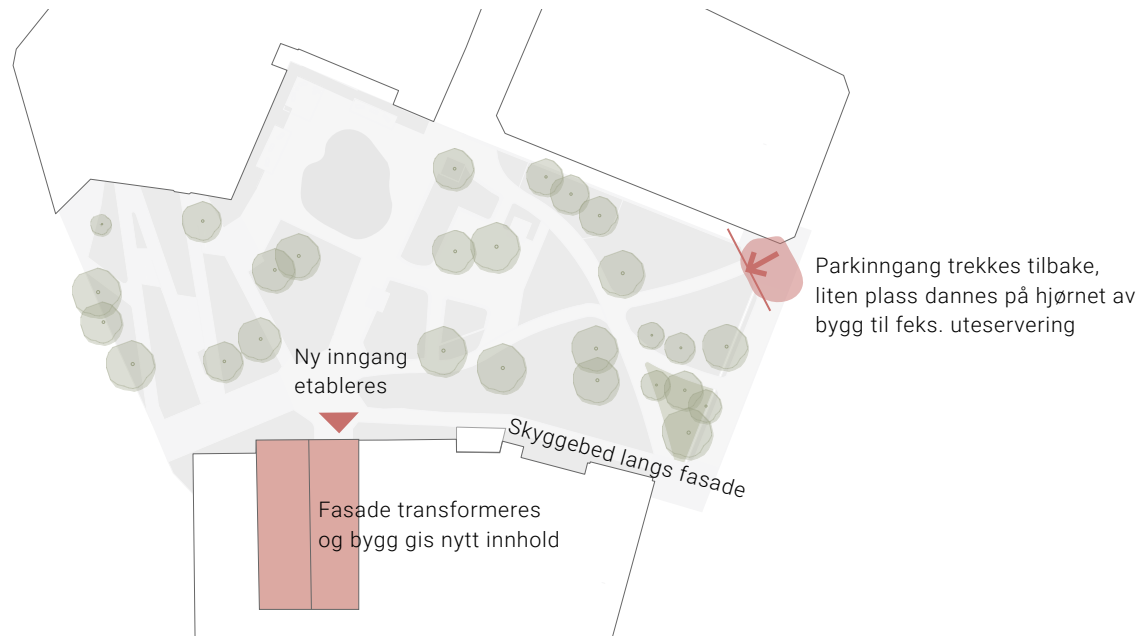
For å unngå at enkelte grupper dominerer parken er det viktig med mangfold av aktiviteter. Fleksible parkinstallasjoner som gir mulighet til fantasifull bruk og lek, gjerne av mer kulturell og kunstnerisk art, plasseres utover parken. Slike elementer kan også bidra som estetiske tilskudd. I det ene solhjørnet av parken etableres en småbarnslekeplass med mange sitteplasser rundt, samt drikkefontene som er en viktig fasilitet for småbarnsforeldre såvel som andre. Også toalett og stellerom plasseres i parken som en vesentlig fasilitet for småbarnsforeldre og kvinner.

Nært til småbarnslekeplassen er det mer blandet med gressplen og installasjoner som kan invitere

til fantasifull og interaktiv lek, og mer definerte aktiviteter som bordtennis, tripp-trapp og sjakk. Disse krever lite plass og gir derfor mer mangfold på mindre areal.

Den sentrerte plassen er først og fremst full av sitteplasser hvor man kan både sitte sammen og alene og vendt mot ulike retninger av parken. Som senter gir plassen mulighet til mindre samlinger av folk og midlertidige installasjoner. Plassen markeres i tillegg til murkonstruksjonene, av et attraktivt dekke som gir tydelighet og et estetisk løft til parken.

TRANSFORMASJON AV FUNSKJONER OG FASADER

Collage som viser mulig fasadeendring i deler av OBOS-bygningen, og potensielt nytt innhold. En ny inngang til bygget fra parken vil tilføre høyere grad av sosial kontroll og gi bygget en mer menneskelig skala. Dette gjøres også ved å myke opp overgangen mellom byggets fasader og parken, med skyggebed langs fasaden. Rosa WC-bygg kan lyse opp.

PRINSIPP

SYNLIGGJØRENDE FUNSKJONER OG PROSJEKTER

FLERFUNKSJON OG INNE/UTE-FORHOLD

MANGFOLD AV AKTIVITETER

ESTETISKE KVALITETER

PRYDVEGETASJON (+ MEN. SKALA)

TILTAK

Del av OBOS-bygg får ny fasade, ny inngang og ny funksjon

Parkinggang mot Møllergata trekkes litt tilbake: Liten plass dannes.

Skyggebed dannes langs OBOS-fasade

Funksjoner i bygg er vesentlig for trygghet og trivsel. Som avklart i analyser er en av Kristparkens utfordring er at hele sørsiden grenser til en fasade som henvender seg i svært liten grad mot parken og tilfører liten grad av sosial kontroll. Etablering av en ny inngang i deler av denne bygningsmassen kan bidra til økt bevegelse og liv i parken. Den lavere delen av bygget med saltak har særlig potensial til å bli en lysere, mer innbydende og mer utadvendt fasade. Liv rundt bygget vil økes ytterligere om bygget får nytt innhold, slik at det tilbys mer varierte funksjoner enn kontor. I denne forbindelse kan det være aktuelt med synliggjørende og bevisstgjørende

funksjonstiltak som at bygget huser en form for museum, galleri eller senter for kjønnsstatikk. Det kan også være aktuelt med en funksjon som drivhus hvor lokalsamfunnet kan delta i dyrking, som serveringssted, eller en kominasjon av fleksible aktiviteter både på dag- og kveldstid.

Langs hele fasaden til OBOS-bygget etableres bed med skyggeplanter. Det bidrar til å myke opp overgangen mellom fasade og åpent rom og bidrar med pryde til rommet (vist i illustrasjonsplan og collage).

Ved det nordlige hjørnet mot Møllergata

anlegges en trapp litt lengre inn enn der parken starter i dag. Slik dannes en liten plass foran det trivelige fasadehjørnet som finnes her (vist i illustrasjonsplan). Det gir mulighet for uteservering som tilfører en ytterligere aktivitet i tilgrensning til parken, som også kan medføre sosial kontroll.

BELYSNING

Belysning er et eget prinsipp, men belysningstiltak går også under andre prinsipper, som estetisk kvalitet og tilgjengelighet.

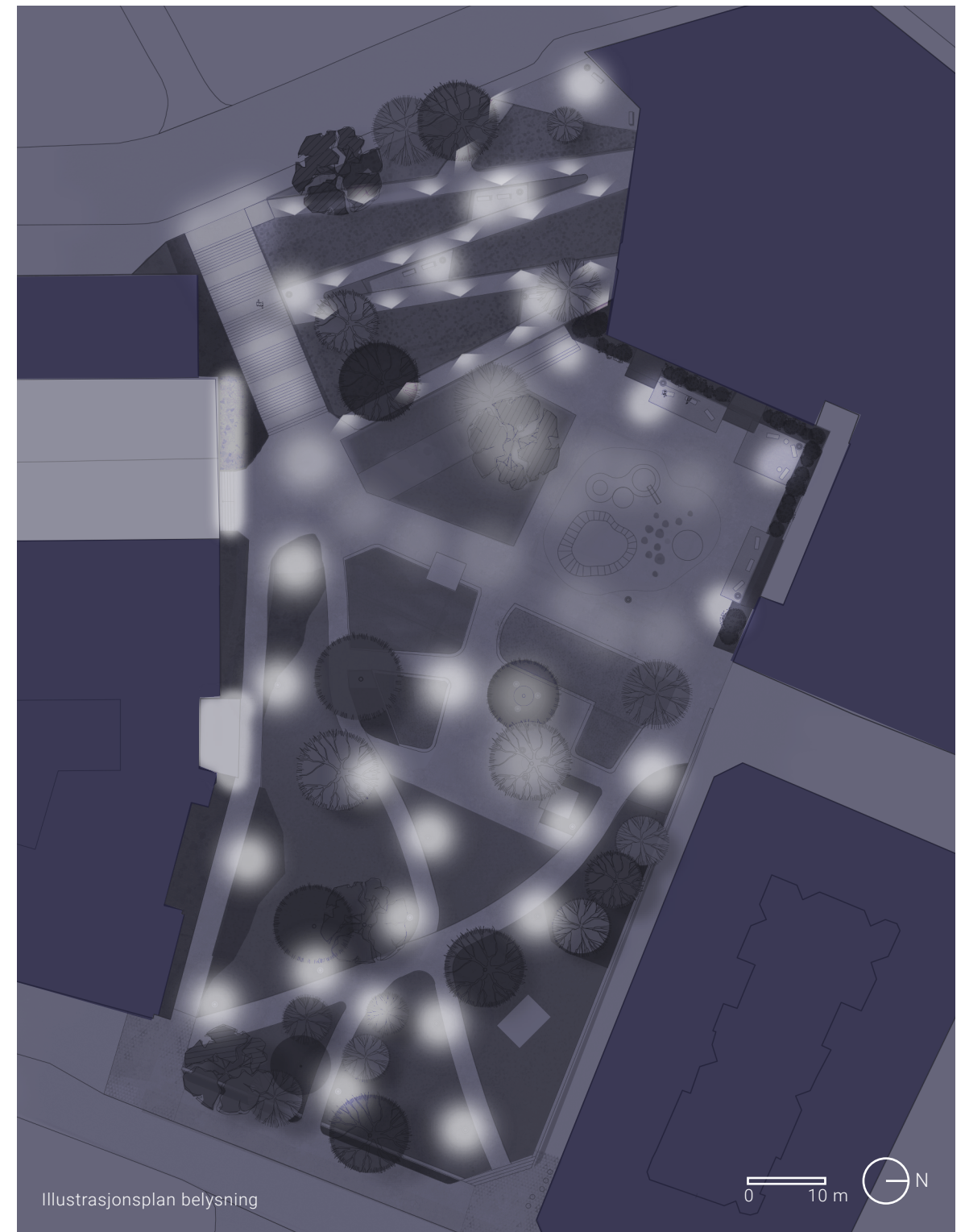
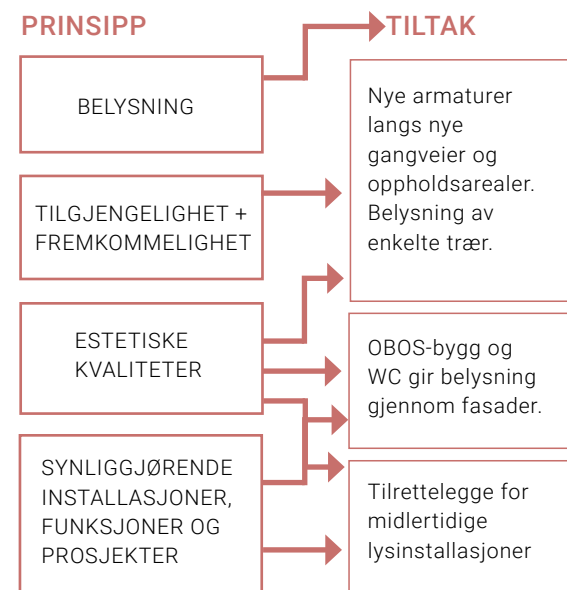
Belysning langs gangstier er særlig viktig for opplevelsen av trygghet. Nye gangstier og andre endringer i deler av parken krever derfor belysningstiltak. Eksisterende parklamper i nedre del beholdes, og flere av denne typen tilføres i parken. Rampen belyses med pullertarmaturer langs hele for å sikre komfortabel og trygg fremkommelighet. Trapp og lekrområder belyses av moderne master med flere spotter.

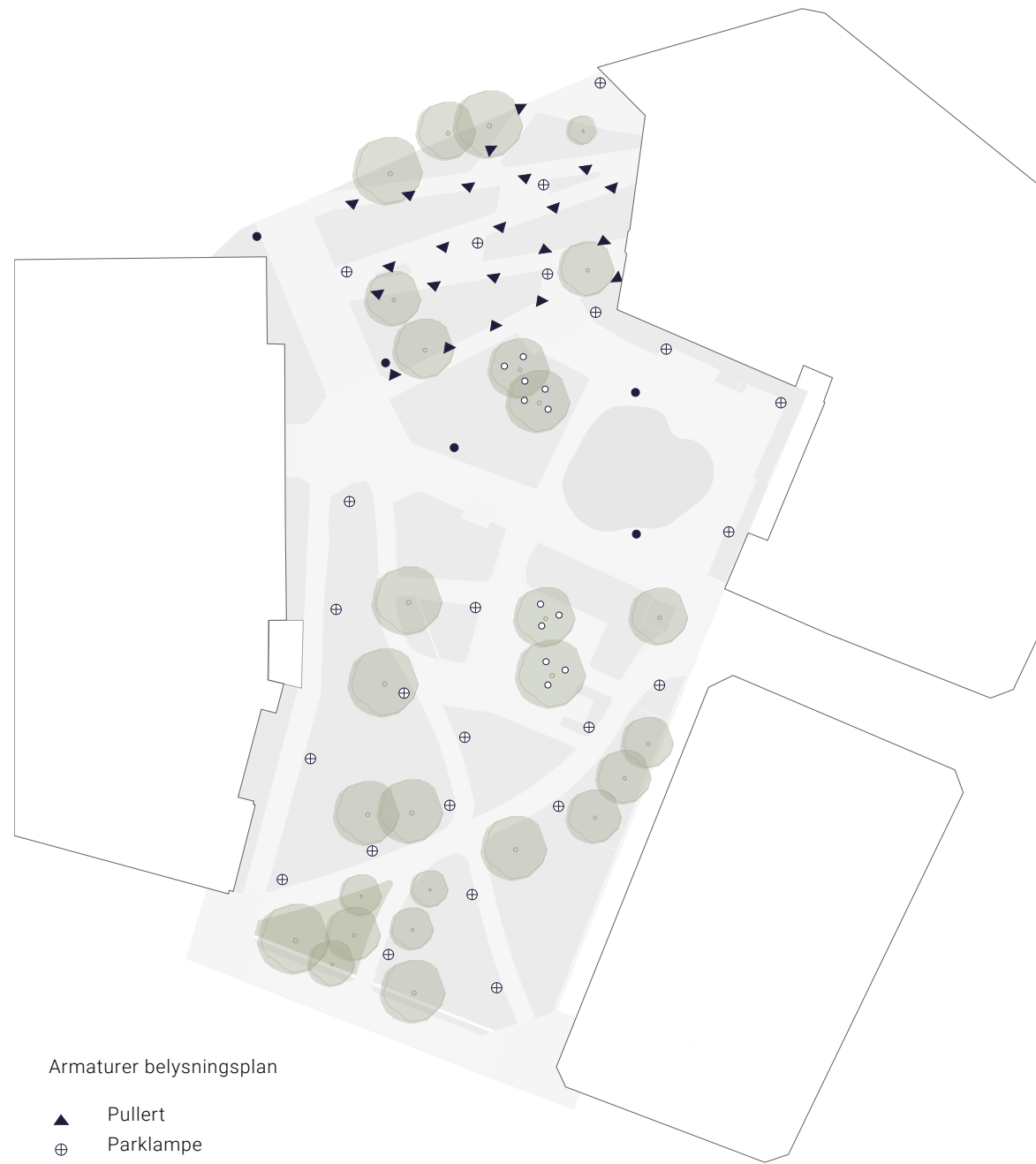
Det er også en mulighet å belyse estetiske elementer som parkens praktfulle trær, samt å bruke belysning i seg selv som et estetisk eller kunstnerisk element. Dette kan gjøres både som permanente løsninger eller som midlertidige installasjoner. Kunstinstallasjoner med lys kan i tillegg være symbolske, og kan som all kunst bidra til holdningsendringer.

Endring av OBOS-byggets fasade vil kunne tilføre et trivelig form for lys i parken på kveldstid. Om bygget inneholder bevisstgjørende funksjoner kan belysning også fremheve dette på kveldstid. Toalettfasiliteter kan også ha svak belysning i fasade utad.

Ny fasade i tilgrensende bygg kan gi muligheter for å tilføre bedre belysning. Lysinstallasjoner kan tilføre stemning og liv. I kunstform kan slike installasjoner være bevisstgjørende.

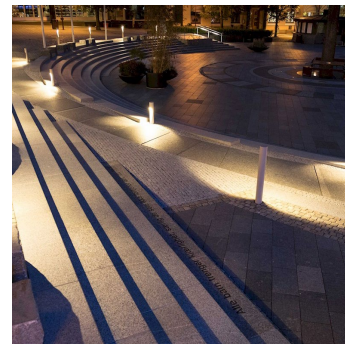

Armaturer belysningsplan

- ▲ Pullert
- ⊕ Parklampe
- Mast med lyskastere
- Effektbelysning trær

Eksempler på type armaturer

Pullert

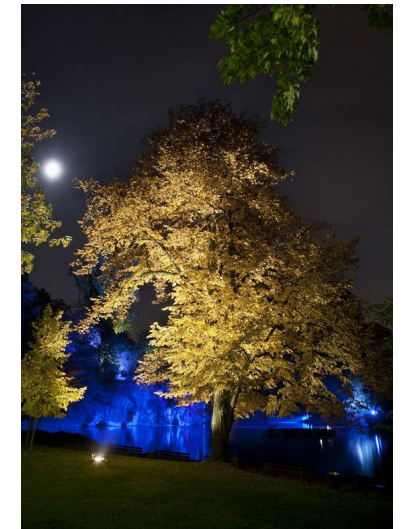
Figur 66: (Louispoulsen, u.å.)

Mast med lyskasterspotter

Figur 67: (Ukjent, u.å.)

Belysning av trær

Figur 68: (Boymont, u.å.)

Eksempler på lysinstallasjoner

Figur 69: (Cooley, 2010).

Kunstner Jim Campbells installasjon i en park i New York.

Figur 70: (Ponce, 2018).

Kunstnerkollektivet Luzinterruptus skaper kortvarrige installasjoner med lys og avfall på offentlig steder.

OPPSUMMERING OG DRØFTING AV UTFORMINGSFORSLAG

Jeg har her anvendt designprinsipper for likestilte byrom på Kristparken som case. Sammen utgjør de et utviklingsforslag for parken som teoretisk sett vil kunne bidra til at rommet får en jevnere bruksfordeling mellom kvinner og menn.

Jeg har foreslått tiltak som springer ut fra alle prinsippene, bortsett fra medvirkning. Medvirkning er en samhandling med lokalbefolkning som jeg ikke har hatt anledning til å praktisere under tidsomfanget av denne oppgaven, særlig da case-området først ble bestemt gjennom funn i prosessen. Medvirkning er imidlertid kritisk for en feministisk tilnærming da det kan sikre bruk, og ikke minst belyse erfaringer, behov og ønsker. Ideelt sett, og i en reell gjennomføring, burde prosessen ha startet med medvirkning, slik at fysiske tiltak ut fra de andre designprinsippene kunne ha blitt tilpasset og utviklet i samspill med lokale kvinners ønsker. Slik sett er medvirkning et premiss så vel som et prinsipp. Det kan også bedre sikre at tiltak vil fungere i praksis så vel som i teorien.

I arbeidet med å anvende designprinsippene på Kristparken ble det klart at det er enkelte stedsspesifikke kvaliteter i parken som gjør noen prinsipper særlig vesentlige. Parken har et terreng som skaper utfordringer med tanke på tilgjengelighet og fremkommelighet. Derfor ble dette en sentral tilrettelegging, også i form av flere gangveier som det åpenbart var behov for. Terreng og rommets form gjør at parken ikke er automatisk oversiktlig. Derfor ble sikt viktig å sikre gjennom lave elementer. I analysen konkluderte jeg også at parken i dag lider under

manglende forhold mellom inne og ute, og publikumsfunksjoner i tilgrensning til parken. Å sørge for en bedre slik relasjon vil være et løft for parken. Jeg vil imidlertid argumentere at dette er prinsipper som sannsynligvis er vesentlige for de fleste byrom. Det var også flere av disse kvalitetene som utmerket seg i analysen av Olaf Ryes plass, hvor flere kvinner enn menn oppholdt seg. Mange sittemuligheter, trivelig belysning, intim skala og høy estetisk kvalitet må også betraktes som kvaliteter som stort sett alltid er positive.

Parken er ikke veldig stor, og arealet begrenser muligheten for mange aktiviteter. Det kan hende at et forsøk på å få dette til her, gjør at ulike aktiviteter kommer for nært til at folk finner det behagelig. Jeg tror likevel at det er vesentlig at en ballbane ikke dominerer så mye av parkrommet som den i dag gjør. I større parker kan man ta sikte på å kombinere mer og mindre plasskrevende aktiviteter.

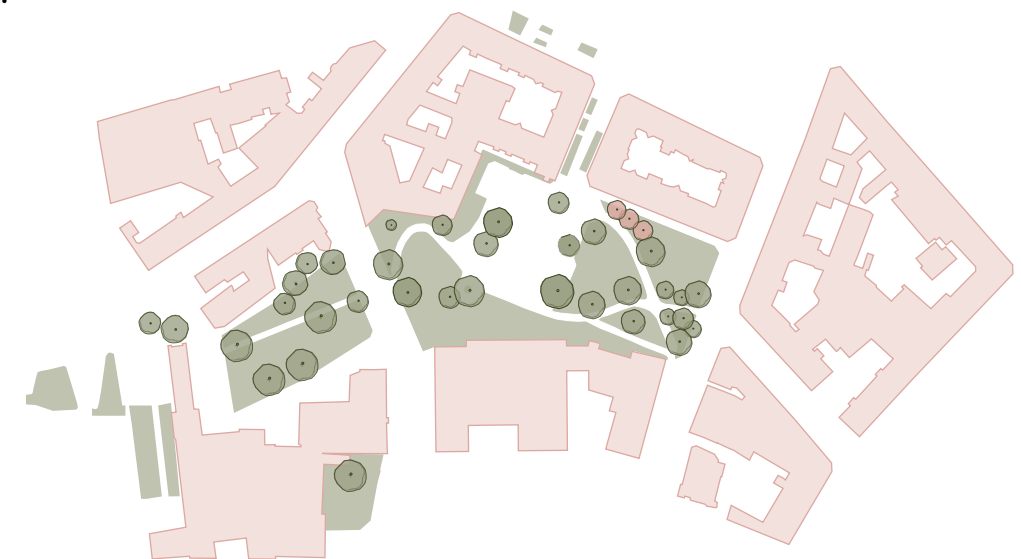
Selv om det er gjort funn på at jenter liker mer kulturelt artede aktiviteter og disse derfor burde få mer plass i byrom, kan det være uheldig å anta bestemte kjønnspreferanser, da det kan bidra til å forsterke stereotypiske rollemønstre. Her vil medvirkning igjen være en styrke. Da settes ingen i bås, og kulturelle aktiviteter kan eventuelt tilrettelegges med utgangspunkt i hva lokale innbyggere selv definerer og ønsker.

Synliggjørende tiltak som kunst og installasjoner er nødvendigvis ikke et prinsipp som alltid må følges, men det er mulig å tenke at dette kan

gjøres på mange ulike måter. Ethvert byrom skal heller ikke nødvendigvis ha en lekeplass. I slike tilfeller er det vesentlig å se på behov i området.

Prinsippene må tilpasses lokalbefolkningens ønsker og stedsspesifikke kvaliteter, og noen prinsipper er mer vesentlige enn andre. Jeg vil likevel konkludere at de 16 designprinsippene kan brukes som veiledende i arbeid som skal sikre bruk av kvinner og jenter så vel som av menn og gutter, både i opprustning og transformasjon av eksisterende byrom, så vel som i etablering av nye. De fysiske tiltakene som her forslås kan bidra til at flere grupper får større eierskap til parken, og at Kristparken fremstår som en inviterende, tilgjengelig og attraktiv nabolagspark.

Før...

... og etter

DEL 8

KONKLUSJON
OG
REFLEKSJON

KONKLUSJON

Problemstillingen for denne oppgaven var:
Hvordan kan et feministisk planperspektiv bidra til å utforme mer inkluderende, levende og trygge offentlige byrom i indre Oslo by?

Et feministisk perspektiv innebærer å forstå at kjønn, kjønnsrelasjoner og andre identitetsfaktorer har betydning for erfaringer, behov, preferanser og bruk av fysiske omgivelser, og hvorvidt disse adresseres i planlegging og utforming. Ved å anvende en feministisk tilnærming til utforming kan vi adressere utfordringer som ujevn og urettferdig fordeling av byrom, kvinners større grad av utrygghet og et skjevt statusforhold mellom kjønn, som en måte å skape mer inkluderende, rettferdige og likestilte steder. Dette kan gjøres ved å tilrettelegge for kvinners bruk, trivsel og opplevelse av trygghet, samt synliggjøring av erfaringer og feminine kvaliteter.

Gjennom oppgaven har jeg forsøkt å undersøke hvordan slik tilrettelegging kan gjøres gjennom fysisk utforming. Dette innebar å kartlegge hvilke fysiske tiltak som bidrar til kvinners trygghet, trivsel og bruk. Funnene gikk med til å utvikle «Kvalitetskriterier for likestilte byrom» - et analyseverktøy for å vurdere byrom fra et feministisk perspektiv. Metoden ble brukt til å analysere byrom i indre Oslo, samt registrere kjønn som viste at det finnes en antydning til at byrom som Osterhaus' gate og Kristparken, brukes mer av menn enn av kvinner. Olaf Ryes ble imidlertid brukt mer av kvinner enn menn.

Her ble det vesentlig å ta utgangspunkt i at kvinners nærvær i byrommet kan bety at rommet har visse kvaliteter, og dermed konkludere at noen kriterier kan ha særlig betydning. Tilgjengelighet og fremkommelighet for gående, mange sittemuligheter plassert flere steder, menneskelig skala, sikt og oversikt, tett blanding av funksjoner rundt området og funksjonenes tilbud, ble her oppsummert som viktige kriterier.

Premisser og empiriske funn ble videre grunnlag for utarbeiding av 16 designprinsipper for likestilte byrom. Prinsippene sorterte jeg under tre temaer ut fra de feministiske strategiene som ble belyst i teorien; tilrettelegge for bruk, trygghet og synliggjøring og bevisstgjøring. Trygghetsskapende prinsipper er tilbaketrekning, mange gangveier, sikt og oversikt, belysning og å sørge for utadvendte og blandete funksjoner i relasjon til et byrom. Prinsipper for å øke bruk og opphold er tilgjengelighet og fremkommelighet, menneskelig skala, mange sittemuligheter, mangfold av aktiviteter, estetisk kvalitet, prydevegetasjon, fleksibelt parkutstyr og aktivitetstilbud av mer kulturell art. Det er også vesentlig å tilrettelegge for omsorg for barn for å øke kvinners bruk. Å tilrettelegge for omsorg er imidlertid også et synliggjøringstiltak fordi det er en måte å prioritere noe som gjerne assosieres som en feminin kvalitet. Under synliggjøring er også prinsippet om medvirkning og å legge til rette for synliggjørende og bevisstgjørende funksjoner, installasjoner eller prosjekter. Medvirkning er en måte å synliggjøre lokale

kvinners behov, ønsker og erfaringer, og er også sentralt for å sikre den faktiske bruken. Fra gjennomførte prosjekter har det blitt klart at medvirkning og prosjekter i seg selv har bidratt til synliggjøring og bevisstgjøring om kjønnsrettferdighet. Slik kan likestilling ikke bare skapes ved å oppnå en jevnere bruk av byrom, men også gjennom prosjektprosesser.

Ved å teste designprinsippene ut på Kristparken som et case-eksempel, viste det seg at noen prinsipper ble mer sentrale enn andre, og at de åpenbart må tilpasses til steds spesifikke kvaliteter. Dette var likevel de samme kriteriene som virket særlig viktige utfra analysefunn og «suksessen» til Olaf Ryes plass: Tilgjengelighet og fremkommelighet, sikt og oversikt, menneskelig skala, funksjoner og relasjonen mellom funksjon og byrom. Det er derfor mulig å konkludere at dette er noen generelle kvaliteter som alltid bør tilstrebes i et byrom for opphold. I tillegg vil jeg påstå at estetiske kvaliteter, kvalitet på belysning og mange spredde sittemuligheter som regel alltid er positivt. Andre prinsipper som eksempelvis mangfold av aktiviteter og tilrettelegging for omsorg er prinsipper som i større grad kan tilpasses etter et områdes behov, størrelse og beliggenhet. Medvirkning er et vesentlig prinsipp som andre tiltak bør skje i samspill med.

Flere av de mer generelle prinsippene er velkjente innenfor planleggings- og landskapsarkitekturfeltet. En feministisk tilnærming tilfører nye argumenter og et

nytt rammeverk for å ta slike velkjente designprinsipper på alvor. Fysisk tilrettelegging for kvinner og jenters bruk kan sikre høy kvalitet, invitere flere mennesker og slik gjøre Kristparken og andre byrom mer inkluderende, trygge og levende. Designprinsipper for likestilte byrom kan brukes som veiledende utgangspunkt for å oppnå slike byrom i praksis.

Videre kan en feministisk tilnærming bidra til å skape en offentlig diskusjon som bevisstgjør samfunnet, slik feministiske prosjekter gjennom tiden har gjort, og som den aktuelle feministiske bevegelsen #Meeto-kampanjen gjør i dag. En feministisk tilnærming bidrar slik ikke bare til å sikre inkluderende byrom med høy kvalitet og til at fagfeltet utvikler seg, men også i arbeidet mot et mer likestilt samfunn.

En gevinst av en feministisk tilnærming er frie og friske innbyggere som deltar i byen og samfunnet fordi byen tilrettelegger for dem. Byen blir levedyktig fordi den da skapes av alle og for alle.

REFLEKSJON

Forbindelsen mellom feminisme, landskapsarkitektur og planlegging har vært et lite utforsket felt, særlig i form av studentoppgaver. Jeg ønsket derfor å øke forståelsen for hva en feministisk tilnærming til arkitektur og planlegging innebærer. I arbeidet med temaet dukket det opp mange potensielle retninger for oppgaven og mulige diskusjoner rundt teori og empiriske funn.

Teori

Om teorien som kritiserer den mannsdominerte modernistiske planleggingen kan det innvendes at dette ikke var intendert som en undertrykkelse av kvinner, men at man oppriktig mente at dette var den beste tilretteleggingen for alle mennesker ut fra slik samfunnet var organisert da. Fra et feministisk synspunkt har det imidlertid vært vesentlig å avsløre nettopp slike former for skjulte maktstrukturer. At planleggingen var ensartet definert av menn i en tid hvor man heller ikke var pålagt å ta hensyn til lokalsamfunn, er problematisk ikke bare fra et feministisk perspektiv, men også fra et humanistisk perspektiv. I tillegg sammenfalt denne planleggingen med tiden etter andre verdenskrig, en æra som tenkes på som feminismens tilbakeslag.

Kvinner går generelt mer enn menn på sine reiser. Dersom kvinner generelt opplever offentlige rom som mer utrygge enn menn gjør, er ikke dette noe man skulle forvente. En mulig forklaring på

dette fenomenet er at kvinner fortsatt generelt tjener mindre, og derfor velger mer rimelige transportmåter. Det kan også ha sammenheng med kulturelle og sosiale kjønnsrollemønstre som at bil dyrkes som en mannlig interesse. Det kan imidlertid være interessant å se mer på årsaker til slike transportvaneforskjeller mellom kjønn.

Med en feministisk tilnærming kan det fremstå som at kvinner skal bli tatt spesielt hensyn til og at dette gir kvinner en slags offerrolle. Det er ikke poenget. Poenget er å forstå at relasjoner mellom kjønn, kulturelle og sosiale kjønnsrollemønstre og kjønnsfaktorer vi ikke nødvendigvis kan forklare, eksisterer sammen med pågående former for kjønnsurettferdighet. Kvinners behov bør særlig adresseres fordi det fortsatt eksisterer et skjevt makt- og statusforhold mellom kjønn som rammer i kvinners disfavør.

Empiriske funn

Gjennom oppgaven har jeg vært nøye på å presisere at kjønnsregistreringene jeg har utført er basert på enkeltmålinger, og derfor kun kan betraktes som en mulig tendens. Det er mulig å si at argumentet for en feministisk tilnærming svekkes uten slike sikre funn. Det må imidlertid ikke nødvendigvis foreligge store kjønnsforskjeller i bruk av byrom for at en feministisk tilnærming skal kunne anvendes. Ettersom det er kommet frem at kvinners nærvær i byrom kan betraktes som en indikator på byromskvalitet, kan tilrettelegging for kvinners opphold være et generelt utgangspunkt for utforming som sikrer

høy kvalitet.

Jeg har brukt empirisk litteratur til å avdekke kriterier for gode byrom for kvinner. Funnene ble grunnlag for både utvikling av analyseverktøy og designprinsipper for likestilte byrom. Kriteriene kunne med gevinst også blitt undersøkt på andre måter, som for eksempel ved intervjuer eller spørreundersøkelser. Det kunne ha bidratt til å nyansere og styrke kriteriene. Byromsanalyser bør også suppleres med intervjuer av brukere.

Utforming av case-eksempel

Med mer tid ville jeg ha testet designprinsippene på case-eksempelet på en grundigere måte. En videreføring av oppgaven ville kunne innebære å anvende fremgangsmåten på et eller flere andre case-eksempler. Det kunne gitt et bedre grunnlag for å si noe om viktigheten av enkelte prinsipper fremfor andre.

Som nevnt skulle medvirkning ideelt sett vært utført i prosessen. Det ville gitt et bedre grunnlag til å konkludere at dette vil fungere i praksis så vel som i teorien.

Et lengre tidsaspekt ville også gjort det mulig med et mer detaljert forlag for parken. Slik kunne prinsippene kunne blitt grundigere undersøkt.

Videre forskning

Arbeid med dette temaet har vist at det er mange mulige retninger innenfor feministisk analyse man kan utforske. Det kan for eksempel være aktuelt å bruke en feministisk tilnærming på en case hvor man utforsker mer rundt samspillet mellom ulike identitetskategorier og bruken av offentlige rom. Det hadde også vært verdifullt med forskning som studerer helt konkrete typer byrom som feministisk teori har kritisert som problematiske, som for eksempel underganger, og utforske hvordan de eventuelt kan forbedres. I tillegg kunne det vært interessant med studier som utforsker mer rundt statusforholdet mellom maskulinitet og femininitet, et tema jeg ikke har fått adressert i stor grad her. I dette arbeidet har jeg brukt en del eldre litteratur i mangel på nyere forskning. Muligheter og behov for å utforske dette feltet i en dagsaktuell kontekst er med andre ord stort.

Jo flere på fagfeltet som arbeider for en likestilt og rettferdig verden, jo bedre steder, rom og samfunn vil vi få.

LITTERATURLISTE

Aas, G., Runhovde, S.R., Strype, J. og Bjørge, T. (2010) *Trygghet i det offentlige rom – i åtte norske kommuner og bydeler*. Oslo: Politihøgskolen.

Al-Bishawi, M., Ghadban, S., & Jørgensen, K. (2017) Women's behaviour in public space and the influence of privacy as a cultural value: The case of Nablus, Palestine. *Urban Studies*, Vol. 54 (7), s. 1559-1577.

Barne- og likestillingsdepartementet (2017) *Likestilling mellom kjønn* [Internett]. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/likestilling-og-inkludering/likestilling-og-inkludering/likestilling-mellom-kjonna/id670481/> [Lest 20. mars 2018].

Berge, G., Haug, E. og Marshall, L. (2012) *Nasjonal gåstrategi*. (Statens vegvesen-rapport 87/2012). Oslo: Vegdirektoratet.

Björnson, M. (2013) *Rosens röda matta – stadsplanering på tjevers villkår* [Internett]. Stockholm: Foreningen for Samhällsplanering. Tilgjengelig fra: <http://www.planering.org/plan-blog/2013/12/23/plans-diskussionsartikel-nr-5-6-ar-2013-rosens-roda-matta-stadsplanering-pa-tjevers-villkor> [Lest 12. mars 2018].

Brattbakk, I., Andersen, B. Hagen, A.L., Ruud, M. E., Ander, H.E., Breistrand, H., Skajaa, J., og Dalseide, A. M. (2017) *På sporet av det nye Grønland. Sosiokulturell stedsanalyse av Grønland i Bydel Gamle Oslo*. (AFI rapport 04:2017). Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus.

City of Vienna (2018) *Gender mainstreaming in practice* [Internett]. Wien: Vienna City Administration. Tilgjengelig fra: <https://www.wien.gv.at/english/administration/gendermainstreaming/examples/street.html> [Lest 14. mars 2018].

Council of Europe (2000) *European Landscape Convention* [Internett]. Tilgjengelig fra: <https://rm.coe.int/1680080621> [Lest 7. mars 2018].

Dee, C. & Fine, R. (2005) Indoors Outdoors at Brightside: A Critical Visual Study Reclaiming Landscape Architecture in the Feminine. *Landscape Journal*, 24 (1), s. 70-84.

DEMOSSPACE (2015) *Governing private provision of public space: developing governance models and urban design that ensures inclusive, democratic public space (DEMOSSPACE)* [upublisert manuskript]. By- og regionforskningsinstituttet NIBR, Høgskolen i Oslo og Akershus.

Escalante, S. O., og Valdivia, B. G. (2015) Planning from below: using feminist participatory methods to increase women's participation in planning. *Gender & Development*, 23 (1), s. 113-126.

Fagerberg, E. & Ziakouli, M. (2016) *Rinkeby – exploring feminist design tools* [masteroppgave]. Stockholm: KTH, Skolan för arkitektur og samhällsbyggnad.

FN (2018) *Bærekraftig utvikling* [Internett]. Oslo: FN-Sambandet. Tilgjengelig fra: <https://www.fn.no/Tema/Fattigdom/Baerekraftig-utvikling> [Lest 7. mars 2018].

FN (2018b) *FNs bærekraftsmål* [Internett]. Oslo: FN-Sambandet. Tilgjengelig fra: <https://www.fn.no/Om-FN/>

[FNs-baerekraftsmaal](#) [Lest 7. mars 2018].

Frønes, I. & Kjølørød, L. (2016) *Det Norske Samfunns Bind 2*. 7. Utgave. Oslo: Gyldendal.

Gehl Architects (2014) *Bylivsundersøkelse Oslo sentrum*. København: Gehl Architects.

Gehl Institute (2018) *Public Life Tools*. Tilgjengelig fra: <https://gehl.institute.org/tools/> [Lest 2. mai 2018].

Gehl, J. (2010) *Byer for mennesker*. København: Bogværket.

Giørtz, P. (2017). *Krist kirkegård* [Internett]. Tilgjengelig fra: https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Krist_kirkegard [Lest 4. mai 2018].

Grimm-Pretner, D. (2012) Engendered Spaces, i Mozingo, L. A, & Jewell, L. (red.) *Women in Landscape Architecture*. North Carolina: McFarland, s. 174-180.

Gulbrandsen, E. og Eggesvik, O. (2014) *Torggata er blitt en av Oslos hippeste gater*. Aftenposten [Internett], 19. september. Tilgjengelig fra: <https://www.aftenposten.no/osloby/i/Lj4/Torggata-er-blitt-en-av-Oslos-hippeste-gater> [Lest 26. mars 2018]

Holst, C. (2009) *Hva er feminisme*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hudson, C. & Rönnblom, M. (2008) The Woman Made City – Feminist Utopia or Practical Possibility?, i Deneffe, S. (red.) *Utopies féministes et expérimentations urbaines*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.

Ikdahl, I. (2018) *Feminisme* [Internett]. Oslo: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/feminisme> [Lest 11. mai 2018].

Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. Bristol: Policy Press.

Kripos (2013) *Voldtektssituasjonen 2012*. Oslo: Politiet Kripos.

Likestilling- og diskrimineringsloven (2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-51/> [Lest 21. mars 2018].

Listerborn, C. (1999) Kroppens plass i rummet. *Nordisk Arkitekturforskning*, vol. 12 (2), s. 9-19.

Lund, J. U. (2013) Kvinneparken, *KUNSTforum*. Tilgjengelig fra: <http://kunstforum.as/2013/11/kvinneparken/> [Lest 10. mai 2018].

Massey, D. (1994) *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.

Meld.St.7 (2015-2016) (2015) *Likestilling i praksis – Like muligheter for kvinner og menn*. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.

Meld.St.18 (2016-2017) (2017) *Bærekraftige byer og sterke distrikt*. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

Meld.St.33 (2016-2017) (2017) *Nasjonal transportplan 2018-2029*. Oslo: Samferdselsdepartementet.

Mellingsæter, H. og Buan, V. (2013) *Her føler oslofolk seg utrygge*. Aftenposten [Internett], 5. februar. Tilgjengelig fra: <https://www.aftenposten.no/osloby/i/4dxB6/Her-foler-oslofolk-seg-utrygge> [Lest 13. mars 2018].

Miljødirektoratet (2009) *Landskapskonvensjonen* [Internett]. Oppdatert 2013. Trondheim: Miljødirektoratet. Tilgjengelig fra: <http://www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Internasjonalt/Internasjonale-avtaler/Landskapskonvensjonen/> [Lest 7. mars 2018].

Mozingo, L. A. (2012) Introduction, i Mozingo, L. A. & Jewell, L. (red.) *Women in Landscape Architecture*. North Carolina: McFarland & Company, s. 1-4.

Mozingo, L. (1989) Women and Downtown Open Spaces. *Places*, 6 (1), s. 38-47.

Oslo kommune (2018) Saksinnsyn i Plan, bygg og eiendom [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/main.asp> [Lest 26. mars 2018]

Oslo kommune (2017) *Handlingsprogram for økt byliv i Oslo sentrum*. Oslo: Oslo kommune: Plan- og bygningsetaten.

Oslo kommune (2016) Bevilget til torg og møteplasser i 2016 og 2017 [Internett]. Tilgjengelig fra: <https://www.oslo.kommune.no/politikk-og-administrasjon/slik-bygger-vi-oslo/torg-og-moteplasser/> [Lest 26. mars 2018].

Oslo kommune (2015) *Oslo mot 2030 – Smart, trygg og grønn. Kommuneplan 2015-2030*. Oslo: Oslo kommune: Plan- og bygningsetaten.

Oslo kommune (2014) *Publikumsundersøkelsen*. Gjennomført av Sentio Research Norge.

Oslo kommune (2011) *Belysningsplan for Oslo sentrum*. Oslo: Oslo kommune: Plan- og bygningsetaten.

Oslo kommune (2009) *Kommunedelplan for torg og møteplasser*. Oslo: Oslo kommune: Plan- og bygningsetaten.

Oslo kommune (2006) *Prosjektplan for Levende Oslo*. Oslo: Oslo kommune: Plan- og bygningsetaten.

Pettersen, L. T. (1999) Likestilling, kvinner og kjønn i samfunnsplanlegging. *Nordisk Arkitekturforskning*, vol. 12 (2), s. 21-31.

Plan- og bygningsloven (2008) *Lov om planlegging og byggesaksbehandling*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71> [Lest 21. mars 2018].

Rendell, J. (2012) Tendencies and Trajectories: Feminist Approaches in Architecture, i Crysler, C. G., Cairns, S. & Heynen, H. (red.) *The SAGE Handbook of Architectural Theory*. London: SAGE Publications, s. 85-97.

Sandberg, L. & Rönnblom, M. (2016) Imagining the ideal city, planning the gender-equal city in Umeå, Sweden. *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography*, 23 (12), s. 1750-1762.

Sandvik, O. (2017). *Hvordan deler småbarnsforeldre på arbeidet – hjemme og ute?* [Internett]. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/hvordan-deler-smabarnsforeldre-pa-arbeidet-hjemme-og-ute> [Lest 9. mars 2018]

Sauvé, S. N. (2012) Constructing Gender[ed] Outdoor Public Spaces, i Mozingo, L. A. & Jewell, L. (red.) *Women in Landscape Architecture*. North Carolina: McFarland, s. 195-211.

Schalk, M., Burroughs, B., Grillner, K., og Bonnevier, K. (2012) Fatale – Critical Studies in Architecture. *Nordic Journal of Architecture*, no. 2, 2012, s. 90-97.

Shauman, S. (2012) Landscape Architecture: A Gendered Past, A Potential Feminist Future, i Mozingo, L. A. & Jewell, L. (red.) *Women in Landscape Architecture*. North Carolina: McFarland, s. 217-226.

SSB (2017) *Indikatorer for kjønnslikestilling i kommunene* [Internett]. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/befolkning/statistikker/likekom/aar> [Lest 9. mars 2018]

SSB (2017b) *Slik har vi det – livskvalitet og levekår: Trygghet* [Internett]. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/trygghet> [Lest 11. mars 2018]

Strand, V.B. (2014) *FNs kvinnekonvensjon* [Internett]. Oslo: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: https://snl.no/FNs_kvinnekonvensjon [Lest 8. mars 2018].

Storøy, Å. & Flesseberg, Å. M. R. (2013). *Kulturhistorisk stedsanalyse Tønsberg sentrum (DIVE)*. Asplan Viak.

Thomas, K. E. (2017) *Stockholm Suburb Is Transforming Public Square With Women In Mind* [Internett]. Philadelphia: Next City. Tilgjengelig fra: <https://nextcity.org/daily/entry/stockholm-suburb-design-public-square-women-safety> [Lest 12. mars 2018].

Transportøkonomisk institutt (2015) *Den nasjonale reisevaneundersøkelsen 2013/2014 – nøkke rapport*. (TØI rapport 1383/2014). Oslo: Transportøkonomisk institutt.

FIGURLISTE

Om ikke annet er oppgitt er figurene produsert av forfatter.

For figurer med ufullstendig referering vises det til litteraturlisten.

Kartdatene er FKB-data og Matrikkeldata i UTM32 Euref89 og er lastet ned fra Norgedigitalt juni 2017.

Figur 1: Oslo kommune (2004) [bydelskart for Oslo]. Tilgjengelig fra: http://www.cribsnorge.se/sitecribsnorge.se/files/karta_overslo_och_bydelar_0.pdf [Hentet 10. mai 2018].

Figur 2: Illustrasjonsfigur av «12 kvalitetskriterier for byrom» (Fritt etter Gehl Architects, 2014).

Figur 3: Fritt etter Refinery 29 (2017) [illustrasjon]. Tilgjengelig fra: <https://www.bing.com/search?FORM=SLBRDF&PC=SL10&q=edited+pcpicture+how+to+refernce> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 4: Arbejderbevægelsens bibliotek (1910) [fotografi]. Tilgjengelig fra: https://snl.no/kvinnebevegelsens_historie [Hentet 9. mars 2018].

Figur 5: Andersen, T.H.T (1976) [fotografi]. Tilgjengelig fra: https://snl.no/Kvinnens_rettigheter_i_Norge_fra_1945_til_1990-%C3%A5rene [Hentet 15. april 2018].

Figur 6: NTB scanpix (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://forskning.no/2014/10/endret-livet-til-mange-jenter> [Hentet 15. april 2018].

Figur 7: Ukjent (1973) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.arbark.no/Utstilling/Kvinnedagen8mars/Kvinnedagen8mars.htm> [Hentet 15. april 2018].

Figur 8: Vest, N. (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://kvinfor.dk/webmagasinet/en-roedstroempe-krydser-sit-spor> [Hentet 15. april 2018].

Figur 9: Motmakt.no (u. å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.motmakt.no/aktuelt/hurra-for-transinkluderende-8-mars> [Hentet 6. mai 2018]

Figur 10: Haugen, J. (2017) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.glomdalen.no/8-mars/nyheter/kongsvinger/markerte-kvinnedagen-i-gatene/s/5-19-291398> [Hentet 15. april 2018].

Figur 11: Jørgensen, M. L. (2018) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.vartoslo.no/8-mars-i-oslo-folkefesten-mangfoldet-og-gledesdreperen-se-bildene/> [Hentet 15. april 2018].

Figur 12: Krales, A. H. (2017) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.theverge.com/2017/1/22/14350796/womens-march-photos-us-cities-signs-equality-election-reaction> [Hentet 6. mai 2018].

Figur 13: Ukjent (2017) [skjerm bilde]. Tilgjengelig fra: <http://gooddaysacramento.cbslocal.com/2017/10/16/me-too-tweets-alyssa-milano/> [Hentet 6. mai 2018]

Figur 14: Le corbusier (1964) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://emergenturbanism.com/2009/03/23/the-journey-to-emergence/> [Hentet 14. april 2018]

Figur 15: Library of Congress (u.å.) [fotomontasje]. Tilgjengelig fra: <https://savingplaces.org/stories/a-tale-of-two-planners-jane-jacobs-and-robert-moses#.WtI4wohuZPY> [Hentet 14. april 2018]

Figur 16: Jackson, J. L. (u.å.) [digitalt fotografi av printet fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.flickr.com/photos/joshsjackson/516876338/in/album-72157600274546962/> [Hentet 14. april 2018]

Figur 17: Alamy (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/derek-walker-architect-and-planner-behind-milton-keynes-dies-aged-85-10248479.html> [Hentet 6. april 2018]

Figur 18 og 19: Matrix (1984) [fotografi i bok].

Figur 20: Gucwa, V. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://nycphoto.smugmug.com/Photography/New-York-City-Photography/> [Hentet 6. mai 2018]

Figur 21: Gucwa, V. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://nycphoto.smugmug.com/Photography/New-York-City-Photography/i-kSGTWDk> [Hentet 6. mai 2018]

Figur 22: Groruddalen historielag (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.oppdaggroruddalen.no/Omraader/Ammerud/Ammerudhellinga-Hoeyblokk> [Hentet 14. april 2018]

Figur 23: Nilsen, K.E. (u.å) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.etterstad.no/historie14.php> [Hentet 14. april 2018].

Figur 24: Kartdata (2018) [dronefoto]. Tilgjengelig fra: <https://kart.finn.no/> [Hentet 15. april 2018]

Figur 25: Oslo kommune (2009) [illustrert figur].

Figur 26: Fritt etter statistikkdata i Aas, G., Runhovde, S.R., Strype, J. og Bjørge, T. (2010)

Figur 27: Fritt etter illustrert kart i Mellingsæter, H. og Buan, V. (2013).

Figur 28: Ukjent (u.å) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://no.pinterest.com/pin/382243087101508414/> [Hentet 25. mars 2018]

Figur 29: Mozingo, L. (1989) [figur].

Figur 30: Ukjent (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.7x7.com/13-hidden-gardens-in-the-financial-district-1786951601.html> [Hentet 25. mars 2018]

Figur 31: Mozingo, L. (1989) [figur]

Figur 32: Matrix (1984) [fotografi i bok].

Figur 33: Østengen & Bergo (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://ostengen-bergo.no/prosjekt/schendorffs-plass-2/> [Hentet 15. april 2018].

Figur 34: Nadeau, S. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra:

<https://www.solosophie.com/must-see-pretty-paris-streets/> [Hentet 8. mai 2018].

Figur 35: Grimm-Pretner, D. (2012) [fotografi i bok].

Figur 36 og 37: umea.no (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.umea.nu/static/sv/67/> [Hentet 9. mars 2018]

Figur 38: Björnson, M. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://planeringsbloggen.wordpress.com/2013/12/23/plans-diskussionsartikel-nr-5-6-ar-2013-rosens-roda-matta-stadsplanering-pa-tjejers-villkor/> [Hentet 9. mars 2018]

Figur 39: Skjema for observasjon av Gehl Institute (2018).

Figur 40: Illustrasjon av metode. Videreutviklet fritt etter Gehl Architects (2014).

Figur 41: Kartdata (2018) [dronefoto, redigert]. Tilgjengelig fra: <https://kart.finn.no/> [Hentet 15. april 2018]

Figur 42 og 43: BLOM (u.å.) [flyfoto, redigert]. Tilgjengelig fra: <https://kart.gulesider.no/> [Hentet 15. april 2018]

Figur 44: Sturrock, J. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.landezine.com/index.php/2016/03/pancras-square-by-townshend-landscape-architects/> [Hentet 8. mai 2018].

Figur 45: Arch-exist (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.landezine.com/index.php/2018/01/hefei-wantou-vanke-paradise-art-wonderland-by-aspect-studios/> [Hentet 9. mai 2018]

Figur 46: People in the eyes (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.landezine.com/index.php/2018/03/genius-loci-of-cable-factory-by-waterlily-studio/> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 47: Wonsek, E. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.landezine.com/index.php/2014/12/channel-center-park-and-iron-street-park-by-halvorson-design-partnership/> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 48: Østengen & Bergo (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://ostengen-bergo.no/prosjekt/schandorffs-plass-2/> [Hentet 15. april 2018].

Figur 49: Agence Ter (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.landezine.com/index.php/2017/06/nature-at-mooring-boulogne-park-by-agence-ter/> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 50: Ukjent (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://no.pinterest.com/pin/446419381808332862/> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 51: Surroca, J. (2017) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://no.pinterest.com/pin/96827460721936918/> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 52: Soar, M. og Thomas, M. (u.å.) [digitalt fotografi x 3]. Tilgjengelig fra: <http://www.landezine.com/index.php/2012/11/normand-park-by-kinnear-landscape-architects/> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 53: Soto, J.R. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.arch2o.com/p%C3%A9n%C3%A9trable-in-chicago-jes%C3%BAs-rafael-soto/> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 54: Ukjent (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://no.pinterest.com/pin/289285976034664384/> [Hentet 4. mai 2018].

Figur 55: Zukauskas, N. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.contemporist.com/whimsical-outdoor-pavilion-graces-an-artist-colony-in-illinois/> [Hentet 4. mai 2018].

Figur 56: Turenscape (u.å.) [digitalt fotografi] Tilgjengelig fra: <https://divisare.com/projects/244824-turenscape-bridged-gardens> [Hentet 9. mai 2018]

Figur 57: Kvaal, I. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://kunstforum.as/2013/11/kvinneparken/> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 58: Björnson, M. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://planeringsbloggen.wordpress.com/2013/12/23/plans-diskussionsartikel-nr-5-6-ar-2013-rosens-roda-matta-stadsplanering-pa-tjejers-villkor/> [Hentet 9. mars 2018]

Figur 59: Hevia, J. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.landezine.com/index.php/2017/06/park-in-badalona-spain-by-peristoral-arquitectes/> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 60: BLOM (u.å.) [flyfoto, redigert]. Tilgjengelig fra: <https://kart.gulesider.no/> [Hentet 15. april 2018]

Figur 61: Fritt etter kart av Gehl Architects (2014).

Figur 62: Ukjent (u.å.) [historisk kart]. Tilgjengelig fra: https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Fil:Hammersborg_kart_1861.jpg [Hentet 4. mai 2018].

Figur 63: Ørsted, H. (1971) [fotografi]. Tilgjengelig fra: https://digitaltmuseum.no/011014287465/krist-kirkegard-gjerde?_escaped_fragment [Hentet 5. mai 2018].

Figur 64: Google (2017) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.google.no/maps/> [Hentet 19. april 2018].

Figur 65: Rudjord, F. (2017) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.klimaoslo.no/2017/05/04/blomsterbed-til-overvann/> [Hentet 5. mai 2018].

Figur 66: Louispoulsen (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.louispoulsen.com/no/produkter/utend%C3%B8rs/pullerter/flindt-pullert/c-24/c-1428/p-55604> [Hentet 30. april 2018].

Figur 67: Ukjent (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: https://www.lighting.co.il/glow_en/Catalog/Street_lighting [Hentet 30. april 2018].

Figur 68: Boymont, X. (u.å.) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://no.pinterest.com/pin/402579654181020837/> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 69: Cooley, K. (2010) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://nymag.com/arts/art/features/69244/> [Hentet 10. mai 2018].

Figur 70: Ponce, J. M (2018) [digitalt foto]. Tilgjengelig fra: <http://www.luzinterruptus.com/> [Hentet 10. mai 2018].

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway